

Smuglerne på Sørlandet

En analyse av spritsmuglingen langs Agderkysten under forbudstiden

CRISPEN T. P. DE LANGE

VEILEDER:
HARALD RINDE

Universitetet i Agder, 2024
Fakultet for humaniora og pedagogikk
Institutt for religion, filosofi og historie

Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved Universitetet i Agder og er godkjent som del av denne utdanningen. Denne godkjenningen innebærer ikke at universitetet innestår for de metoder som er anvendt og de konklusjoner som er trukket.

Forsidebilde:

Håndskrevet tekst bakpå fotografiet: «Typisk smuglerskip». Bildet illustrerer de fleste smuglerskipenes anonymitet. Bildet er funnet blant rapportsakene til Kristiansand Tollsted i mappe 1320 merket «Smuglingskontrollen 1920–1925». Uten dato, men funnet mellom tollvesenets rapport saker datert 24.04.1923 og 15.05.1923.

Forord

Å forske på halsstarrige spritsmuglere og innbitte tollbetjenter ute på det åpne havet langs Agderkysten har gjort 1920-tallet svært levende og spennende for meg og hjulpet meg til å skjønne mer om datidens mentalitet.

En enorm takk rettes til min veileder, Harald Rinde ved UiA, for hans sylskarpe analytiske evner og hjelp til å se den røde tråden i materialet. Jeg vil også rette en stor takk til mine to gruppeledere på seminarene, Apostolos Spanos og Eirik Wig Sundvall – deres innspill har vært enormt verdifulle i utformingen av denne avhandlingen.

En stor takk rettes også til historiker og arkivar Thomas Olsen ved Statsarkivet i Kristiansand, som, under et foredrag som han holdt for oss nye masterstudenter på 19.09.2019, presenterte temaet «smuglerne på Sørlandet under forbudstiden» som mulig tema for en masteravhandling, og tente interessen for temaet i meg.

En hjertefølt takk rettes til min far, Per de Lange, (Ph.d.), som aldri har mistet troen på at en mastergrad i historie ville være av uvurderlig verdi for meg som komplement til journalistutdannelsen. Jeg føler det som en ære å få gjennomføre en mastergrad i historie, der han, for 8 år siden, måtte avbryte sine mastergradsstudier i historie rett før fullføring, grunnet alvorlig sykdom (som han overvant). En enorm takk også til min kjære mor, Monica de Lange, for oppmuntring og økonomisk hjelp til reiseutgifter og mye mer under en tøff periode som heltidsstudent med huslån. Takk også til mine svigerforeldre for uvurderlig god støtte.

Til sist, tusen hjertefølte takk til min vidunderlige kone, Mari Sørskog, (M.A.), for endeløs tålmodighet, oppmuntring, opplysende akademiske samtaler, regelmessige turer med hunden, og en jevn strøm av sunne middager.

Bryne, 16.05.2024

Crispen T. P. de Lange

Abstract

Denne masteroppgaven søker svar på hvem Sørlandets smuglerne var, hvordan de smuglet og hvordan smuglingen var organisert. Under det norske brennevinsforbudet, 1919–1927, ble innsmugling av brennevin sjøveien raskt et problem for tollvesen og politi.

Brennevinsmugling var meget lukrativt for smuglerne og en kjærkommen skattefri inntekt under det økonomiske kaoset i mellomkrigstiden. Noen smuglet og langet på eget initiativ mens andre organiserte seg i internasjonale smuglerligaer. Denne empiriske, kildebaserte masteroppgaven belyser brennevinsmuglingen langs Agderkysten gjennom fem casestudier som omfatter rundt 20 smuglere og smuglingsinvolverte. Over 2.000 rapport saker fra tollvesenet og politiet i Agder, og norske aviser fra perioden, danner kildegrunnet. Reaksjonen fra tollvesen, rettsvesen og politivesen er integrert i analysen. Oppgaven konkluderer med at et bredt spekter av forskjellige samfunnslag, yrker og nasjonaliteter deltok i brennevinsmuglingen i Agderfylkene, at smuglingen var til en viss grad organisert, og at alkoholbruken var så inngrodd i samfunnet at kostnadene ved forsøket på å fjerne alkoholen, til sist ble for store.

Abstract (English)

This dissertation seeks to disclose who the smugglers along the Norwegian south coast were, how they smuggled, and how the smuggling was organized. During Norwegian prohibition, 1919–1927, rumrunning via the ocean rapidly became a problem for Norwegian customs authorities and police. Rumrunning was extremely lucrative for the smugglers, and a very welcome tax-free income during the financial chaos of the interwar years. Certain individuals smuggled and distributed whisky on their own initiative, while others joined international smuggling leagues and organized crime. This empirical, primary-source-based master's dissertation presents the rumrunning activities along the coast of the two most southerly Norwegian counties, Vest-Agder and Aust-Agder, through five case studies, featuring around 20 rumrunners and other individuals involved in smuggling. The source material consists of more than 2.000 documents from the customs authorities and police in the Agder counties, and Norwegian newspapers of the period. The reactions of the customs authorities, judiciary and police force are integrated in the analysis. The dissertation concludes that a broad array of social strata, professions and nationalities were represented amongst the rumrunners of southern Norway during prohibition, and that the smuggling to a certain extent was organized. The dissertation also illustrates how the thirst for alcohol was so deeply rooted in Norwegian society, that the sheer cost of the attempt to eradicate it ended up being too high.

Innholdsfortegnelse	
Kapittel 1: Innledning	1
1.1 Tema og problemstillinger	1
1.2 Kildegrunnlag	2
1.3 Metode	2
1.4 Forskningsstatus	3
1.5 Disposisjon	4
Kapittel 2: Teoretiske perspektiv	5
Kapittel 3: Historisk oversikt	11
Kapittel 4: Analysekapittel – Hvem var smuglerne og hvordan smuglet de?	30
4.1 Konsis presentasjon av smuglerne og de smuglingsinvolverte	31
4.2 Case 1: Willy Howold, Karl Howold og Michael Verder	40
4.3 Case 2: August Andersen, Ernst Bremer, Hartmann Olsen, Ida Andersen og Hans Olson/Enokson	56
4.4 Case 3: Fredvold Andersen, Per Persen, Karl Hermansen, Hartvig Jensen, Petter Holm, Anne Olsen, Fritz Olsen	75
4.5 Case 4: Mina Honnemyr	88
4.6 Case 5: Wilhelm Rosenvinge Kolderup, Fredrik Bugge Storm og Ferdinand Hetting Kolderup	100
Kapittel 5: Konklusjon	113
5.1 Tabeller	
Tabell 1	114
Tabell 2	114
Tabell 3	115
Tabell 4	116
Litteratur og kilder	120
Litteraturliste	120
Artikler	125
Aviser/nettsteder	125

Kapittel 1: Innledning

1.1 Tema og problemstillinger

Tema for denne masteroppgaven er smuglingen langs Agderkysten under forbudstiden (1917–1927), gjennom empirisk analyse og casestudier av rundt 20 smuglere og smuglingsinvolverte som omhandles i tollvesenets rapport saker fra Kristiansand tolldistrikt, noen politirapporter, og aviser fra perioden.

Masteroppgaven struktureres ut fra to primære analytiske spørsmål: «Hvem var smuglerne?» og «Hvordan smuglet de?» I første problemstilling anvendes et spørsmålsbatteri på hver smugler der jeg søker alder, kjønn, utdanningsbakgrunn, jobb, sosioøkonomisk tilhørighet, bopel, geografisk opprinnelsessted, sivilstand og eventuelle barn, båteierskap, eventuell skandale, eventuell straff, motivasjon for å smugle, voldsbruk, rekruttering, nettverk, og smuglermentalitet – om det er noen personlighetstrekk som går igjen og som kan definere en særskilt smuglermentalitet som skiller smuglerne fra vanlige innbyggere. I den forbindelse er det nyttig å spore motivasjonsfaktorer bak smuglingen: Var det bare økonomiske motiv, eller er det også tegn til ideologisk motivasjon, eller macho- og risikokultur, med en villighet til å satse og risikere alt for å oppnå rask profitt i et sjøvendt kystsamfunn med tradisjon for å dra til sjøs og søke lykken?

Under problemstillingen «Hvordan smuglet de?», søker jeg svar på grad av organisert kriminalitet og hvordan smuglingen på Sørlandet i så fall var organisert. Jeg vil undersøke om det som oppdagelsessjefen ved Kristiania Politikammer påstod om organisert kriminalitet blant smuglerne, stemmer: «Brændevinshandelen er fuldstendig organisert, og der findes de samme grader og arter som i det lovlige forretningsliv, grosserere, agenter, detaljister osv.»¹ Analysen min organiseres da ut fra denne typologien fra forretningslivet: Jeg behandler smuglingen som en hierarkisk ordnet virksomhet med typer i hvert nivå. Øverst, har vi typen eller funksjonen rike bakmenn og importører, «store fisker», de som leverte sprit i store depotskip ved territorialgrensen langt ute til havs eller opererte innenfor territorialgrensen i stort format. På mellomnivået finner vi typen eller funksjonen grossist, altså smuglerne som organiserte aktiviteten på den norske eller regionale siden. De hadde gjerne også lagerfunksjon. Under dem igjen, på nederste nivå, finner vi detaljister, selgere, gaukere, langere, distributører, de som hadde kontakt med sluttbrukeren. Jeg vil også kartlegge smuglernes nettverk og se om det er noen smuglere eller smuglingsinvolverte som spenner

¹ Johansen 1985: 101.

over to eller flere nivåer i smuglingshierarkiet. I konklusjonskapittelet returnerer jeg til disse problemstillingene og trekker oppsummerende konklusjoner om smuglerne og smuglingsorganisasjonen.

Geografisk er oppgaven avgrenset til kysten av Vest-Agder og Aust-Agder. Forskningsmessig avgrenser oppgaven seg til smuglerne og tar ikke for seg toll- eller politibetjentene. Et studium av tollbetjentenes innsats og fremgangsmåter, og myndighetenes reaksjon på smuglingen (ransaker, politijakt, tollvesenet til havs, pågripelser, rettssaker, bøter, tvangsauksjon av beslaglagte smuglerskip, gjenbruk av smuglerskip i tollvesenets tjeneste) vil imidlertid være et særdeles interessant tema for videre studium.

1.2 Kildegrunnlag

Ved Statsarkivet i Kristiansand ligger alle rapportsakene fra tollvesenet i Agderfylkene, i tillegg til mange relevante politirapporter, i kassene merket «Kristiansand Tollsted 1320» og «Kristiansand Tollsted 1321». Jeg har gjennomgått rundt 1.500 rapport saker i mappene merket «Smuglingskontrollen 1912–1926», «Smuglingskontrollen 1920–1925» og «Carla Saken 1922–1923». Det gjenstår betydelige mengder kildemateriale som ikke er gjennomgått. Troverdigheten og påliteligheten til disse kildene som primærkilder er ivaretatt, i og med dokumentenes offisielle natur.

Artikler og reportasjer i landsdekkende og lokale aviser langs Sørlandskysten har vært av uvurderlig verdi for å fylle ut informasjonen fra offisielle dokumenter fra tollvesen, rettsvesen, politi og departementer, da avisene ofte inneholder flere detaljer enn i de offisielle dokumentene, så som personbeskrivelser, smuglingsmetoder, detaljerte gjengivelser av pågripelsesøyeblikk, reaksjoner hos publikum, og rettsreferater fra rettssakene.

1.3 Metode

Denne masteroppgaven er en casebasert, empirisk, induktiv, kvalitativ undersøkelse av et utvalg av rundt 20 smuglere og smuglingsinvolverte langs kysten av Vest-Agder og Aust-Agder under forbudstiden. Et antall på rundt 20 individer bør være tilstrekkelig til å være representativt. Funnene fra første hovedproblemstilling over, «Hvem var smuglerne?», blir også kvantifisert i tabell 1–4 i konklusjonskapittelet.

En metodisk utfordring er mørketall, da det ligger i sakens natur at smuglerne og kundene deres holdt så lav profil som mulig og opererte i det skjulte. Likevel viser kriminalstatistikken fra perioden høyere antall smuglersaker i fylker som Østfold, Hedmark, Nordland og Rogaland, og i større byer som Kristiania og Bergen, enn i Agder-fylkene, som ligger på et middels til lavt nivå på landsbasis. Tallene demonstrerer at det er samsvar mellom lavt antall smuglersaker og den sterke avholdsbevegelse i landsdelen.²

1.4 Forskningsstatus

Spritsmuglerne langs Agder-kysten under forbudstiden er et nytt og hittil lite utforsket fagfelt. Tollvesenets rapport saker, som ligger på Statsarkivet i Kristiansand, er ikke brukt i forskningssammenheng før nå.

Når det gjelder tollvesenets historie og oppbygging, finnes det flere nyttige verk. Kjeld Tønnessens bok «Tollvesenets utvikling på Agderkysten. Fra ca. 1300 til ca. 1930» (1989), har et kapittel om smuglingen på Sørlandet. Han har også skrevet manuskriptet «Tollere i krig og fred», om Kristiansand og Stavanger tolldistrikt, som gir nyttig informasjon om tollvesenet, men omhandler en litt senere periode. Cato Holmsen har skrevet en nyttig oversikt over tollvesenet i «Norsk Toldkalender 1917» (1917). Robert Haast (red.) har produsert en nyttig oversikt i «Fra skillingsoppkrever til samfunnsbeskytter. Tollvesenet gjennom fire hundre år» (2012). Carl Lund gir en fyldig og grundig gjennomgang av tollvesenet i den aktuelle perioden, i boken «Det Norske Tollvesens historie, Fra 1814 til 1940» (1977) og har et kapittel om smuglingen, med gode fotografier. Tollernes avmakt og gradvise opprustning mot smuglerne blir nøye beskrevet av ham. Johan Dons sin bok «Fra det norske tollvesens historie. Tollflagg, tolltegn, uniform» (1941) bidrar med nyttig bakgrunnsstoff om tollvesenet. Melbye (red.) gir nyttige oversikter i «Norsk toll gjennom tusen år. Glimt fra etatens historie og Tollmuseets samlinger» (1967).

Historiker Per Fuglum (1924–2008) har i flere utgivelser gjort landsomfattende undersøkelser av brennevinsforbudets forhistorie og forløp, og mine undersøkelser er forankret i hans forskning. Den som har skrevet mest om selve smuglingen, er kriminolog Per Ole Johansen, og hans materialer har gitt svært nyttig landsdekkende oversikter som mine funn fra Agder-fylkene kunne sammenliknes opp imot. Et tredje, mye nyere, landsdekkende oversiktsverk

² Johansen 1994: 32.

som gir mye godt stoff til kontekstualisering, er historiker og journalist Gunnar Kagges bok «Forbudstid. Den norske krigen mot brennevinet» (2017). En svært nyttig lokalhistorie for Kristiansand under forbudstiden har vært Johan Nicolai Tønnessen, «Kristiansands historie, 1914–1945, i krigens århundre», (1974).

En rekke norgeshistorier skriver kort oppsummerende om forbudstiden og gir godt bakgrunnsstoff, for eksempel Chr. A. R. Christensen «Vårt folks historie, bind 8. Fra verdenskrig til verdenskrig» (1961), Berge Furre «Norsk historie 1905–1940» (1971), Wilhelm Keilhau «Det norske folks liv og historie i vår egen tid» (1938), og May-Brith Ohman Nielsen gir en flott forhistorie for forbudstiden i «Norvegr. Norges historie», bind 3 og 4 (2011). Uvurderlig bakgrunnsstoff for folkeavstemningene finnes hos Sten Sparre Nilson i «Politisk avstand ved norske folkeavstemninger» (1972).

Det finnes noen få biografier om smuglere, for eksempel Pär Ehnebo: «Bremer – spritsmugglarkungen. En verklighetsskildring» (1929) Espen Søybye, «Ingen vei hjem. Arthur Omre. En biografi» (1995), og Bjørn Bjørnsen «En mann kalt Gulosten» (1968).

I tillegg er det noen få bøker om smuglingen fra spesifikke steder, for eksempel Tor Obrestad «Smuglinga på Skeie. Ei forteljing frå 1920-talet» (2011), Birger Sivertsen, «Storsmuglerne på Frøya. En illegal historie om brennevin, oppfinnsomhet og overlevelse» (2008) og Kurt Lundholm, «Frederikshavn. En smuglerrede» (2020).

I tillegg har vi den dels selvbiografiske smuglerromanen til storsmugler Arthur Antonisen/Omre, «Smuglere» (1935), som også brukes som kilde i denne oppgaven.

1.5 Disposisjon

I kapittel 2 introduseres et metahistorisk analytisk rammeverk fra historiker Reinhart Koselleck (1923–2006) som grep, for å lage en ny syntese, fortolkning og et nytt teoretisk konsept til analysen av smuglingen, forbudstiden og den norske alkoholdebatten. For å forstå den ideologiske motivasjonen bak både smuglingen og brennevinsforbudet, definerer jeg konfliktlinjene som omgav forbudet, som da oppstod mellom «revolusjon»/utopi og «reaksjon», det «positive» og «negative» frihetsidealet, sekularisme og lekmannskristendom, liberalisme og sosialisme, sentrum og periferi, og mann og kvinne. Kapittel 3 tar for seg den historiske opptakten til forbudstiden, med spesielt fokus på økonomi, da mye av smuglingen ser ut til å ha vært økonomisk motivert på grunn av mellomkrigstidens økonomiske kaos.

Kapittel 4, analysekapittelet, presenterer fem casestudier av smuglingen på Sørlandet, som blant annet illustrerer fordelingen av aktører i det løst organiserte smuglingshierarkiet, og hvordan smuglingen foregikk. I kapittel 5 trekkes trådene i konklusjonen.

Kapittel 2: Teoretiske perspektiv

2.1 Kosellecks «revolusjon», «reaksjon» og «evil endlessness»

I teorikapittelet og etterfølgende historiske oversiktskapittel er det min ambisjon å skrive en bakgrunn for smuglertiden og forbudstiden om hvordan de kom på plass, basert på tidligere forskning, men plassert inn i et nytt teoretisk konsept og en ny metahistorisk fortolkning hentet fra historikeren Reinhart Koselleck. Eksempler fra egen empiri tas ikke med i teorikapittelet.

Koselleck, en av de viktigste historikerne i det tjuende århundret, fremmer en metahistorisk teori om vekselvirkningen mellom «revolusjon» og «reaksjon», som går som en nærmest lovmessig og naturlig rytme, eller en syklisk metafor, gjennom hele menneskes historie. Hos Koselleck er «revolusjon» et generelt begrep som handler om (tvangs)innføring av ultimate paradiser eller utopier med tilhørende løfter om en fantastisk fremtid, løfter som fort kan frata nåtiden sin aktualitet. Resultatet av denne uavbrutte historiske syklusen er, ifølge Koselleck, «evil endlessness»³: vedvarende lidelse, ondskap og konflikt. Han henviser til Augustin (354–430) som sier at fred på jord er uopnåelig, for der to eller flere søker fred, vil resultatet alltid bli konflikt.⁴ Disse «revolusjonene» eller ultimate paradiser kan aldri oppnås eller gjennomføres fullt ut. De undergraver nemlig alltid seg selv ved at de fremprovoserer «reaksjon»: «... modern Revolution remains ever affected by its opposite, Reaction.»⁵ Den dialektiske metoden og historieanalysen til Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) og Karl Marx (1818–1883),⁶ med brennevinsforbudet som «tese» og forbudsmotstandernes reaksjon som «antitese», omhandler riktignok liknende mekanismer, men hos Koselleck får vi overhodet ingen «syntese», bare konflikt, lidelse og ondskap. Store konsepter som ondskap og fred lar seg vanskelig definere, da det som én person opplever som fred, kan en annen oppleve

³ Koselleck 2004: 101.

⁴ «*Non ergo ut, sit pax nolunt, sed ut ea sit quam volunt.*» Koselleck 2004: 101.

⁵ Koselleck 2004: 23.

⁶ Stigen 1983: 654–674.

som ondskap – ta romerfreden, Pax Romana, som eksempel. Norge fikk riktignok en «syntese» midt under forbudstiden, i form av «delforbud» og opprettelsen av A/S Vinmonopolet ved lov av 16.09.1922.⁷ Så ble brennevinsforbudet, «revolusjonen», avvirket gjennom «reaksjonen», folkeavstemningen på 18.10.1926, få år etter innføringen ved folkeavstemning 05. og 06.10.1919. Som historikeren Sverre Steen (1898–1983) uttrykker det: «Revolusjoner er merkelige hendelser. De fortærer sine egne barn.»⁸ I denne masteroppgaven blir brennevinnsmuglingen på Sørlandet analysert som «reaksjon» og det norske brennevinsforbudet som «revolusjon», som resulterte i konflikt og traumatisk «evil endlessness» for det norske samfunnet og myndighetene frem til forbudets avvikling i 1927. Konfliktlinjene som oppstod rundt avholdsfolkets «revolusjon» er da av spesiell interesse.

Brennevinsforbudet («revolusjon») og dens opptakt fremprovoserte tre multifasetterte konfliktaksjer som eksisterte i vekselvirkning og glidende overganger med hverandre. De tre konfliktaksene fremstod som tre hovedhensyn som måtte tas: samfunnsmoral/etikk, individets frihet, og bærekraftig økonomi for både staten og individet. De mange fasettene i de tre konfliktaksene dreide seg omkring handelspolitiske, geografiske, sosiale, etiske, religiøse, kjønnsrelaterte, filosofiske, livssynsrelaterte, politiske og folkehelsemessige konfliktlinjer.

Den glidende overgangen mellom hensynet til økonomi og hensynet til samfunnsmoral kommer tydelig frem i situasjonen i de viktigste fiskerifylkene. De forbudsvennlige fiskerne i nord og nordvest (Nordland spesifikt) risikerte å tape sitt personlige inntektsgrunnlag da Norge initierte handelskrig med vinlandene gjennom brennevinsforbudet. Da måtte det samfunnsmoralske hensynet gi etter for det økonomiske, for disse fiskerne sluttet å stemme på sitt parti, forbudspartiet Venstre, for å redde sin personlige økonomi og eksistens. Resultatet ble at høyreregjeringen til Otto B. Halvorsen (Høyre) (1872–1923) avløste Gunnar Knudsens (Venstre) (1848–1928) regjering ved Stortingsvalget i 1921, en regjering som fikk drevet gjennom avviklingen av hetvinsforbudet og løste konflikten med vinlandene. Slik ble nei-partiet (nei til forbud) Høyre partiet til Nord-Vestlandets forbudsvennlige fiskere i lang tid deretter.⁹ Venstre forholdt seg da nøytral til forbudsspørsmålet ved valgkampen i 1924 og under mobiliseringen før folkeavstemningen om forbudet i 1926.¹⁰ Til syvende og sist var det viktigere for fiskerne å sikre overlevelse enn moralen,¹¹ jamfør nederst nivå i

⁷ Lund 1977: 317; Sandvik 2018: 216.

⁸ Steen 1973: 7.

⁹ Nilson 1972: 94–95, 100–101; Johansen 2013: 47; Tønnessen 1974: 115.

¹⁰ Fuglum 1995: 634.

¹¹ Nilson 1972: 59, 93, 102–106.

behovspyramiden til den amerikanske psykologen Abraham Maslow (1908–70): de grunnleggende fysiologiske behovene.¹² I analysekapitlene kommer det også tydelig frem at flere av Sørlandets smuglerne smuglet nettopp for å sikre eksistensgrunnlaget. Mange belånte, konkursrammede bønder¹³ smuglet for eksempel på grunn av dyrtidskonjunkturerne etter første verdenskrig, paripolitikken og 1920-tallets mange andre økonomiske utfordringer. Selve brennevinsforbudet kostet også samfunnet enormt i økt kystvern utført av tollvesen og politi,¹⁴ midt oppi mellomkrigstidens økonomiske kaos.

Når det gjelder tredje konfliktakse, individets frihet, var Norge, politisk sett, frem til første verdenskrig, gjennomtrengt av det økonomisk-liberalistiske grunnsynet med så liten innblanding fra staten som mulig, og ideen om individets frihet stod sterkt.¹⁵ Smuglingen og det robuste markedet for smuglersprit (også på Sørlandet) kan utvilsomt tolkes som individets protest mot statlig tvang og et krav om frihet til å leve sitt liv slik man ønsker. I praksis utøvte smuglerne på Sørlandet høy grad av personlig frihet og agens ved å bryte den nye loven og omsette brennevin og sprit. Mye av nei-sidens argumentasjon dreide seg også om individets frihet, se neste delkapittel. Ja-sidens argumentasjon rundt individets frihet handlet mer om samfunnsmoral og frihet fra alkoholens skyggesider.

2.2 Teorien bak nei-sidens frihetsideal: Hobbes' «negative» frihetsideal – «reaksjon»

Den britiske filosofen og idéhistorikeren Isaiah Berlin (1909–97) definerer to typer politisk frihet: det «negative» frihetsidealet hos den engelske filosofen Thomas Hobbes (1588–1679) og det «positive» frihetsidealet hos den sveitsiske filosofen Jean-Jacques Rousseau (1712–1778). «Reaksjon»-siden, nei-siden, stod for det «negative» frihetsidealet, som handler om individets beskyttelse mot tyranni, totalitære maktformer, vilkårlig maktutøvelse og inngripen i privatlivets sfære fra en ekstern sosial maktstruktur. Det handler om frihet til å få lov til å være i fred.¹⁶ Fra antikken og frem til det 17. århundre var det gjennomgående enighet om at det «negative» frihetsidealet (fravær av en overherre, en autokratisk konge, en tyrann, et oligarki, en fremmed makt eller en slaveeier) garanterte størst trygghet for individet. Magna Carta fra 1215 og Habeas Corpus som juridisk prinsipp om individets rett til dom før

¹² Brännlund og Lydersen 1996: 196.

¹³ Obrestad 2011: 23–24.

¹⁴ Lund 1977: 318–322.

¹⁵ Jensen 1965: 36, 39, 43; Hamran 2005: 79–80.

¹⁶ Frank Lovett i Wright 2015: 390.

fengsling, er relevante og skjellsettende innslag i utviklingen mot rettsstaten.¹⁷ Hos Hobbes er individets frihet kompatibel med sågar absolutt suverenitet, så lenge maktinstansen sikrer fred og forutsigbarhet for individet og ikke blander seg inn i private anliggender overhodet. Isaiah Berlin setter ord på en slik frihet i sin «Two Concepts of Liberty»:

«...and [I] am free (or «truly» free) even when my poor earthly body and foolish mind bitterly reject [coercion for my own good], and struggle against those who seek however benevolently to impose it ...»¹⁸

Den britiske filosofen John Locke (1632–1704) presiserer at det «negative» frihetsidealet ikke tilsier at alle får gjøre nøyaktig som de vil, men at friheten primært handler om forutsigbarhet i livet, altså frihet fra å være underlagt vilkårligheten eller forgodtbefinnendet til en annen person eller maktinstans.¹⁹ I sitt essay *On Liberty* fra 1850-tallet, understreker den engelske filosofen John Stuart Mill (1806–1873) videre at forutsetningen for å ha «negativ» frihet og å forfølge ens eget beste slik en selv ønsker, er at en ikke derved hindrer andre i å gjøre det samme:

«...so long as what we do does not harm them, even though they should think our conduct foolish, perverse, or wrong ... The only freedom which deserves the name, is that of pursuing our own good in our own way, so long as we do not attempt to deprive others of theirs, or impede their efforts to obtain it».²⁰

Samtidig minnes vi Kosellecks og Augustins betenkeligheter rundt konfliktene som gjerne oppstår der to eller flere søker fred. Det samme kan sies om frihet, som er beslektet med fred: Én persons ønsker vil ofte være uforenlige med en annens. Den britiske filosofen Bertrand Russell (1872–1970) har samme innfallsvinkel på tankefriheten som Mill har på individets frihet, at friheten vi bør etterstrebe, er retten til å leve og tenke slik vi vil, «så langt vi ikke hindrer andre fra å gjøre det samme.»²¹

Argumentasjonen til nei-siden tydeliggjør at de ikke bare så ja-siden som alkoholens fiender, men også som den generelle personlige frihetens fiender. De fryktet at når den demokratiske, parlamentariske staten kunne gripe inn i privatlivets sfære i så stor grad som ved å forby brennevin, utgjorde det en trussel mot individets frihet.²² «Man kunne ikke regne med at en lov, vedtatt av Stortinget på ordinær måte, ville bli alminnelig godtatt og gjennomført hvis

¹⁷ Sølberg: 1990: 35, 59.

¹⁸ Berlin 1969: 134.

¹⁹ Frank Lovett i Wright 2015: 389.

²⁰ Mill i Gray (red.) 1991: 17.

²¹ Russell 1947: 39–40.

²² Lund 1977: 317; Fuglum 1999: 40, 109; Aftenposten, 18.10.1926, «Idag gjælder det!», side 1; Fædrelandsvennen, 10.12.1919, «Reaktionen», side 2.

den ved sitt innhold krenket det som store deler av folket oppfattet som den personlige frihet»,²³ som Sverre Steen foreslår som en del av forklaringen på forbudets fall. Sørlandets smuglere hadde nok vært enige i en slik vurdering. Per Ole Johansen trekker også den personlige friheten frem og påpeker at konflikten rundt forbudet kom dels fordi folk hadde forståelse for rasjonalet bak krigstidsforbudene, men at da krigen tok slutt og forsvant som årsak til forbud, følte mange at det ble et for stort inngrep i den personlige friheten.²⁴ Som Per Fuglum kommenterer: Brennevinet hadde en merkelig dobbeltrolle, både som et omstridt *produkt* og som et *symbol*. Forbudsstriden handlet ikke bare om politikk, men også om «tradisjoner og idéer, om livsholdning og livssyn».²⁵

2.3 Teorien bak ja-sidens frihetsideal: Rousseaus «positive» frihetsideal – «revolusjon»

Det «positive» frihetsidealets tilhengere frykter at for mye frihet til individet kan undergrave friheten, ved at rettferdigheten og loven forvitres. Bekymringen uttrykkes av Platon (ca. 428 f.Kr.–348 f.Kr.) i *Republikken*, der han argumenterer sterkt for at rettferdighet, i et demokrati, er viktigere enn den enkeltes frihet. Middelalderens tenkere, som Augustin (354–430) og Thomas Aquinas (1225–1274), regner også fred og orden som atskillig viktigere enn den enkeltes frihet. Rousseau, som bygger videre på Lockes politiske ideer, vil demonstrere at frihet er mulig under absolutt herredømme, forutsatt at herredømmet omfatter hele borgermassen gjennom et effektivt selvstyre. Hos Rousseau blir Lockes sammenslutning av *individer* erstattet av *borgerne* i én «moralsk og kollektiv kropp».²⁶ Frihet, for ham, består i at alle overholder loven som de har påført seg selv i et samfunn – «vår lov». Forutsetningen er at individene er i stand til å utøve en grad av selvkontroll og handle ut fra sin frie vilje.²⁷ Hos Rousseau er loven, «samfunnspakten», «allmennviljen», «lenkene som gjør individet ufri», bare tilsynelatende lenker, og kan forsvares og er ønskverdige.²⁸ I det «positive» frihetsidealet finner man altså et ønske om større sentralisert kontroll over individet og befolkningsmassen, og lavere grad av tillit til enkeltmenneskets inherente, iboende godhet og dets hensikter. Rousseaus radikale kollektivismen preget den franske revolusjonen av 1789 og han regnes som

²³ Steen 1977: 59.

²⁴ Johansen 2013: 36.

²⁵ Fuglum 1995: 638.

²⁶ Stigen 1983: 573.

²⁷ Frank Lovett i Wright 2015: 388.

²⁸ Stigen 1983: 575.

revolusjonens åndelige opphav.²⁹ Etterfølgende terrorvelde, blodbad og flere tiår med omveltninger i Europa har, naturlig nok, vekket skepsis mot akkurat hans politiske filosofi.³⁰

Ja-siden mente imidlertid at nei-siden skjulte seg bak et uthult frihetsbegrep som, i og med det «negative» frihetsidealets krav om hensyntaken til andre, ikke kunne anvendes på alkoholinntak. De så alkohol som en hindring for fremskritt, modernisering og læring, en kilde til kriminalitet og et produkt som brøt ned kroppen. Bedehusfolk landet rundt, og spesielt den sørvestnorske «periferien», så dessuten alkohol som djevelens redskap til å føre folk ut i synd. Humanitære, religiøse og sosialistiske bevegelser påberopte seg også frihetsidealet: De mente individet måtte være fritt, selvstendig og i stand til å ta uavhengige avgjørelser, sette seg mål og etterleve retningslinjer i livet, uten alkoholavhengighet.³¹

Psykiater Johan Scharffenberg (1869–1965), en av hovedaktørene på ja-siden, gjorde dette poenget gjennom sitt medisinsk-psykologisk forsvar for avhold og et individualetisk resonnement omkring individets frihet:

«Mennesket er kun frit, saalænge det er sig selv. I abnorm sindstilstand er et menneske ufrit. Af disse to sætninger følger logisk, at kravet paa personlig frihet retmæssig kun kan gjøres gjældende inden det normale bevidsthedslivs omraade ... Saalænge den centrale alkoholvirkning paa storhjærnen varer, er vedkommende ikke fuldt ud sig selv, ikke fuldt ud normal. Allerede den letteste alkoholpaavirkning ... er en forfalskning af vedkommendes sande væsen ... Vi staar her ved den dybeste personlige grund til totalafhold: pligten til at være sig selv eller, som det i almindelighed heder: at være sand.»³²

Det interessante ved denne situasjonen var at de motstående sidene i konflikten beveget seg inn på hverandres enemerker eller gikk på kompromiss med egne prinsipper for å argumentere for, og sikre, sine politiske målsettinger. Ja-siden, med det «positive» frihetsidealet og økt statlig kontroll over alkoholkonsum, benyttet (demokratisk legitimert) tvang for å sikre et av det «negative» frihetsidealets viktigste hovedprinsipper: John Stuart Mills forutsetning om hensyntaken til sine medmenneskers frihet, samt individets frihet fra alkoholens skyggesider. Tvang og frihet er imidlertid dikotomiske, noe nei-siden ofte påpekte. Nei-siden, liberalistene, forkjemperne for individets frihet og det «negative» frihetsidealet, brøt også Mills prinsipp om hensyntaken til sine medmennesker, ved å fremme fritt inntak av et psykoaktivt, personlighetsendrende, avhengighetsdannende middel som hadde vært involvert i et ikke

²⁹ Stigen 1983: 574.

³⁰ Frank Lovett i Wright 2015: 389.

³¹ Fuglum 1999: 109.

³² Ibid.: 109. Fra Scharffenberg 1905: 16–17.

ubetydelig antall personlige tragedier gjennom årenes løp. Brennevin var nok ikke den beste fanesaken for det «negative» frihetsidealet, noe ja-siden ofte påpekte.

I teorikapittelet har jeg forsøkt å danne utgangspunkt for en ny syntese og analyse av tidligere forskning på smuglingen og norsk alkoholpolitikk i perioden, ved bruk av Kosellecks begrep «revolusjon» og «reaksjon», og ved å definere konfliktaksene (samfunnsmoral, økonomi og individets frihet) i samtiden. Dette blir anvendt i det kontekstualiserende historiske oversiktskapittelet som nå følger.

Kapittel 3: Historisk oversikt

Fokus i dette kapitlet er forutsetningene for smuglingen og smuglerne, motivasjonen bak smuglingen, og hvem smuglerne var. Jeg åpner kapitlet med en konsis gjennomgang av selve brennevinsforbudet (en avgjørende forutsetning for smuglingen) og dens forhistorie. Så følger en gjennomgang av hvorfor forbudet ble avvirket og historikernes dom over den. Deretter går teksten inn på økonomiske utfordringer under krigen og i mellomkrigstiden som hadde en direkte påvirkning på smuglerne og motiverte smuglingen. Det er mye som burde fått plass i et historisk oversiktskapittel om dette temaet, men på grunn av plasshensyn må fokus rettes mot det som er relevant for smuglingen.

3.1 Den rusfrie «revolusjons» innføring og forhistorie i Norge

Folkeavstemningen 05. og 06.10.1919 sørget for at ja-sidens «revolusjon», deres ultimate alkoholfrie paradisi og utopi med «fred» for alkoholens skyggesider, ble innført i Norge. Som kulminasjonen av mange tiårs forutgående innsats fra avholdsfolket, kan nok brennevinsforbudet betegnes som en «histoire événementielle», en relativt dyptgripende (om enn kortvarig) historisk endring, i begrepsapparatet til den franske historikeren Fernand Braudel (1902–1985).³³ Brennevinsforbud ble innført med 61 prosent av stemmene fra et stemmefremmøte på 66,2 prosent av de stemmeberettigede og innebar «lovfestet varig forbud mot tilvirkning, innførsel og omsetning av brennevin og hetvin».³⁴ Det norske forbudet var et

³³ Green og Troup 2016: 108.

³⁴ Lund 1977: 317.

«delforbud» som omfattet hetvin og sprit fra 12 prosent alkoholinnhold, frem til 1923, da dette ble utvidet til alt over 14 prosent.³⁵ Dette var atskillig mindre strengt enn samtidige forbud i sammenlignbare land, for eksempel det amerikanske (1920–33), som omfattet all alkoholisk drikke over 0,5 prosent alkoholinnhold.³⁶ De fleste provinsene i Canada, Newfoundland, Sovjetunionen, Finland (forbud fra 1919), Sverige og Island (forbud fra 1915) fikk, eller vurderte, total- eller delforbud eller restriktiv alkoholpolitikk i omtrent samme periode. Til og med Tyskland og Østerrike hadde en voksende forbudsbevegelse på 1920-tallet.³⁷ Ja-folket øynet derfor til og med mulighet for globalt alkoholforbud.³⁸

Ja-siden fikk uventet drahjelp av alkoholforbudene under første verdenskrig, innført i forbindelse med den allierte blokaden og den uinnskrenkede tyske ubåtkrigen i 1916–17 for å reservere matjord til mat- fremfor alkoholproduksjon.³⁹ De første statsinngrepene kom 18.08.1914, så kom midlertidig forbud mot skjenking av vin og brennevin på 16.12.1916, så vedtok så Stortinget enstemmig en lov som gav regjeringen Gunnar Knudsen (Venstre) fullmakt til å innføre provisoriske forbud i 1917. Dette forbudet ble begrenset til hetvin og brennevin og ble forlenget flere ganger. I 1918 fikk Norge en ny brennevinslov der brennevin kun skulle selges til de som ble funnet verdige hvis det midlertidige forbudet ble opphevet.⁴⁰ Brennevinssmuglingen tok til for alvor etter første midlertidige krigstidsforbud i 1914.⁴¹

Merkelig nok, var Norge det mest edruelige landet i Europa, bortsett fra Finland, da brennevinsforbudet ble stemt inn:⁴² Norsk årlig alkoholinntak lå på gjennomsnittlig 3 liter ren alkohol per innbygger over 15 år.⁴³ Fuglum forklarer det slik: «Offentlig fyll var langt mer utbredt omkring århundreskiftet enn det er i våre dager – selv om det samlede alkoholforbruk var langt mindre.»⁴⁴ Han forklarer videre at alkoholbruken var mer konsentrert geografisk og sosialt, og fyll var synlig i bybildet, spesielt i arbeiderstrøk, der sosiale og menneskelige problemer forbundet med brennevinsdriking var tydelige å se og det var mange

³⁵ Lund 1977: 317; Fuglum 1995: 319, 320, 419, 448, 467–91;

³⁶ Burnham: 55.

³⁷ Fuglum 1995: 410; Johansen 2013: 46; Lund 1977: 320; Nilson 1972: 115.

³⁸ Ibid.: 630.

³⁹ Jensen 1965: 36.

⁴⁰ Lund 1977: 317; Fuglum 1995: 65–108; Keilhau 1938: 330–331; Johansen 1994: 35; Kage 2017: 7–10; Johansen 2013: 46.

⁴¹ Kage 2017: 7–10.

⁴² Johansen 1985: 9; Van Moere Præstiin 2013: 60, 61.

⁴³ Fuglum 1984: 108–109; Fuglum 1995: 387–388. Til sammenligning lå norsk alkoholinntak på nærmere 7,5 liter ren alkohol per innbygger i 2021, som, ifølge Folkehelseinstituttet, er «den høyeste målingen noensinne i alkoholstatistikken som strekker seg tilbake til 1851». Det falt til 6,64 liter i 2022.

<https://www.fhi.no/le/alkohol/alkoholinorge/omsetning-og-bruk/alkoholomsetningen-i-norge/?term=> (hentet 09.02.2024).

⁴⁴ Fuglum 1995: 388.

skjenkesteder. Kronisk alkoholisme og alkoholmisbruk var også et utpreget fattigdomsproblem.⁴⁵ Historiker Edvard Bull (den yngre) (1914–1986) skriver at bekymring for fyll og alkoholmisbruk i byene kan forklare hvorfor spørsmålet stadig var aktuelt i den offentlige debatten, samt det enorme drivet for å fjerne alkoholen i opptakten til 1919.⁴⁶ Litt lengre tilbake i tid ser vi likeledes at «Fylla var Norges største sosiale problem i tiårene før 1870»⁴⁷, som historiker May-Brith Ohman Nielsen skriver. I 1837 lå forbruket av alkohol per innbygger dobbelt så høyt i byene som på bygdene, og det ble drukket jevnere på grunn av enklere tilgang på sprit.⁴⁸ Alkoholforbruket i 1815 lå på rundt 3,5 liter ren alkohol per innbygger over 15 år.⁴⁹ I 1816 fikk vi en ny brennevinslov, kort tid etter den liberalistiske norske Grunnloven fra 1814, der staten nesten oppfordret bønder til å produsere brennevin hjemme og beskattet dem som om de gjorde det. Brennevin ble da etablert som fast måltidsdrikk.⁵⁰ Alkoholforbruket økte til 7 liter i 1837, og brennevin utgjorde da 80 prosent av alkoholomsetningen.⁵¹ Til sammenligning lå konsumet på 3,73 liter i 1897 og 2 liter i 1905.⁵² Historikernes beskrivelser av den svært utbredte bruken av brennevin i hverdagslivet til nordmenn frem til omslaget i 1840–50, byr på engasjerende lesning.⁵³

Bekymring for den overdrevne brennevinsdrikkingen førte til myndighetenes første tiltak for måtehold i lokalkommunene i 1840-årene. Samme parallelle reaksjon gjorde seg gjeldende i USA: «In the early nineteenth century, excessive drinking gave birth directly to the temperance movement.»⁵⁴ I Norge ble flere avholdsforeninger etablert i 1840-årene, samtidig med at brennevinskonsumet avtok drastisk landet rundt mot slutten av 1850-årene. Det norske totalavholdsselskap (DNT) ble etablert i 1859 i Stavanger, av Asbjørn Kloster (1823–1876). Etter dette ble avholdsbevegelsen stor på landsbasis, etter hvert med totalavhold som formål. I 1880-årene kom en ny vekst hos avholdsforbundene, og innen 1914 var DNT blitt Norges største frivillige organisasjon med nesten 140.000 medlemmer i 1.430 lokallag, og Norges største folkelige bevegelse.⁵⁵ Arbeiderne hadde sin egen godtemplarorden, Verdandi, etablert i 1902, innført fra Sverige. For Arbeiderpartiets del, hadde DNGTO (Den norske

⁴⁵ Fuglum 1972: 205–206.

⁴⁶ Bull 1978: 209.

⁴⁷ Nielsen 2011 (Bd. 3): 180.

⁴⁸ Ibid.: 173.

⁴⁹ Fuglum 1984: 108.

⁵⁰ Kage 2017: 31, 32; Steen 1973: 59.

⁵¹ Nielsen 2011 (Bd 3): 171; Van Moere Præstiin 2013: 60, 61.

⁵² Fuglum 1984: 108–109; Fuglum 1995: 387–388.

⁵³ Nielsen 2011 (Bd 3): 171–173; Fuglum 1972: 194, 202, 204, 559, 560.

⁵⁴ Burnham 1993: 295.

⁵⁵ Nielsen 2011, Bd. 3, 173–174, 180; Fuglum 1972: 195–204; Fuglum 2004: 96; Nielsen 2011 (Bd. 3): 180.

Godtemplarordenen), DFGTO (Den frisinnede Godtemplarordenen) og Verdandi størst innflytelse på partiets alkoholpolitiske utvikling før første verdenskrig. Totalforbudslinjen ble godkjent ved Arbeiderpartiets landsmøte i 1911, og i 1912 ble Arbeiderpartiet offisielt forbudsparti.⁵⁶ Før første verdenskrig hadde den norske avholdsbevegelsen oppnådd over en kvart million medlemmer. Interessant nok, var totalt medlemstall sunket til cirka 185.000 ved forbudets avvikling i 1926.⁵⁷ Interessant er også kaffedrikkingens plutselige inntog i Norge rundt 1850, som medvirkende årsak til nedgangen i alkoholkonsumet.⁵⁸ Det var det europeiske borgerskapets holdning til alkohol fra slutten av det 17. århundret som her slo inn i Norge – de så kaffe som det store avrusningsmiddelet og fornuftens drikk, i grell kontrast til «alkoholdrikkerens rus, udugelighet og latskap».⁵⁹

Et av de viktigste politisk-strategiske taktikkene til avholdsbevegelsen som pågikk parallelt, var den gradvise tørrleggingsprosessen ved nedstemming av brennevinsamslagene. Etter lov av 03.05.1871 var brennevinshandel forbeholdt samlag i byer og ladesteder for å få en viss offentlig kontroll over handelen og for at hverken staten, kommuner eller privatpersoner skulle ha økonomisk motivasjon for å fremme eller øke salg av alkohol.⁶⁰ Sven Aarrestad (1850–1942), formann i DNT i perioden 1887–1927 og stortingsrepresentant for Venstre, engasjerte seg sterkt for å fjerne brennevinsamslagene ved alminnelig avstemning. Aarrestad ønsket en moderat og gradvis innføring, fremfor totalforbud. Da samlagene ble innført, var det brennevinssalg i 51 av de 58 byene i Norge, men innen 1914 var det blitt kun 13 byer igjen med brennevinssalg. Mesteparten av Norge var nå helt tørrlagt, og det var ulovlig å kjøpe alkohol på stedene uten brennevinssamlag.⁶¹ I USA foregikk det en parallell skrittvis prosess, ved nedstenging av saloons og tørrlegging av hele delstater som ble hetende «dry states», som da påvirket og inspirerte den norske avholdsbevegelsen. Innen 1919 var 30 amerikanske delstater tørrlagt.⁶² Mannen bak den juridiske prosessen i det amerikanske forbudet, «The Volstead Act», eller «The Eighteenth Amendment», var norskamerikaneren Andrew John Volstead, med norsk far. Han fulgte selv nøye med på tilsvarende prosess i

⁵⁶ Fuglum 1999: 129–130.

⁵⁷ Kage 2017: 108; Fuglum 1995: 631.

⁵⁸ Fuglum 1972: 204, 205.

⁵⁹ Schivelbusch 1981: 29.

⁶⁰ Hamran 2005: 285.

⁶¹ Nilson 1972: 48; Fuglum 1981: 157; Fuglum 1984, 107–109; Fuglum 1995: 467; Kage 2017: 38–41, 108.

⁶² Tyrrell 1997: 1406; Johansen 1994: 7-11; Hall 2010: 1165.

Norge.⁶³ Volsteads holdning til alkohol var utvetydig: «Alkoholen må drepes – den kan ikke reguleres! ... Enten totalforbud eller intet forbud.»⁶⁴

Det siste knepet avholdsfolket brukte som jeg trekker frem, er Avholdspartiet: I 1905 vedtok et landsmøte av utsendinger fra avholdsorganisasjonene å stifte et avholdsparti som skulle opptre ved Stortingsvalg. Avholdspartiet hadde eget program som omfattet spørsmål rundt arbeid for edruskap, men stilte ikke egne kandidater ved valgene. De krevde i stedet at de forskjellige kandidatene tok standpunkt til Avholdspartiets program, og så ble avholdsfolket oppfordret til ikke å stemme på kandidater som nektet å godta programmet. I perioden 1900–1920 kontrollerte Avholdspartiet over halvparten av de folkevalgte.⁶⁵

3.2 Sentrum-periferikonflikt og en parallell kjønnskonflikt

Det er tre aspekter ved den lange forhistorien til forbudet som er direkte relevante for smuglernes «reaksjon» i analysekapittelet, nemlig sentrum-periferikonflikten, kjønnskonflikten og sosialistenes støtte til forbudet.

Bakenfor det norske brennevinsforbudet lå det altså en tydelig sentrum-periferikonflikt med klare geografiske skillelinjer for ja- og nei-siden. Det er navnet til statsviter og politisk sosiolog Stein Rokkan (1921–79) som forbindes med ideen om norsk sentrum-periferikonflikt.⁶⁶ De geografiske skillelinjene Rokkan påpeker, er tydelige i striden omkring brennevinsforbudet: Ja-siden bestod av den norske periferien (nord, vest og sør), samt de lekmannskristne/frikirkelige, kvinnene og sosialistene. Nei-siden («reaksjon») bestod av norsk sentrum (øst) og de største byene, unntatt Stavanger, liberalister/sekulære, mennene, og et høyt antall i legestanden.⁶⁷ Skillet mellom ja- og nei-stemmer (og målsak) gikk faktisk rett gjennom Kristiansand. I deler av perioden var både Kristiansand og Arendal tørrlagte byer uten brennevinsutsalg,⁶⁸ viktig med tanke på at Sørlandets smuglere smuglet inn til en landsdel der mange i utgangspunktet var for forbud. Oppover dalene på Sørlandet var det stor overvekt av ja-stemmer: Kun to personer torde stemme nei i Hylestad i Setesdal.⁶⁹

⁶³ Fuglum 1995: 212.

⁶⁴ Ibid.: 412, 170.

⁶⁵ Nilson 1972: 99; Fuglum 1984: 107–109.

⁶⁶ Yttri i Helgesen et al 2019: 242–246; Nilson 1972: 67.

⁶⁷ Fuglum 1995: 635.

⁶⁸ Tønnessen 1974: 116; Theien 2023: 34.

⁶⁹ Ibid.: 115.

På ett nivå har alkoholspørsmålet og forbudet også vært en konflikt mellom kjønnene, og det er fire kvinnelige smuglingsinvolverte i analysekapittelet. Kvinnestemmen var avgjørende for innføringen av brennevinsforbudet:

«Erfaringer fra flere land viser at kvinner har vært tilbøyelige til å legge stor vekt på alkoholpolitiske spørsmål. I Norge har dette vært tilfellet i ganske utpreget grad, og avholdssaken kan hos oss sies å ha virket som mye av en brekkstang for kvinnenes politiske mobilisering.»⁷⁰

Ved folkeavstemningene i både 1919 (kort tid etter 1913, da kvinner fikk stemmerett i Norge) og 1926 ble kvinner over hele landet mobilisert i større grad enn ved stortingsvalgene, spesielt kvinnene i landdistriktene på Sør- og Vestlandet. Der deltok cirka 30 prosent av kvinnene ved stortingsvalgene i 1915 og 1918, mot cirka 40 prosent i landdistriktene i Nord-Norge og cirka 43 prosent i landet under ett. Men ved folkeavstemningen om brennevinsforbud i 1919 stemte 67 prosent av kvinnene i sør og vest. Deltakelsen var jevnere mellom 1918 og 1919 i de andre landsdelene, men Sørlandet og Vestlandet skiller seg ut.⁷¹ I det sentrale Østlands-området hadde man derimot høyere fremmøte i 1918 enn i 1919, i tillegg til høye stemmeprosenter mot forbud,⁷² som støtter teorien om sentrum-periferikonflikt. Innføringen av forbudet var et ledd i kristenmoralistisk norsk kvinnekamp, og var samtidig et uttrykk for kristen altruisme og den kristelig-filantropiske bevegelsen som hadde vokst seg sterk og fikk stor makt i siste halvdel av 1800-tallet. I utgangspunktet bestod den av kristelig interesserte kvinner, men etter hvert også kvinner fra arbeiderbevegelsen.⁷³ Hele 18 år før 1913, i 1895, fikk alle kvinner stemmerett i alkoholsaker som fikk en kvinnemobiliserende effekt, og kvinnestemmen var også avgjørende for nedstemmingen av brennevinsamlagene. Også i 1895 var kvinnene mer avholdsvennlige enn mennene.⁷⁴ Ved folkeavstemningen i 1919 var det også flere kvinner enn menn som møtte opp i hele 68 herreder og 14 byer, de fleste på Sør- og Vestlandet. På fylkesbasis i disse landsdelene var det imidlertid nesten ingen kjønnsforskjell. I både 1919 og 1926 ble kvinner over hele landet mobilisert i større grad enn ved Stortingsvalg.⁷⁵

Smuglingen, derimot, var nesten utelukkende var mennenes domene. Per Ole Johansen sier at ingen kvinner fikk ledende stillinger innen smuglingen eller tilegnet seg noen betydelig andel av markedet, på grunn av måten samfunnet var lagt opp den gang – Sandvik har en konsis og

⁷⁰ Nilson 1972: 46.

⁷¹ Ibid.: 58–61.

⁷² Ibid.: 61.

⁷³ Jensen 1965: 66; Nilson 1972: 47–52.

⁷⁴ Nilson 1972: 48–52; Tønnessen 1974: 115.

⁷⁵ Ibid.: 55–58.

god oppsummering av det kjønnsdelte arbeidsmarkedet og kvinnes kår i arbeidslivet.⁷⁶ Yrkene som lå til rette for å drive smugling via sjøveien, var nemlig stort sett besatt av menn: fiskere, skipper, båteiere, skipseiere og så videre. De kvinnene som var involvert i smugling, var amatører, engasjert på distribusjonssiden på land, ofte for å hjelpe mennene sine: «Professional smuggling was a man's world ... Nor did the more violent side of the 'work' appeal to women ... When it was a question of big money, the men took over.»⁷⁷

3.3 «Reaksjonen»: Kosellecks «evil endlessness» og dystopi

Den norske «reaksjonen» mot brennevinsforbudet slo ut på mange fronter og var til dels aggressiv. I 1918 var det 41 smuglersaker, i 1920, rundt 1.000, og antallet økte frem til 1924. I 1923 ble det beslaglagt 600.000 liter smuglervarer, det meste 96 prosent sprit, og Fuglum anslår at mengde innsmuglet sprit og brennevin lå på minst 8–10 ganger så mye som det politi og tollvesen var i stand til å beslaglegge. Nesten 1.000 personer ble straffelt for alkoholsmugling både i 1922 og 1923. Drukkenskapsforbrytelser økte fra rundt 35.000 i 1920 til nesten 50.000 i 1923.⁷⁸ Hjemmebrenning var også utbredt under forbudstiden.⁷⁹ Kamper mellom kriminelle og politi og tollvesen var til dels blodige og endte i visse tilfeller med dødsfall for både tollbetjenter og smuglere.⁸⁰

Politiet uttrykket bekymring for økt inntak av surrogater hos ungdommer og «lavere samfunnslag», som denaturert og omdestillert sprit, hårvann, essenser, parfyme, rødsprit, nafta, møbelpolitur, skosverte, alkoholholdige medikamenter, rigabalsam, smertestillende Hoffmannsdråper, Lysol, innholdet i spritkompasser, med mer.⁸¹ «Reaksjon» kom også i form av ulovlige alkoholreseppter utskrevet av leger og dyrleger. Flere dyrleger skrev for eksempel ut resepter på portvin for å kurere valpesyke. Noen leger gjorde formue på alkoholreseppter, som legen Gustav Michelsen i Kristiania som skrev ut mer enn 48.000 resepter på brennevin på ett år. Andre leger gav reseptinntektene til veldedige formål. Rekorden ble satt i 1923 da leger og dyrleger utstedte over 2,1 millioner resepter på brennevin eller hetvin.⁸² I flere

⁷⁶ Sandvik 2018: 31.

⁷⁷ Johansen 2013: 56.

⁷⁸ Fuglum 1995: 620; Lund 1977: 317.

⁷⁹ Kagge 2017: 130–146, 147–177; Johansen 1994: 49–57, 69–97; Fuglum 1995: 448.

⁸⁰ Haast 2012: 38; Dagbladet, 26.03.1923, «Smuglerbanditter prøver å slaa ihjel to politifolk», side 1.

⁸¹ Fuglum 1995: 73, 450; Lund 1977: 317; Kagge 2017: 130–135; Johansen 1985: 49–51; Johansen 1994: 54–56.

⁸² Ibid.: 619.

tilfeller måtte politiet tilkalles for å rydde legenes venteværelser for truende «pasienter». Flere leger og dyrleger måtte sone fengselsdommer for å ha skrevet ut ulovlige resepter.⁸³

Apotekenes salg av whisky, konjakk og annen alkohol var høyt da man med resept kunne kjøpe sprit og hetvin til medisinsk bruk. I 1924 og 1925 ble det rullet opp en stor apotekerskandale («reaksjon») der flere apotekere over hele Sør-Norge var innblandet i et større svart marked sammen med Poulsens Destillation på Hamar. Det hadde foregått ulovlig salg og import av brennevin, juksing med oversikter over lagerbeholdninger, forfalskning av salgsoppgaver og underslag av avgifter, og flere apotek i Kristiania hadde felles hemmelige lagre. 121 personer fikk bøter, noen høye, i tillegg til at navn på mistenkte apotekere og apotekene deres ble publisert fortløpende i avisene.⁸⁴

Forbudet dominerte Norges parlamentariske politikk. Ingen regjeringer måtte gå på grunn av sin holdning til streikene og lockoutene i 1921 og 1923–24 eller paripolitikken og deflasjonskrisen i 1925–27.⁸⁵ Men flere regjeringer falt på forskjellige alkoholspørsmål: Gunnar Knudsen (V) i 1920, Otto B. Halvorsen (H) i 1921, og Abraham Berge (FV, H) i 1924, da hans regjering ikke fikk Stortinget med på å avvikle forbudet selv om Berge mente staten kunne få inn rundt 30–40 millioner kroner, rundt 6–7 prosent av statens driftsregnskap for 1923/24, i økte avgifter på beskatning av import, salg og skjenking av brennevin.⁸⁶ Den alkoholfrie utopien til ja-folket utviklet seg raskt til å bli en dystopi på grunn av den norske «reaksjonen». Forbudets pris for samfunnet, i kroner og i innsats fra tollvesen og politi, gjorde det om til et nasjonalt traume. Det var imidlertid vinlandenes «reaksjon» som faktisk satte punktum for den.⁸⁷

En kortvarig og tilfeldig utfordring for brennevinsforbudet, som også skapte «reaksjon», må først nevnes kort, nemlig spanskesyken. Den inntraff rett etter krigen, høsten 1918, midt under norsk utvidet brennevinsforbud. På under ett år tok den livet av 15.000 nordmenn og 50–100 millioner mennesker på verdensbasis, primært barn og unge voksne.⁸⁸ Tønnessen påpeker at den inntraff samtidig med opptakten til første folkeavstemning.⁸⁹ Mange, også leger, regnet brennevin som medisin som kunne brukes i «påkomne tilfælde»,⁹⁰ som er en del av

⁸³ Kagge 2017: 136–141; Johansen 1985: 27; Sandvik 2018, 184; Fuglum 1995: 419–451.

⁸⁴ Johansen 1985: 38–40.

⁸⁵ Bull 1978: 210; Sandvik 2018: 215.

⁸⁶ Steen 1977: 57; Fuglum 1995: 625; Lund 1977: 317; Johansen 2013: 48–49; Johansen 1985: 168; Nielsen 2011 (Bd. 4): 46.

⁸⁷ Lund, 1977: 317.

⁸⁸ Johansen 1985: 25–31.

⁸⁹ Tønnessen 1974: 109.

⁹⁰ Fuglum 1972: 132–135, 194.

forklaringen på det sterke smuglermarkedet. Regjeringen ble nødt til å lempe på kravene akkurat under spanskesyken og tillot da én flaske brennevin per husstand, forutsatt legeresept, og at den ble kjøpt på apotek. Kristiansand hadde over 1.600 tilfeller av spanskesyke midt i august 1918, og Arendal ble enda hardere rammet med 6.000 tilfeller, 50–60 prosent av byens befolkning, i to måneder fra oktober 1918. Det var primært unge mennesker, formodentligvis fordi de eldre ennå hadde immunforsvar etter Russerinfluensaen 1889–1891.⁹¹ Røyking ble anbefalt mot sykdommen og det ble røykt tett. «Men ingenting var som konjakk, som selv stadsfysikus anbefalte, ‘men den er dyr, nå 12 kr. mot før 4 kr.’»⁹² Sykdomsforløpet som dr. Barth beskriver for Arendals innbyggere, er hjerteskjærende.⁹³ Han beskriver toddy som en del av primær behandling, sammen med Aspirin, varm melk, inhalasjoner av terpentiner og eukalyptusolje i kokende vann, kamferemulsjon, koffein og Digalen, med mer. Små doser portvin eller konjakk nevnes som en del av ernæringen, sammen med havresuppe, eggemelk og buljong.⁹⁴

3.4 Mer «evil endlessness»: Vinlandenes «reaksjon»

På mange måter minner den handelspolitiske «reaksjonen» til vinlandene om et strategisk og målrettet sjakktrekk, som ikke førte til «syntese» men til et uutholdelig handelspolitisk kompromiss for Norge – uutholdelig «evil endlessness». Regjeringen Gunnar Knudsen var på forhånd fullt klar over implikasjonene ved et brennevinsforbud for norsk klippfiskeeksport til vinlandene og foreslo derfor rådgivende folkeavstemning i første omgang.⁹⁵ Det var ikke mange år siden norsk selvstendighet i 1905 og forbudet ble en slags handelspolitisk generalprøve for nasjonen, en konfrontasjon der Norge måtte gjøre retrett og føye seg. Under traktatforhandlingene med vinlandene etter folkeavstemningen måtte Norge gi etter og følge en kontingenteringslinje der Norge forpliktet seg til å kjøpe enorme mengder vin og brennevin, som selvfølgelig ikke kunne selges i Norge, bortsett fra til teknisk, vitenskapelig eller medisinsk bruk. Alkoholen kunne heller ikke re-eksporteres. 19.04.1921 inngikk Norge avtale med Frankrike om årlig import av 400.000 liter konjakk eller sterk vin i året.⁹⁶ Spania krevde 500.000 liter hetvin på 01.12.1921, og Portugal, 850.000 liter. Til sammen ville dette

⁹¹ Barth 1919: 1, 3, 5.

⁹² Tønnessen 1974: 98.

⁹³ Barth 1919: 2–4.

⁹⁴ Ibid.: 5–6.

⁹⁵ Steen 1977: 56.

⁹⁶ Johansen 1994: 122.

ha betydd 1,75 millioner liter, eller 1 liter per innbygger over 15 år, i året. Stortinget nektet på Portugals krav om 850.000 liter, som da førte til at forbudet ble endret fra brennevins- og hetvinsforbud til kun brennevinsforbud. «Delforbudet», som hadde omfattet hetvin og sprit fra 12 prosent alkoholinnhold, ble nå utvidet til 14 prosent og A/S Vinmonopolet ble opprettet ved lov av 16.09.1922. Vinmonopolet begynte å selge hetvin med alkoholstyrke på inntil 21 prosent fra 04.05.1923.⁹⁷ Mange andre mindre land, for eksempel Finland, ble likeledes tvunget til tilbaketog, ofte av handelspolitiske grunner.⁹⁸ Som Sverre Steen påpeker: Norge erfarte her at når man er avhengig av utenrikshandelen, som Norge jo var, er handelspolitikken en del av den generelle utenrikspolitikken, og det måtte ikke legges «uoverstigelige hindringer i veien for importen til Norge.»⁹⁹

3.5 Den endelige «reaksjon»: avviklingen av forbudet 1926

Som Koselleck postulerte, fremprovoserte «revolusjon» en dystopi preget av «reaksjon», ufred, ondskap og lidelse. Det endte med det eneste tilfellet i Norges historie av at utfallet av et referendum om samme spørsmål (bortsett fra at man nå kun stemte over et brennevinsforbud) ble avvirket ved ny folkeavstemning kun få år senere. Folkeavstemning nummer to fant sted på 18.10.1926, med 44,3 prosent ja-stemmer og 55,7 prosent nei-stemmer. Til sammenlikning var det i 1919 61,6 prosent ja-stemmer og 38,4 prosent nei-stemmer. Resultatet av folkeavstemningen ble innført ved lov av 05.04.1927.¹⁰⁰ I byene ville kun 30 prosent fortsatt ha forbud, og flertallet for forbud var snaut på bygdene og i landdistriktene også. Kun 1 av 7 fremmøtte i Oslo stemte ja. I det indre østlandsområdet, på begge sider av Oslofjorden og i flere Sørlandsbyer var det flertall av nei-stemmer. Kontrasten mellom sentrum og periferi var mer tydelig i 1926 enn i 1919, og det var fremdeles flertall for forbud i landdistriktene i sør og vest, fra Aust-Agder til Møre og Romsdal. En av hovedgrunnene til at nei-siden seiret i 1926 var svikten i fremmøtet for kvinner, mest i de forbudsfiendtlige områdene. Dessuten var det lavere fremmøteprosent denne gangen, og deltakelsen sank mer i bygdene enn i byene. Fremmøtet økte også drastisk i noen av de mest forbudsfiendtlige strøkene, spesielt i det sentrale østlandsområdet.¹⁰¹ Andre land som avvirket

⁹⁷ Lund 1977: 317; Sandvik 2018: 214; Kagge 2017: 91–98; Johansen 2013: 46; Fuglum 1995: 255–278, 319–419; 467–91; 616–618.

⁹⁸ Fuglum 1995: 630.

⁹⁹ Steen 1977: 59.

¹⁰⁰ Ibid.: 58–59; Kagge: 224–225; Nilson 1972: 97.

¹⁰¹ Nilson 1972: 90; Fuglum 1995: 628.

sine forbud var Sovjet i 1925, Finland i 1932, Island suspenderte sitt vinforbud i 1922 og avvirket forbudet mot vin og brennevin i 1934, og svenskene stemte i utgangspunktet nei til totalforbud i 1922.¹⁰² I USA var det statsfinansielle hensyn som fikk slutt på forbudet i 1933, etter at Den store depresjonen slo til i 1929.¹⁰³

Holdninger hadde endret seg drastisk, dels grunnet utfordringene med smuglingen, hjemmebrenning og fremveksten av organisert kriminalitet, men mest på grunn av den finanspolitiske hodepinen med vinlandene. I opptakten hadde det også vært innstendig og intens lobbyvirksomhet fra nei-siden.¹⁰⁴ Mange ja-folk ble også desillusjonert over forskyvningen fra brennevin til øl og vin under forbudstiden og lurte på om det var verdt å kjempe videre.¹⁰⁵ Ja-seieren i 1919 berodde også på en stemningsbølge som «sank sammen da de oppskrudde forventninger ikke straks ble innfridd.»¹⁰⁶

3.6 Dommen over brennevinsforbudet: begrepsføring, ordenes makt og legitimitet

Brennevinsforbudet, ja-folkets «revolusjon», ble innført ved demokratisk flertallsstemme, men hadde det legitimitet? Brennevin gikk plutselig fra «lovlig» til «ulovlig», forbundet med kriminalitet, smugling og strenge straffer. Store deler av befolkningen var ikke var enige i et slikt stigma, og det var heller ikke vinlandene. Konseptene «ulovlig» og «kriminell» ble altså tøyd eller strukket («conceptual stretching»¹⁰⁷) og ble ilagt nytt innhold. Store deler av befolkningen opplevde nå inkongruens i sin oppfatning av begrepet «kriminell», som medførte stor uenighet om hvorvidt den tøyde kategorien passet til virkeligheten.¹⁰⁸ Magnus Jensen påpeker at det slik oppstod en reell fare for at skillet mellom lovlydige borgere og lovovertredere ble visket ut.¹⁰⁹ Mange nordmenns erfaringsrom («space of experience») ble sprengt, som da gjorde at forventningshorisonten deres («horizon of expectation») måtte redefineres. Slik ble historisk temporalitet (i motsetning til de målbare minuttene og timene som utgjør naturlig temporalitet) opphetet og gav en opplevelse av akselererende tid¹¹⁰ i et mellomkrigssamfunn under rask endring, der brennevinsforbudet kan sees som både årsak til,

¹⁰² Fuglum 1995: 630.

¹⁰³ Tyrrell 1997: 1406.

¹⁰⁴ Fuglum 1995: 467–468.

¹⁰⁵ Ibid.: 451–452, 633.

¹⁰⁶ Fuglum 1995: 638.

¹⁰⁷ Collier og Mahon 1993: 847.

¹⁰⁸ Ibid.: 846.

¹⁰⁹ Jensen 1965: 66.

¹¹⁰ Pickering 2004: 271; Koselleck 2002: 103–105.

og symptom på, et oppjaget, krisebetont og radikalisert samfunn på vei mot Den store depresjonen og enda en verdenskrig.¹¹¹

Samtidig kan man innvende at brennevinsforbudet ikke kom som noe sjokk på nordmennene, som sett av foregående delkapitler om forbudets forhistorie: «Ingen var overrasket over at flertallet stemte for forbud 5. og 6. oktober 1919»,¹¹² som Gunnar Kagge skriver. Kanskje forventningshorisonter i liten grad måtte redefineres, og begreper i liten grad tøyes. Det hadde jo allerede, som påpekt, vært en hundreårig politisk opptakt til brennevinsforbudet der den norske periferien, lekmannsbevegelsen, arbeiderbevegelsen og kvinnene (med sin stemmerett i alkoholsaker fra 1894) hadde agitert for å fjerne alkohol fra samfunnet, for ikke å nevne nedstemmingen av brennevinssamlagene og avholdsbevegelsens fremvekst.¹¹³

Et tidlig bevis på at erfaringsrom og forventningshorisont ikke lå langt fra hverandre, kommer fra tollvesenet i Agderfylkene. Et brev fra Det Kongelige Finans- og Told-Departement, datert 19.03.1912 og signert W. Konow (1845–1924, statsminister 1910–12), ber tollvesenet foreta en beredskapsvurdering omkring brennevinssmugling i tilfelle brennevinsforbud.¹¹⁴ Åtte år før brennevinsforbudet skulle tollvesenet vurdere to alternative modeller for forbud: et totalforbud, der drikkevarer med over 2 ¼ prosent alkoholinnhold, inklusiv laddevin, ble ulovlige, mens teknisk sprit forble lovlig; eller et delforbud mot brennevin med over 21 prosent alkoholinnhold. Tollinspektøren skulle spesifisere hva tollvesenet eventuelt manglet for å kunne gjennomføre et effektivt vern mot smugling, og gi et økonomisk overslag for hva nødvendig opprustning ville koste. Svaret fra nesten alle de ni tollstedene på Sørlandet var at beredskapen ikke på langt nær var god nok, noe Fuglum påpeker for tollvesenet generelt.¹¹⁵ De nevnte blant annet manglende telefon og motoriserte fartøy. Tollvesenets erfaringsrom og forventningshorisont lå i alle fall ikke så langt fra hverandre, da de også hadde en anelse om hva som kanskje lå i vente.

Per Ole Johansen oppsummerer forbudstiden med artikkeloverskriften: «The Norwegian Alcohol Prohibition; A Failure».¹¹⁶ Christian A. R. Christensen (1906–67) betegner brennevinsforbudet som «Forbuds-fiaskoen».¹¹⁷ En av veilederne mine ved Universitetet i

¹¹¹ Jensen 1965: 54; Sandvik 2018: 176.

¹¹² Kagge 2017: 125.

¹¹³ Ibid.: 48, 63–68; Fuglum 1995: 51–54.

¹¹⁴ Det Kongelige Finans- og Told-Departement J.-No. 1097/1912 B₂, 19.03.1912. Journalnummer hos Kristiansand tolldistrikt: Chr.sands D.T.I.J. Nr. A. 183/1912.

¹¹⁵ Fuglum 1995: 621.

¹¹⁶ Johansen 2013: 46–63.

¹¹⁷ Christensen 1961: 224.

Agder beskrev forbudet som «et idiotprosjekt». Per Fuglum referer til brennevinskrigen som tragikomisk og delforbudet betegner han som «et interessant, men tvilsomt sosialpolitisk eksperiment ... [som ikke innebar] ... noe *varig* brudd med hovedlinjene i moderne norsk alkoholpolitikk»¹¹⁸ og som derfor forble en mislykket episode som sikret at forbudstanken aldri ble aktuell i norsk alkoholdebatt igjen. Magnus Jensen (1902–90) påpeker at forbudet førte til svekket respekt for, og motvilje mot, staten, som satt lenge i. Han påpeker også at forbudet tilførte farlige tilskudd til den kriminelle underverden,¹¹⁹ selv om Kagge tilføyer: «Riktignok opplevde ikke Norge den samme utviklingen som i USA, der mafiaen fikk et solid fotfeste utenfor sin etniske hjemmebane».¹²⁰ Per Ole Johansen forklarer utfordringene med å håndheve brennevinsforbudet i både Norge og USA, med at mindretallet både var et regionalt flertall og flertallet innen et bestemt sosialt sjikt, som dessuten følte liten eller ingen moralsk forpliktelse til å følge den omstridte loven.¹²¹

3.7 Økonomiske premisser (og motiv) som påvirket smuglerne under forbudstiden – «reaksjon»

Analysen av «reaksjonen» mot «revolusjonen» fortsetter nå ved å se på spesifikke økonomiske faktorer som påvirket smuglernes liv direkte og som tvang eller motiverte individer til å smugle. På konfliktaksen mellom samfunnsmoral og økonomi, havner smuglerne ved den økonomiske polen. Motivene deres var opportunistiske og kan deles i to kategorier: kjapp superprofitt,¹²² og ren overlevelse i et økonomisk kaotisk samfunn uten dagens velferdsordninger for arbeidsledige.¹²³ Mange, spesielt bønder, fiskere og arbeidsledige, var nødt til å være innovative og risikovillige for å klare seg – i mange tilfeller hadde de kniven mot strupen. Det er altså ikke slik alle smuglerne tilhørte en slags kriminell klasse, og synet på dem må nyanseres noe. Historien til de fattige og insolvente smuglere hører for så vidt hjemme i forskningsfelt som «historie nedenfra», sosialhistorie, mikrohistorie, hverdagshistorie, og gjerne også mentalitetshistorie – en historisk tilnærming påvirket av Annales-skolen med fokus på holdninger, verdier og individets grad av agens opp

¹¹⁸ Fuglum 1995: 633.

¹¹⁹ Jensen 1965: 66.

¹²⁰ Kagge 2017: 205.

¹²¹ Johansen 1994: 11.

¹²² Smuglerkaptein Willy Howold oppgir en dagslønn på 200 kroner, hvilket i teorien skulle tilsis en skattefri bruttoårsinntekt 73.000 kroner (Agder Tidend, «'Carla'-saki for retten», 07.11.1922, side 6.). Arthur Omre snakker om 30–60.000 kroner per tur: Omre 1935: 108.

¹²³ Bjørnson og Haavet 1994: 13–16, 83, 229, 234.

mot et system i hverdagens kamp og kav.¹²⁴ Per Fuglum skriver for eksempel at forbudstiden skulle «... ligge godt til rette for en sosialpsykologisk og mentalitetshistorisk undersøkelse. For striden om forbudet dreide seg i høy grad også om holdninger, om livssyn og livsstil.»¹²⁵

For arbeiderklassen, funksjonærer og tjenestemenn med fast lønn, opplevdes krigsårenes inflasjon som «dyrtid» med stor knapphet. Krigstidskonjunktorene førte til en tredobling av levekostnadene og den tyske uinnskrenkede ubåtkrigen fra nyåret 1917 forverret situasjonen da Norge hadde Europas laveste selvforsyning av mat.¹²⁶ Fra 1914 til 1916 steg konsumprisindeksen med 40 prosent.¹²⁷ Medlemsmassen til LO ble nesten doblet gjennom krigsårene. Men så, i 1916, steg lønningene raskere enn prisene da bedriftene heller ville øke lønnsnivået enn å risikere streik.¹²⁸ Inflasjonen og den opphetede krigstidsøkonomien kom til dels av spekulanters kjøp og salg av aksjer. Både finansmiljøene, bankene og vanlige mennesker spekulerte. Storsmuglere og «jobberne», ofte med kapital i skip, fabrikker, gruver, boligmarkedet, fabrikker, verksteder og handel, veltet seg i luksus og sløste penger uten å skape nye samfunnsverdier.¹²⁹ Stortinget opprettet et tilsyn med spekulasjonen i 1918 og avslørte underslag, svindel, innsidehandel og uetisk forretningsdrift, også hos bankene, og 46 av de 192 registrerte meglerfirmaene ble anmeldt for bedrageri og underslag. 13 meglere stod på tilsynets «sorteliste».¹³⁰ Også storsmugler og senere forfatter Arthur Antonisen/ Omre deltok i spekulasjonen. Han tjente seg rik, men gikk senere konkurs på spekulasjon i boligmarkedet.¹³¹ Innen 1930 var de «spekulative innslagene» i norsk næringsliv blitt sterkt redusert.¹³²

Sløseriet provoserte arbeidsledige og fattige og førte til sosiale konflikter. Flere av smuglerne i analysekapittelet var arbeidsløse arbeidere (Karl Hermansen) eller slet økonomisk (Gjeruld Sivertsen). Ved tariffoppgjøret i 1916 truet Arbeidsgiverforeningen med lockout for 70.000 arbeidere som drev organisert klassekamp mot krigsprofitørene – kalt «forbrukerne», «jobberne», «matfordyrerne» og «millionærene».¹³³ I mai 1917 truet Landsorganisasjonen og Arbeiderpartiet med storstreik om ikke regjeringen bevilget 150 millioner til å lindre dyrtiden,

¹²⁴ Andrew I. Port i Wright 2015: 108–113; Christoph Conrad i Wright 2015: 307–312.

¹²⁵ Fuglum 1995: 637.

¹²⁶ Tønnessen 1974: 25; Nielsen 2011 (Bd. 4): 24–25, 30.

¹²⁷ Fuglum og Simensen 1984: 158.

¹²⁸ Sandvik 2018: 175; Tønnessen 1974: 112; Fuglum og Simensen 1984: 158; Kjeldstadli 1994: 88.

¹²⁹ Jensen 1965: 29, 37–38, 40–41; Sandvik 2018: 175.

¹³⁰ Sandvik 2018: 182.

¹³¹ Nielsen 2011 (Bd. 4): 29; Jensen 1965: 41; Søybye 1995: 52–55, 98, 135.

¹³² Sandvik 2018: 27.

¹³³ Nielsen 2011 (Bd. 4): 26; Jensen 1965: 38.

i tillegg til maksimalpriser på alle livsviktige varer og høyere beskatning av store formuer og inntekter. Selv om Gunnar Knudsen førte en liberalistisk politikk, hadde regjeringen hans større økonomisk omsorg og yteevne for innbyggerne under første verdenskrig enn regjeringene under kriseårene på 1920- og begynnelsen av 1930-tallet. Sosialdepartementet ble for eksempel opprettet i 1913 under Knudsen.¹³⁴ Han søkte å dempe motsetningene og utjevne forskjellene mellom samfunnsklassene og så sosial rettferdspolitik som en sentral oppgave for regjeringen. Hele 100 millioner kroner bevilget han i prissubsidier. Lover om syke- og ulykkestrygd og statlig tilskudd til fagforeningenes arbeidsledighetskasser ble også sterkt utvidet i hans tid som statsminister.¹³⁵

Etter krigen, inntraff «etterkrigsboomen» i 1918–20, så finanskrisen i 1921 og stagnasjonen i 1923–28. Staten, kommuner og mange privatpersoner investerte stort under verdenskrigens høye priser eller i den kortvarige internasjonale høykonjunkturen rett etter krigen. De fleste bankene ble plutselig overoptimistiske og bevilget store lån til risikable prosjekter. Staten investerte stort i infrastruktur som utdanning, helsetilbud og sosiale ytelser. Mange kommuner bygget ut kommunale elektrisitetsverk, som i Kristiansand kommune, der bystyret hadde vært svært forsiktig før 1914, men plutselig brukte millioner under høykonjunkturen. I 1920–21 var statens pengebruk på det høyeste med nesten 750 millioner kroner i 1920–21.¹³⁶

Så inntraff det internasjonale konjunkturomslaget og børskrakket sommeren og høsten 1920. 1921 ble det kanskje dypeste makroøkonomiske sjokket og den verste finanskrisen i norsk (og europeisk) økonomi i moderne tid. Smugleren Gjeruld Sivertsen kjøpte for eksempel gård på Skare på Tromøy på verst tenkelige tid, i juli 1921.¹³⁷ Lav rente og høy inflasjon ble plutselig avløst av deflasjonskrisen i 1921–23 med kraftig prisfall, etterfulgt av stagnasjonsperioden fra 1923–28, med massearbeidsløshet og mer deflasjon. Mange nye banker, selskaper og nyrike ble slått ut. Staten entret lavkonjunkturen med rekordhøyt utgiftsnivå. Etter krigen hadde statsregnskapene vist tilsynelatende store overskudd med tilgodehavender i utlandet på 1,36 milliarder kroner mer enn statsgjelden i 1919. Men den store krigsgevinsten ble raskt utradert av statsgjelden, som gikk fra 357 millioner kroner i 1914 til godt 1 milliard kroner i 1919 og videre til 1,732 milliarder i 1925. Hvert år fra 1920 til 1925 viste statsbudsjettene et årlig underskudd på over 100 millioner kroner. Stadig mer av statsbudsjettet gikk til renter og

¹³⁴ Bjørnson og Haavet 1994: 13–16.

¹³⁵ Jensen 1965: 38, 39; Sandvik 2018: 29.

¹³⁶ Sandvik 2018: 178, 182.

¹³⁷ Agderposten, 08.07.1921, «Tinglyste eiendomshandler i Nedenes sorenskriveri», side 1; Vestlandske Tidende, 08.07.1921, «Tinglyste eiendomshandler i Nedenes sorenskriveri», side 3.

avdrag, for eksempel i budsjettåret 1925/26 da hele 24% av statsbudsjettet gikk til å betale renter og man holdt på å komme i en negativ spiral. Borgerlig uvilje mot å øke skatten betydde at eneste utvei var å begrense statens utgifter, mest i forsvarsbudsjettet, men også i infrastruktur, som de dyre jernbaneanleggene, for eksempel Sørlandsbanen.¹³⁸ Det var også vanskelig å bevilge penger til tollvesenet, til forsvar av kysten mot smuglingen under forbudsårene.¹³⁹ Kampen for tollerne var nesten håpløs til å begynne med, da smuglerne hadde bedre, større og kraftigere båter enn tollvesenet og kravet om økte bevilgninger ble ikke imøtegått fra Stortinget før senere.¹⁴⁰ Samtidig sviktet skatteinntektene. Innbetalt inntektsskatt og formuesskatt sank med 60 prosent fra 1920/21 til 1922/23 og fortsatte å synke de neste årene. Staten tapte dessuten inntektene på alkoholavgifter da forbudet ble innført i 1919. Innen 1928–29 var statens pengebruk skåret helt ned til 342 millioner.¹⁴¹ De katastrofale tapene på statlig forretningsdrift under og rett etter første verdenskrig gjorde at staten ble svært varsom med å engasjere seg direkte i næringsvirksomhet.¹⁴²

Bankkrise inntraff også i 1921 med banker som måtte under statlig kontroll eller ble avvirket. Folk risikerte å miste sparepengene sine hvis banken ble avvirket, da det ikke var noen statlig garanti for bankinnskudd den gang. Bankene ble presset mellom innskyterne og låntakerne. I årene 1921–23 tilsvarte forretningsbankenes utlånstap omkring en sjettedel av deres samlede forvaltningskapital. I 1923 tilsvarte banktapene 7 prosent av Norges bruttonasjonalprodukt. På 1920-tallet gikk også over 50 forsikringsselskap konkurs eller ble avvirket med store tap, blant andre landets største skadeforsikringsselskap, Norske Lloyd.¹⁴³

Parikrisen, 1925–27, må også nevnes, perioden da Norges Bank førte en politikk med høye realrenter for å bringe kroneverdien tilbake til pari kurs (førkrigsverdien) mot andre valutaer, men som førte til gjeldskrise for mange som hadde investert under høykonjunkturen.

Paripolitikken var de borgerliges alternativ til sosialistenes ønske om radikal reform av økonomien og mer statlig kontroll over næringslivet. Gull skulle gi sikkerhet mot store svingninger i pengeverdien. Men under krigen hadde gullverdien sunket til nesten 25 prosent av den opprinnelige verdien i årene 1914–18, og mellom 1914 og 1920 ble pengemengden nesten firedoblet uten noen tilsvarende vekst i varemengden, som da førte til inflasjon. Etter

¹³⁸ Jensen 1965: 39, 40, 46, 48; Nielsen 2011 (Bd. 4): 36–37; Sandvik 2018: 177; Tønnessen 1974: 57.

¹³⁹ Lund 1977: 319–322.

¹⁴⁰ Carl Lund 1977: 318.

¹⁴¹ Sandvik 2018: 178, 220.

¹⁴² Ibid.: 215–216.

¹⁴³ Jensen 1965: 44, 52; Sandvik 2018: 176, 179, 180, 182.

krigen måtte Norges Bank og regjeringen bringe pengemengden ned igjen.¹⁴⁴ Kronen ble imidlertid ikke gullfestet i 1919, som da førte til svingninger i kroneverdien og vanskelige forhold for utenlandshandelen. I 1920 hadde kronen mindre enn 50 prosent av pariverdien i forhold til de gullbundne valutaene.¹⁴⁵ I perioden 1925–27 førte så Norges Bank paripolitikk, men kronen fikk raskere kursstigning enn forventet, mest på grunn av utenlandske spekulanters kjøp av norsk valuta, som da skadet eksportindustrien og innenlandske låntagere. Innen 1927 var kronen opp i pari igjen, og i 1928 ble den igjen formelt gullfestet,¹⁴⁶ som så ble oppgitt igjen allerede i 1931.¹⁴⁷ Paripolitikken fordoblet gjelden til både bedrifter og enkeltmennesker og skapte gjeldskrise, ettersom verdien på hver lånte krone økte i takt med at kroneverdien steg. Alle som hadde stiftet lån før 1920 og under høykonjunkturen, da lånene hadde vært billige, fikk problemer med å betale gjeld.¹⁴⁸ I årene 1926–30 ble 4.974 konkursbo oppgjort med en passiva på 629 millioner kroner og en aktiva på 126,5 millioner kroner.¹⁴⁹ Bøndene tok den verste støyten. I 1923 ble gjelden i jordbruket beregnet til 1,192 milliarder kroner og bruttoformuen til 2,632 milliarder kroner. Gjeldsprosenten var dermed 45,29. De fleste konkursene rammet småbrukere: I 1925 gikk 2.000 bruk på tvangsauksjon, i 1928–29 ble 7.258 faste eiendommer i landdistriktene solgt på tvangsauksjon, og i 1931–32, 12.430.¹⁵⁰ I alt ble opp mot 50.000 bruk begjært tvangssolgt. Det var ca. 200.000 gårdsbruk i alt i Norge den gang.¹⁵¹ I tillegg forekom et enormt prisfall på jordbruksprodukter, som var en katastrofe for bøndene.¹⁵² Fiskeriene gjennomgikk også krise på grunn av verdenskrigen, Englandsavtalen, og forbudspolitikken. Storparten av utbyttet av torskefiskeriene gikk til de veksporterende landene Portugal, Spania og Italia. Silde- og torskeprisene ble nesten halvert fra 1919 til 1921, målt i faste kroner.¹⁵³

Deflasjonskrisen frem til 1928 gjorde at reallønnen for mange arbeidere steg,¹⁵⁴ men fiskere, bønder og andre næringsdrivende fikk mindre betalt for produktene sine. Konsumprisindeksen falt med over 30 prosent fra desember 1920 til desember 1922 og den samlede industriproduksjonen i Norge falt med mer enn 30% fra 1920–21. Ytterligere prisfall slo til

¹⁴⁴ Sandvik 2018: 184–186.

¹⁴⁵ Jensen 1965: 43.

¹⁴⁶ Ibid.: 46; Sandvik 2018: 187.

¹⁴⁷ Sandvik 2018: 218, 219.

¹⁴⁸ Ibid.: 177, 180; Nielsen 2011 (Bd. 3): 55.

¹⁴⁹ Jensen 1965: 46, 48.

¹⁵⁰ Ibid.: 38, 47.

¹⁵¹ Sandvik 2018: 197.

¹⁵² Nielsen 2011 (Bd. 3): 55; Jensen 1965: 48; Fuglum og Simensen 1984: 161; Sandvik 2018: 228.

¹⁵³ Sandvik 2018: 177; Jensen 1965: 39, 50, 51.

¹⁵⁴ Ibid.: 227.

høsten 1925, og ved tiårets slutt var prisnivået rundt halvparten av hva det hadde vært ved tiårets begynnelse.¹⁵⁵ Prisen på eksportproduktene falt mer enn importvarene, verdenshandelen skrumpet inn, metallindustrien ble varig rammet, gruveindustrien tok lang tid på å komme tilbake, og skipsfarten slet. Fraktene i 1921 var mellom 25 og 33 prosent av fraktene i 1920. Sommeren 1921 lå en tredjedel av handelsflåten, 1,3 millioner tonn, i opplag i norske og utenlandske havner. Skipsaksjer sank fra 330 prosent i mai 1920 til 117 prosent i januar 1922, og industriaksjer sank fra 117 prosent til 66 prosent.¹⁵⁶ Emigrasjonen av arbeidsledige sjøfolk fra Sørlandsbyene som følge av krisen i skipsfarten på Sørlandet, var stor: et nettotap på rundt 27.000 sjøfolk (skipsførere, styrmenn, maskinister og underordnede sjøfolk) i Norge i perioden 1901–1915, og hele 69.000 i perioden 1866–1915, derav nesten 1/3 i tiåret 1901–10. De fleste av dem kom fra strekningen Kragerø–Stavanger, særlig Arendal–Mandal.¹⁵⁷ Flere av Sørlandets smuglere var nettopp sjømenn og skippere, for eksempel Fredvold Andersen, August Andersen, Hartmann Olsen og Hartvig Jensen. August Andersen hadde søkt på flere jobber, men fikk ikke arbeid, og Fredvold Andersen var utdannet skipper, men jobbet som bilmekaniker.

Kommunenes gjeld gjorde det vanskelig å hjelpe de arbeidsløse. Fra 1918 til 1922 ble den samlede kommunale nettogjelden firdoblet og kom opp i 1,3 milliarder kroner. I 1925 var den økt til nesten 1,5 milliarder kroner. Samlet kommunal gjeld på bare elektrisitetsverk lå på 700 millioner kroner. I for eksempel Kristiansand kommune ble nesten alle kommunale investeringer lånefinansiert med en tyvedobling av gjelden under krigen og i etterkrigsboomen. Underskuddene til det kommunale elverket ble større enn byens samlede bevilgninger til skolevesen og fattigunderstøttelse, og på det meste gikk over 1/3 av kommunens inntekter til å betale renter.¹⁵⁸ Smugleren Michael Verder var arbeidsledig elektriker. Flere kommuner økte skatten, flere av dem til rundt 17 prosent, noen over 20, og den reelle skattebyrden i kommune-Norge ble doblet mellom krigsutbruddet i 1914 og midten av 1930-tallet.¹⁵⁹ Nedskjæringene i kommunenes budsjetter var samlet sett større enn statens i mellomkrigstiden. Rundt 350 av Norges vel 700 kommuner klarte ikke å betjene sine lån, de fleste i innlandet og Nord-Norge. I 1923 kom en lov som tillot å sette kommuner under statlig administrasjon, og disse ble da fjernstyrt og fikk økt skatt og små budsjetter.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Sandvik 2018: 191.

¹⁵⁶ Ibid.: 176, 207–209.

¹⁵⁷ Tønnessen 1974: 110, 111.

¹⁵⁸ Ibid.: 58; Sandvik 2018: 178, 179.

¹⁵⁹ Jensen 1965: 48; Sandvik 2018: 223; Nielsen 2011 (Bd. 3): 55.

¹⁶⁰ Sandvik 2018, 178, 179; Jensen 1965: 49.

Derfor ble det umulig for staten og kommunene å løse de mange samfunnsproblemene som oppstod i dette tiåret. De måtte blant annet skjære ned på ytelsene til de arbeidsledige og fattige og lite ble bevilget til arbeidsledige og fattigforsorg.¹⁶¹ Smuglersprittlanger Karl Hermansen var for eksempel arbeidsledig arbeider. I tillegg hadde man løsgjengerloven av 1907 som gjorde livet vanskeligere for de som ble regnet som mest uverdige. En alderstrygdlov ble vedtatt i 1923 etter mange års utredning, men ble ikke satt i kraft på grunn av økonomien. Den første trygdloven for uføre, «Lov om hjelp til blinde og vanføre», kom ikke før 1936, og var så virksom i 24 år. Stortinget vedtok heller ikke å innføre behovsprøvd alderstrygd før samme år. Først i 1938 ble offentlig arbeidsledighetstrygd for alle innført.¹⁶² Folketrygd kom ikke før Folketrygdmeldingen i 1948, og alderstrygden kom først i 1957. Folketrygdloven, med allmenn sikring av befolkningen mot inntektstap som følge av sykdom, uførhet, alder og tap av forsørger, kom først i 1966.¹⁶³

Realiteten var at innovasjon, risikovilje og et nettverk rundt seg var nødvendig for mange for å overleve på 1920-tallet. Vi ser dette tydelig hos mange av smuglerne og de smuglingsinvolverte i analysekapittelet, som fremviste både risikovilje og innovasjon. Magnus Jensen skriver om den norske evnen «... til å ta sjansen og samtidig sikre seg best mulig, som er skapt av vår gamle tradisjon som fangst- og sjøfartsfolk».¹⁶⁴ Det økonomiske bakteppet spilte altså en avgjørende rolle og var et svært viktig motiv for mange smuglere. «I de 'dårlige tider' med stor arbeidsløshet var det aldri problemer med rekruttering til yrket»¹⁶⁵, som Carl Lund skriver.

3.8 Konklusjon

For å oppsummere 1920-tallets økonomi: Krisen først på 1920-tallet var atskillig alvorligere for Norge enn Den store depresjonen på 1930-tallet, noe som også var tilfelle for resten av Norden og Storbritannia. Samtidig var det alminnelige prisnivået på 1920-tallet fallende, så kjøpekraften steg faktisk i perioden.¹⁶⁶ Norge og Norden var blant unntakene som opplevde sterk økonomisk vekst i perioden sett under ett. Velstandsnivået gikk merkbart opp og den målbare økonomiske verdiskapningen per innbygger i Norge gikk opp med 70%. I perioden

¹⁶¹ Jensen 1965: 39, 40, 46, 48; Nielsen 2011 (Bd. 4): 36–37; Sandvik 2018: 177; Tønnessen 1974: 57.

¹⁶² Sandvik 2018: 219–224, 229; Bjørnson og Haavet 1994: 13–16, 229, 234.

¹⁶³ Bjørnson og Haavet 1994: 15.

¹⁶⁴ Jensen 1965: 52.

¹⁶⁵ Lund 1977: 318.

¹⁶⁶ Sandvik 2018: 178, 218.

1920–29 var den årlige prosentvise økonomisk veksten i Norge 3,1, i Sverige 4,1, i Storbritannia 1,4, i Nederland 4,9, i Frankrike 4,9, og i USA 4, altså sammenlignbart.¹⁶⁷ Belånte bønder, fiskere og arbeidsledige hadde det imidlertid ekstra tøft i perioden, og flere av Sørlandets smuglere befinner seg, som nevnt, i denne gruppen (Howold-brødrene, Michael Verder, August Andersen, Ida Andersen, Karl Hermansen, Hartvig Jensen og Gjeruld Sivertsen).

I dette kontekstualiserende historiske oversiktskapittelet har jeg analysert forbudstiden og dens opptakt ut fra Kosellecks to begrep «revolusjon» og «reaksjon» og identifisert «revolusjonens» resulterende konflikter, utopi/dystopi og lidelse. Jeg har også belyst de historiske elementene, fra ideologi til økonomi, som motiverte og fremprovoserte brennevinssmugling. Jeg har dessuten identifisert de tre konfliktaksene i alkoholdebatten (samfunnsmoral, økonomi og frihet) og belyst en del av de relevante konfliktlinjene som oppstod som resultat av brennevinsforbudets innføring og som påvirket alle nordmennenes hverdag, inkludert smuglerne. Perioden med de fire krigstidsforbudene¹⁶⁸ og brennevinsforbudet var tidsmessig sammenfallende med de enorme økonomiske og politiske krisene under og etter første verdenskrig,¹⁶⁹ og *i tillegg til dette* skulle Norge altså utrydde alkoholen fra samfunnet. Ambisjons- og energinivået var høyt i denne revolusjonære, radikale og risikovillige epoken.¹⁷⁰

Kapittel 4: Analysekapittel - Hvem var smuglerne og hvordan smuglet de?

I analysekapitlet skal jeg analysere smuglernes innsmuglingsmetoder, knepene de brukte for å unngå straff, og hvorvidt de innehadde og fremviste en utpreget smuglermentalitet. Dessuten skal jeg undersøke i hvilken grad smuglingen på Sørlandet var organisert, og fastslå individenes nivå og funksjon i smuglingshierarkiet.

Atskillige lag kan skjule seg i uttrykket «hvem de var» – alt fra personalia til personlighet og karakter. Det analytiske spørsmålsbatteriet som nå skal anvendes på hver smugler, er allerede

¹⁶⁷ Sandvik 2018: 189, 190.

¹⁶⁸ Kagge 2017: 7–8.

¹⁶⁹ Nielsen 2011 (Bd. 4): 24–25, 30, 36–37, 55; Sandvik 2018: 175–191, 196–198, 207–209, 217–219, 223, 227–229; Tønnessen 1974: 58, 112; Jensen 1965: 37–52.

¹⁷⁰ Jensen 1965: 7, 41, 54; Nielsen 2011 (Bd. 3): 64–65; Nielsen 2011 (Bd. 4): 29; Sandvik 2018: 176, 183.

nevnt i kapittel 1 (alder, kjønn, utdanningsbakgrunn, jobb, sosioøkonomisk tilhørighet, bopel, geografisk opprinnelsessted, sivilstand, båteierskap, eventuell skandale, eventuell straff, motivasjon for å smugle, voldsbruk, rekruttering og nettverk). I tillegg trekkes personlighetstrekk og eventuell smuglermentalitet frem. Var de bare voldelige, risikovillige, opportunistiske, desperate, kalde og kalkulerende bøller, eller hadde de også sympatiske og allmennmenneskelig gjenkjennbare personlighetstrekk? Var de kun motivert av penger og superprofitt, eller var det i like høy grad spenningen forbundet med smugling og lovbrudd som tiltrakk dem? Smuglet de som en ideologisk protest mot ja-folkets alkoholfrie «revolusjon»? De utnyttet den i alle fall. Jeg tilføyer her at denne delen av analysen ikke er ment som et forsøk på en mentalitetshistorie.

Delkapitlene 4.2–4.6 er casestudier av disse rundt 20 individene plassert i sine respektive smuglerligaer eller -sammenhenger. Endelig oppsummering og konklusjoner av analysen kommer i kapittel 5, inklusiv en vurdering av smuglermentaliteten basert på smuglernes fremferd, taktikkeri og uttalelser.

Jeg har ordnet de fem casestudiene slik at de åpner med storsmuglerne og beveger seg nedover til mer lokale smuglere, distributører og caféinnehavere. De tre første casene er basert i Kristiansand. Deretter beveger vi oss til Arendal og så til Mandal. Første case omhandler brødrene Willy og Karl Howold og Michael Verder. Andre case omhandler August Andersen, Ida Andersen, faren hennes, Hartmann Olsen, Ernst Bremer og Hans Olson/Enokson. Tredje case omhandler Fredvold Andersen, Per Persen, Karl Hermansen, Hartvig Jensen, Petter Thorvald Holm, Anna Olsen og Fritz Olsen. Fjerde case omhandler Mina Honnemyr og ølkundene hennes. Femte case omhandler de to brødrene Wilhelm Rosenvinge Kolderup og Ferdinand Hetting Kolderup, og Fredrik Bugge Storm.

4.1 Konsis presentasjon av smuglerne og de smuglingsinvolverte

4.1.1 Willy Howold

Willy Howold¹⁷¹ er hovedperson i første casestudium, den såkalte «Carla-saken». Han er en tysk¹⁷² mann, 31 år gammel når han blir tatt av tollvesenet i 1922, og han sokner antakeligvis

¹⁷¹ Navnet staves også som Hovold, Howald, Howeld, Hovold, Hovolt og Hoovold i forskjellige aviser.

¹⁷² Han og broren er et godt eksempel på den tyske brennevinssmuglingen på Norge som Per Ole Johansen og Per Fuglum nevner: Johansen 1985: 103; Fuglum 1995, se side 620, 621.

fra øya Sylt.¹⁷³ Han er skipper, har kystskippereksamen, tjenestegjorde i fire år i den tyske marinen under første verdenskrig, og har ellers 17 år til havs bak seg.¹⁷⁴ Han eier motorskøyten «Carla»¹⁷⁵ fra Stralsund på den tyske Østersjøkysten. Det er en 42,3 fots kvase til transport av levende fisk, med ett dekk og én mast, totaktsmotor med 20 til 25 hestekrefter og en fart på «ca. 7 mil».¹⁷⁶ I flere år smugler han brennevin helt inn til Sørlandskysten, eller ligger et stykke ute og selger til smuglere som drar ut til ham for å kjøpe. Sivilstand er ukjent ut fra mine kilder. I retten innrømmer han å tjene svært godt på smuglingen. Hans fremferd vekker stor irritasjon hos forbudsvenner, myndighetene og enkelte journalister. Willy Howold er storsmugler og utgjør en betydelig utfordring for tollvesen, politi og rettsvesen. Han leverer til blant andre Fredvold Andersen, Michael Verder, Gjeruld Sivertsen, Emil Nygren og Vilbo Malja. Han og broren er, etter alt å dømme, en uavhengig og selvstendig enhet som ikke inngår i noen smuglingsliga, eller opererer øverst i sin egen lille liga. Han fremviser ikke voldelige tendenser i kildene. Han forstår norsk.¹⁷⁷

4.1.2 Karl Howold

Karl er Willy Howolds to år yngre bror, 29 år gammel ved pågripelsen i 1922. Han figurerer svært lite i pressen og rettsdokumentene. Han drar øyeblikkelig hjem til Tyskland etter Verder-rettssaken (06–08.11.1922). Sivilstanden hans nevnes ikke i kildene. Han fremstår ikke som voldelig. Oppgaven hans om bord på «Carla» er «styrmand».¹⁷⁸

4.1.3 Michael Verder

Michael Wilhelm Verder, opprinnelig Mikal Wilhelm Olsen, født 30.08.1896,¹⁷⁹ er 26 år gammel når han pågripes på 05.09.1922. Han er ugift, utdannet elektriker, arbeidsløs, uten formue, tjener intet, og har ikke tjent noe det året. Verneplikten avtjente han i marinen som

¹⁷³ <https://www.ny-hellesunds-historie.com/kapittel-16-spritsmugling-i-forbudstiden-fra-1915-til-1927/> (Hentet 17.03.2024).

¹⁷⁴ Fædrelandsvennen, 07.11.1922, «Den sidste 'Carla'-sag», side 3.

¹⁷⁵ Staves tidvis som «Karla» i avisene.

¹⁷⁶ Ifølge Målingsbevis utført av Olaf Sörensen 20.12.1922, dokument uten journalføringsnummer, ved Statsarkivet i Kristiansand, i kasse «Kristiansand Tollsted 1321», mappe «Carla Saken 1922–1923»; Kr.sands D.T.I. J.nr. A 115/1923.

¹⁷⁷ Agder Tidend, 19.09.1922, «Carla-saki», side 7.

¹⁷⁸ Kr.sands D.T.I. J.nr. A. 801/1922, 30.09.1922, Ny Hellsunds Toldopsyn.

¹⁷⁹ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036575012451>. (Hentet 14.03.2024).

sanitetsunderoffiser.¹⁸⁰ Ved folketellingen i 1910 var han 14 år og jobbet som visergutt.¹⁸¹ Han er hittil ustraffet. Oppgitt adresse er hjemme hos foreldrene, tolloppsynsmann Ole Bernhard Olsen (59 år gammel når Michael blir tatt) og Gunhild Andrea Olsen, født Lund, i Fritz Jensens gate 11, nordvest i Kvadraturen i Kristiansand (huset finnes ikke lenger). I dette huset bor også de seks søstrene hans.¹⁸² Dette plasserer ham i en viss familiær sammenheng. Han oppholder seg imidlertid en del i Mandal. Han eier en kjapp racerbåt som myndighetene da beslaglegger og bruker selv, i den videre kampen mot smuglerne. Han har ikke voldelige tendenser i kildene. Det er et klart element av skandale knyttet til smuglingsaktivitetene hans, i og med faren som er tolloppsynsmann. Lokal presse legger lokk på navn og disse omstendighetene inntil han er dømt. Verder er en mislykket smugler. Kort tid etter, på 22.05.1923, drar han til USA og forsvinner fra kildene.

4.1.4 August Andersen

August Andersen, født 29.03.1891, er tidligere ustraffet storsmugler. Tollvesenet anstrenger seg enormt for å fange ham i gjerningsøyeblikket, men han er ekstremt utspekulert og listig og greier å unngå lovens lange arm i flere år mens han innfører enorme mengder sprit til landet. Tollernes signalement på ham lyder: «Andersen er tykfalden, liten, glatt barbert, blond, sportskledd, fet og velpleiet.»¹⁸³ Han er gift med den tyske krigsenken Ida Andersen og har to barn. I perioden flytter de fra Vennesla til Vågsbygd, og han leier også senere en leilighet hos slakter Kolstad i Østre Halsen ved Larvik. August har skippereksamen og eier i perioden minst tre store og kraftige racerbåter som brukes til nattlig høyhastighetstransport av smuglersprit langs kysten fra svenskegrensen til Agderfylkene og muligens også lengre vest. En av racerbåtene hans er den beryktede og kjente «Blaaen» eller «Den Blaa Racer» (egentlige navn: «Aase») i mahogni, en enorm sak på mellom 36 og 38 fot som gjør 30 knops fart, har lugar med maskinstyrehus aktenfor, lang cockpit, og «... baaten er blaamalt med en bred hvit list i vandgangen.»¹⁸⁴ Den kostet visstnok opprinnelig 30.000 kroner og forrige eier var «storsmugleren Sørensen»¹⁸⁵ i Sandefjord, («Skagerak», Ernst Bremers båt, ble også kjøpt

¹⁸⁰ Politiforklaring avgitt til politibetjent J. O. Hommeren i Kristiansand, datert 11.09.1922, L.nr. 280/1922, i kasse merket Kristiansand Tollsted 1321, mappe merket Carla Saken 1922–1923, side 4.

¹⁸¹ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036575012451>. (Hentet 19.03.2024).

¹⁸² <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036575012448>. (Hentet 16.05.2024).

¹⁸³ Rundskriv 04.09.1924, Arendal tollinspeksjon, i kasse Kristiansand Tollsted 1320, mappe «Smuglingskontrollen 1912-1926».

¹⁸⁴ Telegram fra Risør tollinspeksjon til distriktstollinspektøren i Kristiansand, stemplet Kr.sands D.T.I. J.nr. A. 974/1924. 01.09.1924; se bilde og kort historikk over «Blaaen» i Tønnessen 1989: 86.

¹⁸⁵ Social-Demokraten, 15.01.1923, «Storsmugleren Sørensen fraskriver sig eiendomsretten til 'Blaaen'», side 1.

av Einar Sørensen)¹⁸⁶, som påviser kontakt med storsmulgere i andre landsdeler enn Agderfylkene. Han jobber tett med den internasjonalt ettersøkte svenske storsmulgeren Ernst Bremer, som opererer ut fra Strömstad. Det går hardt for seg ved pågripelsen av August Andersen, Ernst Bremer og Hans Olson/Enokson på 08.02.1929, i leiligheten hans hos slakter Kolstad. Han er ikke redd for å bruke nevene i slåsskamp, men kildene inneholder ikke tegn til bruk av våpen. Han får en streng dom ved rettssaken, 23.–25.05.1929, men slipper tvangsarbeid.

4.1.5 Hartmann Olsen

Hartmann Olsen, født 16.03.1905, er 19 år gammel når han pågripes på 29.01.1925. Han er dansk sjømann, opprinnelig fra Frederikshavn, og kokk på den danske fiskekvasen «Skagerak» fra Fredrikshavn (omdøpt fra «Smichov»), et av de viktigste skipene i storsmulger Ernst Bremers smuglerflåte.¹⁸⁷ Hartmann møter i retten på sin 20. bursdag og må betale en bot for smugling. Det er ikke tegn til voldelighet hos ham i kildene. Han er sannsynligvis ugift. Når han, sammen med August Andersen, driver langt til havs i tre døgn, midt på vinteren, på grunn av motorstopp på «Blaaen», holder de to på å forgå av sult i vinterstormen, men det er ikke umulig at denne historien er oppdiktet.

4.1.6 Ida Andersen og faren hennes

Ida Andersen er tysk krigsenke, gift med August Andersen og har to barn. Hun flytter fra Hamburg til Norge i 1924 og hjelper sannsynligvis August med distribusjon av smuglersprit i bilen deres (kjennetegn K. 48). Hun har bilsertifikat og kjører alene. Tollernes mistanker omkring hennes rolle kommer tydelig frem i et brev fra Tvedestrands tollinspeksjon til distriktstollinspektøren i Kristiansand, Gerhard von der Lippe: Det er «... al grund for at tro at fruhen hjælper sin mand i haandteringen og bringer landvarts fra forskjellige steder. I alle tilfælder bör jo denne automobil være under skarp opsig.»¹⁸⁸ Ida Andersen beskrives slik av tollinspektøren i Arendal: «... en tysk krigsenke ... [hun og faren] ... bor paa Vennesla, hvor August Andersen ... har kjøpt et hus i nærheten av Folkets hus. Andersen bor flott, hans

¹⁸⁶ Kr.sand. D.T.I.J.nr.A. 920/1925, 14.07.1925.

¹⁸⁷ Østlands-Posten, 09.02.1929, «Da Bremer blev tatt», side 3; Sandefjords Blad, 11.02.1929, «Da spritkongen fra Hertas flak blev fakkert i Tjølling», side 1 og 4; Johansen 1985: 105.

¹⁸⁸ Kr.sands D.T.I. J.nr. A 1132/1924, 06.10.1924.

hustru kjører bil alene.»¹⁸⁹ Ida og August har altså en flott gård i nærheten av Folkets hus på Vennesla, med tilhørende 8 mål jord, men de får deler av lokalsamfunnet mot seg i forbindelse med rykter om smugling. Hun rykker til og med en aggressiv annonse inn i Fædrelandsvennen og utfordrer sine sambygdinge, som har anklaget henne og mannen for smuglingsaktiviteter. Etter hvert flytter de til Vågsbygd, sørvest i Kristiansand.

Den tyske faren hennes spiller en tilbaketrukket rolle og forblir unavgitt i kildene, men er jevnlig med i Andersens racerbåter og bistår etter all sannsynlighet med smuglingen.

Tollernes signalement på ham er: «Tyskeren [August Andersen] har med sig, er kort, tykk, eldre mann, er svigerfar av Andersen».¹⁹⁰

4.1.7 Ernst Bremer

Ernst Bremer (opprinnelig Ernst Adolf Eliasson eller Erik Adolf Eliassen Bremer eller Ernst Bramer) er født 16.02.1886. Han er gift med losdatteren Annie Bremer og har 4 barn med henne. Han sokner opprinnelig fra et fiskerhjem på Öckerö i skjærgården vest for Göteborg. Han er svensk entreprenør og den største smugleren langs kysten fra Strömstad til Stavanger, med 16 smuglerskip og smuglerracere, og mange som arbeider for ham i organisasjonen hans.¹⁹¹ Han kan sammenliknes med den tyske storsmugleren Paul Weber, men sin flåte av smuglerskip i Kristianiafjorden og på Vestlandet og Halten.¹⁹² Et brev fra svensk politi i Göteborg til «Chefen for opdagelsespolitiet» i Kristiania underretter om at Bremer er ettersøkt og har to store dommer på seg i Sverige og ber ham ettersøkt og utvist til Sverige.¹⁹³ I en periode er han Sveriges mest ettersøkte forbryter, og i tillegg ettersøkt i Norge og Danmark. Selv om han er svensk, kan han knapt utelates fra denne analysen av Sørlandets smuglere, grunnet de tette båndene til August Andersen og hans aktiviteter langs Sørlandskysten. Politiets signalement på Bremer lyder: «Han er en slank, kraftig, godt utseende mann med nesten sort hår og mørkeblå øine ... han er 'smidig og lettvent'».¹⁹⁴ Ifølge sine støttespillere er han alltid velkledd og høflig.¹⁹⁵ Han er svært måteholden i eget alkoholinntak – som han selv

¹⁸⁹ Håndskrevet notis fra tollinspeksjonen i Arendal, usignert, ikke journalført, datert 04.09.1924, i kasse «Kristiansand tollsted 1320», i mappe «Smuglingskontrollen 1912-1926».

¹⁹⁰ Rundskriv 04.09.1924, Arendal tollinspeksjon, kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912-1926».

¹⁹¹ Halden Arbeiderblad, 17.03.2017, «Holder foredrag om smuglerkongen», side 25.

¹⁹² Johansen 1985: 104.

¹⁹³ Kr.sands D.T.I. J.nr. A. 109/1924. 19.01.1924.

¹⁹⁴ Østlands-Posten, 09.02.1929, «Da Bremer blev tatt», side 3.

¹⁹⁵ Halden Arbeiderblad, 25.04.2015, «Havna var smuglereldorado», side 16.

sier: «Jag röker gärna cigarrer. Sprit dricker jag endast lördagar, och då bara två glas.»¹⁹⁶ Den tyske advokaten George Remus (1878–1952), «The Bootleg King», i USA, under amerikansk forbudstid, drikker heller ikke selv, men der Remus har 147 lastebiler som transporterer illegal sprit, har Bremer altså 16 farkoster.¹⁹⁷

Før smuglingen driver Bremer med mye forskjellig, blant annet en fiskeforretning i Göteborg som går konkurs. Han starter et aksjeselskap og opplever stor fortjeneste med det, men han går raskt konkurs, både på grunn av hasardiøse innkjøp slik at hele aksjekapitalen på 100.000 kroner blir brukt opp på femten måneder, og fordi det blir stjålet fra firmaets lager, av kasserersken og oppkjøperen. Bremer lar være å anmelde dem. Under første verdenskrig eksporterer han mindreverdige varer til Tyskland og Østersjøstatene, og det er da smuglingen starter. Han opplever mange forlis i løpet av den tiden.¹⁹⁸ Han har også hatt en konserveringsfabrikk i Sverige som blir brukt til hvitvasking av de enorme summene han tjener på smugling. Navnene på noen av smuglerbåtene hans er tråleren «Axel» (omdøpt fra «Carol»/«Carel»), motorskipene «Smikov»/«Smikow» (omdøpt til «Skagerak»), «Gladeren», «Lynn» og «Gylland», og motorracerne «Trudel», «Olga», «Sterling», «Felix», «Blaaen», «Røden» og «Shamrock», samt en del motorsnekker.¹⁹⁹ Et av skipene hans er en bevæpnet tysk motortorpedobåt fra første verdenskrig. Den bruker han til å kjøre i 30 knop inn i Oslofjorden, levere smuglerspriten, og slippe unna både politi og tollvesen.²⁰⁰

Bremer, August Andersen og den svenske smuglerkapteinen Hans Olson/Enokson pågripes sammen i Østre Halsen ved Larvik på 08.02.1929, en anledning der August og Ernst bruker fysisk vold i et desperat forsøk på å unnsnippe statspolitiet, men ingen bruker våpen.

4.1.8 Hans Olson/Enokson

Svensken Hans Olson/Enokson, født i 1893, er Ernst Bremers nestkommanderende og jobber også tett med August Andersen. Derfor tas også han med i denne analysen av Sørlandets smuglere.²⁰¹ Han er fisker, ugift, og er kaptein på et av Bremers viktigste smuglerskip, «Skagerak» (tidligere «Smichov») der Hartmann Olsen er kokk. Han blir fanget samtidig med

¹⁹⁶ Erling Bakken: Sarpsborg Arbeiderblad, 26.05.2020, «En svensk spritsmugler og folkehelt», s. 8–9.

¹⁹⁷ Behr 1996: 1–4; Johansen 1994: 152; Abbott 2019: 11–17.

¹⁹⁸ 1ste Mai, 26.02.1929, «Smuglerkongen Bremers spennende kamp mot tollere og politi», side 5.

¹⁹⁹ Nationen, 13.05.1929, «Bremer har siden 1924 innsmuglet 335.000 l. sprit», side 1; Tidens Tegn, «Kongen fra Herthas flak foran retten», side 9.

²⁰⁰ Sarpsborg Arbeiderblad, 26.05.2020, Erling Bakken: «En svensk spritsmugler og folkehelt», side 8–9.

²⁰¹ Tidens Tegn, 25.05.1929, «Kongen fra Herthas flak foran retten», side 9.

Bremer og August Andersen i Østre Halsen, 08.02.1929. Under rettssaken mot ham protesterer han heftig på at han blir kalt for Olson. Han sier Olson-navnet «... er ikke mitt ... det er noget det norske politi har satt på mig.»²⁰² Han krever å bli referert til som Hans Enokson. Jeg refererer derfor til ham som Olson/Enokson i denne analysen, da begge etternavnene brukes i kildene. Han blir utvist fra Norge, og aktor opplyser retten om at han i Sverige har hatt et halvt års tvangsarbeid for løsgjengeri.²⁰³

4.1.9 Fredvold Andersen

Storsmugler Fredvold Andersen, (20.05.1892–07.11.1964)²⁰⁴ er 31 år gammel ved pågripelsen i 1924. På 11.03.1910, nesten 18 år gammel, drar han med «Thingvalla» til New York. På listen står han oppført som «U Sjømand».²⁰⁵ Han er imidlertid en av sjømennene som returnerer til Norge. I 1913, når han har fylt 21 år, består han «styrmandseksamen»,²⁰⁶ og i 1915, rett før han fyller 23, blir han uteksaminert ved Kristianssands Sjømandsskole som «skibsfører» eller kaptein, med karakter «Meg. godt».²⁰⁷ Siden Kristiansand på 20-tallet er blitt en meget liten skipsfartsby målt i bruttotonn, mindre enn for eksempel Farsund,²⁰⁸ har han sikret seg mer solide inntektskilder: spritsmugling og mekaniker ved A/S Kristiansands Auto & Motorforretning.²⁰⁹ «Autoverkstedet» ligger et sted langs Østre Strandgate mellom Nodeviga og Christiansholm festning, helt i sør i Kvadraturen og i nærheten av Hartmanns verft. Bilismen i Norge startet før 1914, og fra 1920 til 1940 forekom en tidobling av antall person- og lastebiler, fra rundt 10.000 til 100.000.²¹⁰ Han leverer smuglersprit til mange distributører, flere i Kvadraturen. Han samarbeider også med Willy Howold, så nettverket hans er stort. Flere ganger fremviser han stoisk ro under press og greier å unnsnippe tollerne uten dramatik. Han har en stor, hvit racerbåt som han bruker til smugling og har tilgang til andre båter (brorens båt, «Dina», og sjekten «Ørn»). Når han blir pågrepet av politiet 08.05.1924, under innsmugling, er han i besittelse av en skarpladd revolver, men det er ingen tegn til voldelig fremferd hos ham i kildene. Fredvolds sivilstand nevnes ikke i kildene, men

²⁰² Tidens Tegn, 25.05.1929, «Kongen fra Herthas flak foran retten», side 9.

²⁰³ Ibid.: side 9.

²⁰⁴ <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000001967437>. (Hentet 16.04.2024); Fædrelandsvennen, «Dødsfall», 11.11.1964, side 13.

²⁰⁵ <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000000303313> (Hentet 16.04.2024).

²⁰⁶ Fædrelandsvennen 27.06.1913, «Styrmandseksamen», side 2.

²⁰⁷ Norges Handels og Sjøfartstidende, 24.03.1915, «Eksamen ved sjømandsskolerne», side 6.

²⁰⁸ Tønnessen 1974: 22, 110.

²⁰⁹ Sandefjord Politikammer J.Nr. 1208/22. H.P. J.nr. 2117-1922, merket «34» i rød fargeblyant øverst.

²¹⁰ Sandvik 2018: 210, 211.

han observeres ute med en viss frøken Iversen. Selv om han må i retten flere ganger, klarer ikke myndighetene å tildele ham en tung dom, grunnet bevisets stilling.

4.1.10 Karl Hermansen, Hartvig Jensen og Petter Holm

Karl Hermansen, født 23.09.1896, 26 år gammel ved pågripelsen, opererer på nederste nivå i smuglingshierarkiet og distribuerer utblandet sprit i flasker i Kvadraturens bakgater. Han er arbeidsledig arbeider og bor i Skippergata 100 i Kvadraturen. Han pågripes sammen med Hartvig Jensen.

Hartvig Jensen, født 10.04.1902, 21 år gammel ved pågripelsen, er dansk sjømann som samarbeider med Karl Hermansen om distribusjon av smuglersprit i Kristiansand sentrum.

Petter Thorvald Holm, født 26.04.1886, er skomaker og bor i Skippergata 87 i Kvadraturen. Han er gift og har fire barn. Han opererer ett nivå opp fra Hermansen og Jensen, da han leverer smuglersprit til dem. Han er en kjent størrelse for politiet og er tidligere straffet for offentlig beruselse og ulovlig spritdistribusjon. Når politiet har ransaking hos Anna Olsen og finner en tom tiliters spritkanne hos henne, anklager hun Petter for å ha hentet et lass med smuglersprit inn til sentrum med hest og kjerre. Han slipper straff på grunn av bevisets stilling.

4.1.11 Anna og Fritz Olsen

Anna og Fritz Olsen, mor og sønn, bor i Skippergata 100. Anna ser ut til å være huseier og leier ut rom til både Karl Hermansen og Hartvig Jensen ved samme adresse. Bevisets stilling gjør at hun ikke pågripes eller bøtelegges, men den tomme spritkannen inne på stuen hennes tyder på at hun og sønnen Fritz, som også bor også i Skippergata 100, også er involvert i spritsalg. Skippergata 100 ville nok fått betegnelsen «speakeasy» i USA i samme periode, da adressen er et hemmelig lokale for ulovlig alkoholsalg.

4.1.12 Gjeruld Sivertsen

Gjeruld Martin Sivertsen, født 23.08.1891, opererer som smugler/importør-type, og er 33 år gammel ved pågripelsen i 1925. Han er utdannet skipsfører, men er småbruker, står oppført som maler, og driver fiske. Han gifter seg med Johanne Jakobsen 23.10.1917 og de får barn

sammen. Han sokner opprinnelig fra Barbu, Arendal, men kjøper seg småbruk på Skare på utsiden av Tromøya, nord for Tromlingene, i 1921.²¹¹ Av plasshensyn er ikke Gjeruld Sivertsen tatt med i analysekapitlene, men han er tatt med i statistikkene i konklusjonskapittelet.

4.1.13 Mina Honnemyr

Mina Honnemyr (28.03.1877–24.05.1970) en profilert og kjent arbeiderpartikvinne/sosialist (og etter hvert kommunist) i bymiljøet i Arendal, eier og driver en nyetablert kafé i Nygaten i Arendal sentrum. Hun er 45 år når rettssakene mot henne starter i oktober 1922. Hun er gift med overkonduktør eller «jernbaneformand» Olaf Honnemyr. Borgernes mistanker vekkes når det begynner å bli vel mye fyll og slåsskamper i gatene rundt kafeen hennes, og politiet gjennomfører to ransaker hos henne. Det blir oppdaget en tom kanne smuglersprit skjult under gulvet på toalettet hennes og hun anklages for å ha servert for sterk øl i kafeen. Rettssaken mot henne, «Honnemyrsaken», foregår i tidsrommet 1922–23. Hun tar kontakt med en av kundene sine, en ung tømmerfløter som hun har servert for sterk øl til, og forsøker å påvirke vitneutsagnet hans, noe som ikke er til fordel for henne under rettssaken. Samtidig med rettssaken mot henne, foregår 1921-skismaet i Arbeiderpartiet, og hun slår over på kommunistenes side. Hun flytter etter hvert fra Arendal til Ålefjær og så til Vennesla. De unge sterkølkundene til Honnemyr stifter vi nærmere bekjentskap med i casestudiet om Honnemyr.

4.1.14 Wilhelm Rosenvinge Kolderup

Wilhelm Rosenvinge Kolderup 10.03.1885–12.05.1979 er høyesterettsadvokat, gift, har to små barn, er bosatt i Mandal, og er 36 år gammel ved første pågripelse. Han er hovedpersonen bak «‘Sturmvogel’-saken» der han, broren, Ferdinand Hetting Kolderup (født 16.04.1883), og deres slektning, Fredrik Bugge Storm (11.10.1873–28.09.1948) blir tatt for innsmugling av en stor ladning sprit og brennevin fra «Sturmvogel» via Snigsfjorden. Store deler av dette transporteres videre til Kristiania og selges der. Wilhelm Rosenvinge Kolderups navn blir holdt utenfor pressen – rettssaken mot ham blir aldri nevnt i avisene. Det virker sannsynlig at

²¹¹ <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000001870381>;
<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037198000206>;
<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01037198000201> (Hentet 15.05.2024).

det kommer av at rettsvesenet holder navnet hans skjult av hensyn til ryktet og yrket hans – sannsynligere enn at det er grunnet presseetiske hensyn fra pressen. Han regnes som hovedmannen bak innsmuglingen og har antakeligvis finansiert den, da de to andre tjener dårlig. Han vedtar boten han får i retten. Men så oppstår navnet Wilhelm Rosenvinge Kolderup igjen i avisene, denne gangen med et sjokkerende tilfelle av grov vold i Mandals bakgater, muligens i forbindelse med et sjalusidrama rundt barnepiken hans. Saken tas opp i nærmere detalj i delkapittelet om ham som eksempel på voldelig fremferd hos en smugler og et eksempel på smuglermentaliteten. Saken virker sterkt polariserende på Mandals innbyggere.

4.2 Case 1: Willy Howold, Karl Howold og Michael Verder

I dette casestudiet skal jeg finne ut hvem Willy Howold, Karl Howold og Michael Verder var, hvordan de smuglet, hvordan de tilnærmet seg og omgikk myndighetene, hvordan nettverket deres så ut, og avgjøre deres posisjon i smuglingshierarkiet på Sørlandet. Howold-brødrene, sammen med Fredvold Andersen og hans nettverk, er et enestående eksempel på en komplett hierarkisk smuglingsstruktur, fra øverst (tyske bakmenn) via mellomnivå (norske smuglere), til nederste nivå (kundebehandling, distribusjon og gauking i Kvadraturens bakgater).

Howold-brødrene er to av fire tyskere i denne analysen av 20 av Sørlandets smuglere – Ida Andersen og faren hennes er de to andre. Deres historiske bakteppe er hyperinflasjonen og det økonomiske sammenbruddet i Tyskland etter første verdenskrig, da pengene mistet all verdi og alle oppsparte midler, pensjonsforsikringer og liknende gikk tapt.²¹² Selv om 1920-tallet var hardt for mange nordmenn, klarte Norge seg rimelig bra i forhold til sammenliknbare land, ved for eksempel å gjeninnføre gullstandarden fra 1914 i perioden 1925–1927.²¹³ Anledningen til å tjene seg rik på brennevinssmugling til Norge fremstod utvilsomt som en tiltalende mulighet for tyske smuglere under forbudstiden, da fortjenesten kunne ligge på opp til 400 og 500 prosent per tur. Tyskerne skaffet seg agenter og allierte her til lands,²¹⁴ noe Howold-brødrene også gjorde, for eksempel Fredvold Andersen (Kristiansand).

²¹² Sandvik 2018: 186.

²¹³ Ibid.: 187, 189, 190; Jensen 1965: 46.

²¹⁴ Johansen 1985: 103.

Store deler av landet fulgte «'Carla'-saken» i perioden 15.10.1921–23.04.1924. Tidens Tegn betegnet den som «den største brændevinssak» hittil i sør.²¹⁵ Saken ble en symbolsak, og irritasjonen i spesielt de sosialistiske og lekmannskristne avisene demonstrerer tydelig hva journalistene og gjerne også leserne deres mente. Denne casen demonstrerer tollernes utrettelige innsats og smuglernes frekkhet og manglende respekt for myndighetene. Den belyser også smutthullene i både kystvern og lovgivning som smuglerne utnyttet, og hvor krevende, slitsom, og nærmest umulig jobben som brennevinsforbudet tildelte tollvesenet, faktisk var.

Først gang «Carla» oppstår i kildene er natt til 15.10.1921 når tollvesenet oppdager henne, duppende i fjæra ved Merdø ved innseilingen til Arendal. Om bord har brødrene Willy og Karl Howold 3.000 liter sprit og 240 flasker konjakk som, ifølge konnossementet, ble tatt om bord i Hamburg og skal til Strömstad, en rute som fører båten forbi begge Agder-fylkene. Avisnotisen nevner at kapteinen har vært innom Kristiansand før.²¹⁶

4.2.1 Howold-brødrenes første rettssak: salg av sprit fra brutte tollsegl

På 17.04.1922 blir «Carla» så oppdaget drivende tre kvartmil sør for Lyngholmen, sannsynligvis Lyngholmen utenfor Skottevik, øst for Kristiansand. Én kvartmil var 1.855 meter.²¹⁷ «Carla» ligger altså 5,6 kilometer fra kysten. Norsk territorialgrense blir satt til ti kvartmil fra land, altså 18,6 kilometer, ved lov av 1922,²¹⁸ så all befatning med smuglersprit innenfor timilsgrensen blir straffet etter norsk lov. Det er tydelig for tollerne hva kaptein Howold driver med. Spritlasten, som ikke er forseglet, blir nå forseglet av tollerne.²¹⁹ Dagen etter, 18.04.1922, i 19:00-tiden, kommer «Carla» inn til Ny Hellesund med motorskade. Willy Howold påberoper seg «force majeure», men det er noe mistenkelig ved situasjonen. Reparasjonen koster kun 1 krone å utbedre og virker til å være selvpåført, sannsynligvis for å få legitim grunn til å oppholde seg i norske farvann. «Carla» blir liggende en dag mens reparasjonen foregår.²²⁰

²¹⁵ Tidens Tegn, 09.11.1922, «'Carla' beslaglagt», side 4.

²¹⁶ Den 17de Mai, 15.10.1921, «Spritlast Kverrsett», side 3.

²¹⁷ <https://snl.no/kvartmil>. (Hentet 11.05.2024).

²¹⁸ Tidens Tegn, 25.05.1929, «Kongen av Herthas flak foran retten», side 16.

²¹⁹ Metodene som tollerne brukte til forsegling og plombering, beskrives her: Melbye 1967: 64; Lund 1977: 312.

²²⁰ Agder Tidend, 19.09.1922, «Carla-saki», side 7.

Neste dag, 19.04.1922, reiser «Carla» ut med tollforseglet last og ligger så ute ved Songvår fyr utenfor Søgne den natten. Neste dag kommer den inn til Ny Hellesund igjen. Tollerne legger merke til at forseglingen er delvis ødelagt og undersøker lasten. Det viser seg at 160 tilitters spritkanner mangler.²²¹ «Carla» blir nå beslaglagt og ført inn til Kristiansand. Willy Howold oppgir at de manglende spritkannene ble lastet om bord i en motorbåt. Samme dag finner politiet følgende: en motorbåt med 20 spritkanner om bord, spritkanner i skogen rundt Holskogkilen knapt to kilometer vest for Vågsbygd, og mange spritkanner av samme slag som «Carla» hadde, på holmene utenfor Kristiansand, blant annet 105 kanner på Lyngholmen. Samme natt tar også politiet to finner, gartneren Emil Nygren, som er kjenning av politiet, og mekanikeren Vilbo Malja, idet de smugler en båtlast sprit i land i en robåt. De forteller at spriten kommer fra en tysk båt mellom holmene.²²² Hermed blir tollkasserer Torsøe overbevist om at det må være noe rart med lastelukene til «Carla», og tollerne oppdager da at lukene er konstruert slik at de kan åpnes uten å bryte tollforseglingen.²²³ Det ser ut til at Willy Howolds taktikk har vært å få lasten offisielt forseglet slik at lasten fremstår som urørt, og fortsette spritsalget fra luker som kan åpnes med tollforseglingen på plass.²²⁴ Her har vi altså allerede flere eksempler på Willy Howolds taktikkeri overfor myndighetene og vi har fått flere glimt av smuglermentaliteten hans.

Dermed må Willy Howold møte i Torridal meddomsrett i Kristiansand på 21.07.1922. I mellomtiden blir «Carla» en kjenning på byen, der den ligger fortøyd på tollbodbryggen i tollvesenets varetekt. På ettermiddagen 03.05.1922 prøver en beruset fisker å bryte seg inn i «Carla» da han tror det finnes mer smuglersprit om bord.²²⁵ I retten på 21.07.1922 blir Willy Howold dømt til en bot på 300 kroner eller fengsel i 9 dager, samt 20 kroner i saksomkostninger, for brutte tollsegl. Han nekter å betale.²²⁶ Som storsmugler med dagsinntekt som han selv oppgir til 200 kroner,²²⁷ er summen forsvinnende liten, også i forhold til mengdene smuglersprit politiet fant etter det som skjedde 19.04.1922, men alt er jo bare indisier – de mangler bevis. Willy Howold blir også dømt til å betale for tollvesenets

²²¹ Fædrelandsvennen oppgir 196 spritkanner, og Aftenposten 400: Fædrelandsvennen 18.09.1922, «Kapteinen paa 'Carla' for lagmandsret», side 3; Aftenposten 21.06.1922, «Hemmelig indgang til spritbeholdningen», side 2.

²²² Agder Tidend, «Multa for smugling», 03.06.1922, side 6–7; Fædrelandsvennen 18.09.1922, «Kapteinen paa 'Carla' for lagmandsret», side 3.

²²³ Agder Tidend, 19.09.1922, «Carla-saki», side 7.

²²⁴ Fædrelandsvennen, 18.09.1922, «Kapteinen paa 'Carla' for lagmandsret», side 3.

²²⁵ Agder Tidend, 04.05.1922, «Vilde ombord i 'Carla'», side 6.

²²⁶ Fædrelandsvennen, 18.09.1922, «Kapteinen paa 'Carla' for lagmandsret», side 3; Agder Tidend, 21.06.1922, «Skipparen paa brennevinsskuta 'Carla' dømd», side 6; Lillesands-Posten 23.06.1922, «Brændevinskutteren», side 2.

²²⁷ Agder Tidend, 07.11.1922, «'Carla'-saki for retten», side 6.

ekstra vakthold over «Carla» den tiden den har ligget ved tollbodkaia. Derfor anlegger han samtidig sak mot tollmyndighetene. Ny rettssak settes dermed til 18.09.1922.²²⁸ Under rettssaken på 21.07.1922 får Emil Nygren en bot på 2.000 kroner eller 100 dagers fengsel. Vilbo Malja får en bot på 500 kroner eller 40 dager i fengsel.²²⁹

01.09.1922 ankommer «Carla» så Ny Hellesund på ny, selv om Howold-brødrene Willy og Karl nylig har vært i retten på 21.07.1922. Om bord har de 105 tiliterskanner sprit og 9 flasker whisky, enda en utmerket illustrasjon på smuglermentaliteten deres. Havfortegnelsen oppgir igjen at båten skal fra Hamburg til Strömstad. Kloke av skade, forsegler tollerne nå lasten med ikke bare ett segl, men tolv.²³⁰

4.2.2 Verders spritkjøp

Fire dager senere, natt til 05.09.1922, drar «Carla» til Strömstad. Månen skinner ned på et svart, rolig hav langt utenfor Kristiansand. Willy Howold har forsikret tollvesenet om at han skal direkte til Strömstad, men tollernes tillit til Willy er ved dette tidspunktet tynnslitt nok til at de følger etter ham i M/B «Speider», «... for at paase at m/k «Carla» gik efter opgit kurs og ikke landsatte sin sprit»,²³¹ som tolloppsynsmann og kryssbetjent Arthur Langfeldt oppgir i sin politiforklaring 09.09.1922. Om bord på «Speider» er tolloppsynsmennene Arthur Langfeldt (29 år) som fører båten, Didrik Oljegren (38 år), og Georg Emil Jakobsen (33 år). Langfeldt fortsetter:

«Vi passet paa at ha 'Carla' i den lyse stripe av maanelysset. (Det var klart maaneskin den nat). 'Carla' gik med ca. 5 mils fart. Da vi var ca. 1 ½ kvartmil av land utfor Oksö var 'Carla' ca. ½ kvartmil foran os eller med andre ord ca. 2 kvartmil av land. Paa denne tid opserverte [*sic*] vi en motorraser [*sic*] som gik med kurs for 'Carla' og passerte os i en avstand av ca. 50 à 60 meter. Kl var da 10 em».²³²

Motorraceren legger til ved «Carla», fortøyer, og føreren går om bord. «Carla» endrer nå kurs i mer østlig retning, altså mer direkte til havs, vekk fra land, mot internasjonalt farvann der spritsalg ikke omfattes av norsk lov. Rettssak nummer tre, på 06.–08.11.1922 om denne episoden, illustrerer godt hvor avgjørende avstanden fra land er for domfellelse eller frifinnelse. Både Howold-brødrene, racerbåtføreren og tollerne i «Speider» følger nøye med

²²⁸ Agder Tidend, 05.09.1922, «'Speider' tok inat ein motorraser med 130 liter sprit», side 6.

²²⁹ Agder Tidend, 03.06.1922, «Multa for smugling», side 6–7.

²³⁰ Rappportsak fra Ny Hellesund tollstasjon, undertegnet Johs. Tønnesen, Kr.sands D.T.I. J.nr. A 801/1922.

²³¹ Politiforklaring 12.09.1922, L.nr. 280/1922, side 1.

²³² Ibid.: side 1.

på avstand fra land. Om bord i «Carla» spør også racerbåtføreren om de er langt nok ut til havs, og Willy svarer ja. Men racerbåtsjåføren er pinlig klar over «Speiders» nærvær.

Racerbåtføreren forklarer for politiet under avhør 11.09.1922:

«Imidlertid tænkte jeg det var bedst at vente lidt og gik ned i lugaren sammen med føreren. Her saa vi paa nogen karter og forhandlet, om kjøp av sprit. Jeg kjøpte 13 kander á 10 liter sprit for til sammen kr 500,-».²³³

Det blir 38,50 kroner per kanne, eller 3,85 kroner per liter. Arbeider-Politikken oppgir en pris på 2 kroner per liter ved Grisebåene,²³⁴ et fiskegrunne i internasjonalt farvann, 15 kilometer sørvest for Hvaler og 18 kilometer vest for Strömstad, der spritdepotskipene venter på norske smuglere. Men da må man jo reise dit og hente selv. Her er spriten levert ved kysten, så prisen er nesten det dobbelte.

«Carla» fortsetter å kjøre mot åpent hav i nærmere to timer, ifølge tollerne. Om bord i «Carla» spør racerbåtføreren igjen om posisjon, og Karl tar ny peiling mens Willy ser på, for å være helt sikre på at de er utenfor timilsgrensen. Racerbåtføreren er nå trygg på at de er utenfor timilsgrensen og betaler for spriten. De går de opp på dekk, loss 13 tilterskanner over på motorraceren, og et sted mellom 23:30 og 00:00 kaster motorraceren loss. Nå er det bare for føreren av motorraceren å vente på en ikke navngitt mann fra Mandal som skal hente spriten og frakte den videre til Mandal. Slik han senere forklarer for politiet: «Der var en mand fra Mandal, hvis navn jeg ikke vil si, som vilde ha sprit og jeg paatok mig at kjøpe for ham og ble liggende paa sjöen og vente til mandalsmanden kom og hentet den. Han skulde komme kl. ca. 1. b. nat.»²³⁵ Racerbåtføreren sier han skulle få 150 kroner for jobben. Racerbåten skulle vente på mandalsmannen på grensen mellom Grönningen fyrs røde og blanke sektor, utenfor timilsgrensen, en ganske presis metode for å finne hverandre på det mørke havet.²³⁶

Tollbetjentene, som mener de er langt innenfor timilsgrensen, må nå velge hvem de skal ta: «Carla» på nytt, eller racerbåtføreren. De går for sistnevnte, for «...vi vilde se hvem som var i motorbaaden» som kaptein Oljegren sier det under rettssaken 06.–09.11.1922.²³⁷ «Der medgik 5, á 6 min for at komme hen til motorraseren ...» forklarer Langfeldt. Motoren i «Speider» har en maks fart på 12 mil. Med «Speider» fossende mot seg, får racerbåtføreren motortrøbbel

²³³ Politiforklaring 12.09.1922, L.nr. 280/1922, side 5.

²³⁴ Arbeider-Politikken, 06.10.1922, «Smugling», side 5.

²³⁵ Politiforklaring 12.09.1922, L.nr. 280/1922, side 5.

²³⁶ Rød og grønn sektor lyser over urent farvann, der det er farlig, mens det skal være rent og trygt farvann i hvit sektor, selv om det også her kan forekomme grunner. <https://www.kystverket.no/sjovegen/fyr-lykter-og-sjomerker/fyrlykter/> (Hentet 14.03.2024).

²³⁷ Fædrelandsvennen, 07.11.1922, «Den sidste ‘Carla’-sag», side 3.

og klarer ikke å få motoren i gang – man kan forestille seg en viss pulsøkning hos den mørke skikkelsen i racerbåten. Imens drar «Carla» østover og slipper unna. Tollbetjentene legger inntil og spør skikkelsen i racerbåten om han har sprit. Han svarer nei og spør så hva problemet er: «Jeg fremholdt at vi var utenfor 10-milsgrænsen, men tolderne sa nei».²³⁸ En tollbetjent hopper ned i motorraceren mens føreren går opp i «Speider», så blir motorraceren slept inn til tollboden. Kildene sier ingenting om gjenkjennelsesøyeblikket, når det går opp for tollbetjentene at motorracerføreren er Michael Wilhelm Verder, sønn til tolloppsynsmann Ole Bernhard Olsen, deres kollega. På vei tilbake til land, gjennomfører tollerne en rekke peilinger som fastslår posisjon for overlossingen godt innenfor timilsgrensen. De er nøye, og peilingene virker udiskutable. Men under politiavhøret sår Verder tvil omkring kompasset til tollerne, og derved tollernes peilinger – han forteller om en av tollerne som klagde over det ubrukelig eller dårlige kompasset, noe Howolds forsvarsadvokat, K. Ludvig Endresen, gjør utstrakt bruk av i etterfølgende rettssak, på 07.11.1922.

Dagen etter, 05.09.1922, skriver tollerne egen rapport²³⁹ og oversender den til departementet sammen med politiavhøret til politibetjent J. O. Hommeren fra 09.–12.09.1922. De legger ved utregninger som beviser at overlossingen av spriten foregikk rundt 6 kvartmil fra Oksøy. Kompasset nevnes spesifikt: Spritkompasset hadde fått en blære den natten og måtte erstattes med et reserveluftkompass, men de legger ved en deviasjonsprøve, foretatt 09.09.1922, som beviser at luftkompasset er fullt effektivt. Ifølge dokumentet bør Verder få en bot på 500 kroner eller fengsel i 30 dager, for tilsiktet tollsvik i henhold til lov av 30.09.1921 § 1, og lov av 14.07.1922 §§ 3 og 4, samt tollovens § 137. Verders anonymitet opprettholdes i pressen inntil dommen faller. Kun Nationen nevner at den unge smugleren er sønn til en toller.²⁴⁰ Dessuten bør racerbåten til Verder inndras og beslaglegges, står det. Denne delen av straffen er selvsagt den som svir mest. Ut fra disse dokumentene skulle saken være avgjort.

4.2.3 Howold-brødrenes rettssak nummer to: salg av sprit fra brutte tollsegl – igjen

Etter at «Carla» slipper unna natt til 05.09.1922 etter spritsalget til Verder, er det ingen som forventer å se «Carla» igjen overhodet. Men på formiddagen, lørdag 16.09.1922, kommer «Carla» glidende inn mellom Toldbodbyggen og Honnørbyggen i Kristiansand, og «Straks

²³⁸ Politiforklaring 12.09.1922, L.nr. 280/1922, side 5.

²³⁹ Til Det kongelige finans- og tolldepartement, tollavdelingen, 19.09.1922, uten journalføringsnummer, gjenpart.

²⁴⁰ Nationen, 06.09.1922, «Tolderens søn som smugler», side 1.

etter viste kaptein Howold sig smilende paa dæk».²⁴¹ Tollerne går straks om bord for å forsegle lasten, men finner ingen alkohol om bord. Willy er ankommet fra Frederikshavn og er på sin side forbauset over forbauselsen. Selvfølgelig kommer han tilbake til Kristiansand – han skal jo i rettsak om to dager for en bot på 300 kroner for å ha solgt brennevin gjennom tollforseglede lasteluker, og for å fremme sitt erstatningskrav på hele 12.000 kroner til den norske stat. Dette aggressive motangrepet sier mye om smuglermentaliteten til Howold.

Willy Howolds andre rettsak avholdes 18.09.1922, og den handler utelukkende om hans tidligere omhandlede brudd på tollforseglingen av lastelukene på 19.04.1922, som resulterte i boten på 300 kroner. Rettsaken om spritsalget til Verder natt til 05.09.1922 kommer senere. Nåværende rettsak belyser denne tyske smuglerkapteinens taktikk overfor norske myndigheter. Alles fokus er rettet mot lukenes utforming, som er konstruert så de kan åpnes på tross av tollforseglingen, samt det at Willy ikke gjorde tollerne oppmerksomme på det. Willys selvforsvar går ut på følgende: Slike luker er vanlige i Tyskland og han visste ikke at lukene kunne fjernes med forseglingen på plass. Lukene er altså ikke spesialbestilt med en utforming som skal lure tollvesenet. Men tollbetjent Reinertsen, som undersøkte skuten, sier han aldri har sett slike luker før, selv om han har tatt imot mange tyske fartøy. Alt dette er imidlertid avledningsmanøver og irrelevant i forhold til det Willy faktisk har gjort. Statsadvokaten vender seg nå til dette spørsmålet, og Willy gir et kortfattet standard svar: «Spritene skulde leveres udenfor 10 milsgrensene.»²⁴²

Willy snor seg også unna spørsmålet om hvem som kjøpte de 196 spritkannene. Han sier de ble levert over i en gammel liten racer som han ikke kjente til fra før.²⁴³ Statsadvokaten spør om Willy gikk ut fra at båten kom fra Norge og skulle tilbake til Norge, og Willy svarer med et nytt spørsmål: «Hvor skulde den vel ellers hen?» All skyld ligger altså helt og holdent hos norske smuglere, ikke hos ham. Men når politibetjent Hommeren vitner om pågripelsen av Nygren og Malja og oppgir at de sa de fikk spriten av en tysk båt mellom holmene, bryter Willy inn med: «Spritene leverte jeg utenfor 3 mils grensen»,²⁴⁴ noe som går imot hans tidligere påstand om å ha levert alt utenfor timilsgrensene. Her er han impulsiv og ødelegger for seg selv, idet han bekrefter at det var han som solgte til de to og at salget skjedde innenfor timilsgrensene.

²⁴¹ Fædrelandsvennen, 16.09.1922, «'Carla' er atter kommet tilbake», side 3.

²⁴² Fædrelandsvennen, 18.09.1922, «Kapteinen paa 'Carla' for lagmandsret», side 3.

²⁴³ Agder Tidend, 19.09. 1922, «Carla-saki», side 7.

²⁴⁴ Ibid.: side 7.

Forsvarsadvokat Endresen har en enkel taktikk: Først påpeker han at forseglingen var uheldig utført og at ordningen med lukene var så åpenbar at alle som hadde øyne kunne se det. Han mener lukene ikke var bestilt slik for å lure tollfolkene, da de ble bestilt rett før Willy reiste. Endresen krever derfor Willy frifunnet. Men statsadvokaten mener Willy må ha visst om lukenes utforming, da formålet hans er å selge brennevin, og det er sannsynlig at Willy har fått vite at tollvesenet i både Norge og Danmark plasserer segl kun på hver ende av lukene.²⁴⁵

Ikke bare blir Willy frifunnet, men han får 300 kroner (samme beløp som boten han nekter å betale) av staten i godtgjørelse til forsvareren sin. Som Smaalenenes Social-Demokrat skriver: «Nu er det lovlig at ta ut toldforseglet sprit.»²⁴⁶ Det er bevisets stilling som gjør at utfallet blir som det blir, men frifinnelsen er et prestisjenederlag for tollvesenet – en frifinnelse som skjer kun et par uker etter at avisene var fulle av Howold-brødrenes spritsalg til Verder natt til 05.09.1922. Det går imidlertid nesten to måneder til Verder-rettssaken, som holdes 06.–09.11.1922. Landets aviser gjør et stort nummer av frifinnelsen og de 300 kronene.²⁴⁷ Det er klart Willy får blod på tann og fremmer erstatningskravet sitt på 12.000 kroner til staten, gjennom advokaten sin, på 20.09.1922. Avisene som rapporterer, er sjokkert,²⁴⁸ spesielt over Willys innrømmelse av å ha solgt sprit innenfor timilsgrensen men utenfor tremilsgrensen, som han mener han har rett til å gjøre. Stavanger Aftenblad skriver om Willys neste (tredje) rettsak, der «... det er et spørsmål om, hvorvidt ogsaa retten finder, at 10 mils grensen ikke skal respekteres.»²⁴⁹ Forsvarsadvokat Endresen trekker da også timilsgrensens internasjonale validitet i tvil i tredje rettsak.

4.2.4 Howold-brødrenes tredje rettsak: spritsalget til Verder

Tollvesenet forbereder seg nå til Verder-rettssaken. 30.09.1922 mottar overtollinspektør von der Lippe et brev fra departementet om rettssaken, der han får følgende råd: Selv om «... tollvesenet er av den opfatning at et foreliggende tilfelle utvilsomt går inn under

²⁴⁵ Agder Tidend, 19.09.1922, «Carla-saki», side 7.

²⁴⁶ Smaalenenes Social-Demokrat, 19.09.1922, «Lagmannsretterne legaliserer lovbrøyeriet», side 4.

²⁴⁷ Agder Tidend, 22.09.1922, «Carla-saki og retten», side 4. Andre aviser som reagerte: Arbeidet, 19.09.1922, «De lure smuglerne», side 2; Haugesunds Avis, 19.09.1922, «Ogsaa en smuglerdom», side 2; Morgenbladet, 19.09.1922, «Frikjendt smuglerskipper», side 6; Hedemarkens Amtstidende, 19.09.1922, «Brændevinsskipperen blev frikjendt», side 2; Indlandsposten, 21.09.1922, «Tysk spritkaptein frifundet», side 2; Aftenposten 20.09.1922, «Frikjendt spritsmugler», side 7.

²⁴⁸ Morgenbladet 21.09.1922, «Den frikjendte smugler-skipper», side 2; Haugesunds Avis, 21.09.1922, «Nu vil smugleren ha en erstatning paa 12 000 kr», side 2; Smaalenenes Social-Demokrat, 21.09.1922, «Smugleren forlanger 12.000 kroner i erstatning!», side 4.

²⁴⁹ Stavanger Aftenblad, 29.09.1922, «Frækhetens naadegaver», side 9.

tollavgivningens straffebestemmelser, bør saken forfølges helt ut uansett hvilken opfatning man måtte ha om utfallet av en eventuell rettergang.»²⁵⁰ De har bestemt seg for å gå til frontalangrep.

Når Willy Howold reiser til Tyskland i «Carla» 01.10.1922, betaler han 1.500 kroner i pant og skriver: «Herved erklæres, at jeg kun reiser til Tyskland for en kortere tid og at jeg når mitt nærvær i Norge blir nødvendig i anledning rettsak mot mig igjen skal returnere. Kristiansand den 1. oktober 1922. Willy Howold». Under, har von der Lippe kvittert: «Kr. 1500 deponert vdL».²⁵¹ Dette demonstrerer Willys forståelse for rettsprosessen og hans evne til å spille etter reglene når han skjønner at han må. Men han har overhodet ikke kapitulert – slik er smuglermentaliteten.

Nå gjenstår Verder-rettsaken for spritsalget natt til 05.09.1922. På 30.09.1922 utsteder departementet dom for tollsvik over Willy Howold og Verder, enstemmig på samtlige punkt. Willys får en bot på 1.500 kroner eller 60 dagers fengsel, og Verder får en bot på 200 kroner eller 15 dagers fengsel, atskillig lavere enn boten på 500 kroner som tollvesenet mente han burde fått, som nevnt over.²⁵² I saksomkostninger til staten skal Willy betale 100 kroner og Verder 20 kroner. Dessuten blir begge båter beslaglagt og inndratt av staten, som jo representerer atskillig større pengeverdier enn bøtene.²⁵³ Igjen nekter Willy Howold å vedta boten. På 05.10.1922 sender tollinspektøren telegram til departementet og underretter dem. Det går da til ny rettsak. Verder venter litt med å ta en avgjørelse.²⁵⁴ Landets aviser rapporterer ivrig.²⁵⁵ 07.10.1922 mottar von der Lippe et brev fra departementet som ber ham straks gi beskjed både til departementet og til politimesteren i Kristiansand S hvis Verder nekter å vedta.²⁵⁶ På 12.10.1922 er Verder i Mandal, kanskje med den unavngitte mandalsmannen som skulle få smuglervarene natt til 05.09.1922, og sender telegram til «sin

²⁵⁰ Fra Tolldepartementet, Kr.sands D.T.I. J.nr. A: 807/1922, Det Kongelige Finans- og Toll-Departement. Tollavdelingen. J.Nr. 4¹⁰¹/1922 B³, 30.09.1922.

²⁵¹ Kr.sands D.T.I. J.nr. A 798/1922, 01.10.1922.

²⁵² Tollvesenets egen vurdering av Verders spritkjøp, Til Det kongelige finans- og tolldepartement, tollavdelingen, 19.09.1922, uten journalføringsnummer, gjenpart.

²⁵³ Kr.sands D.T.I. J.nr. A 1226/1922, 30.09.1922.

²⁵⁴ Kr.sand D.T.I. J.nr. A. 843/1922: 887/1922 B³.

²⁵⁵ Arbeider-Politikken, 06.10.1922, «Smuglingen», side 4; Norges Handels og Sjøfartstidende, 06.10.1922, «Fra smuglerfeltet», side 2; Tidens Tegn, 06.10.1922, «'Carla' skal konfiskeres», side 4; Nationen, 07.10.1922, «'Carla' atter beslaglagt», side 2; Morgenbladet, 07.10.1922, «'Carla' atter beslaglagt», side 8; Tidens Tegn, 07.10.1922, «Beslaglagt brændevinsskute», side 9.

²⁵⁶ Kr.sand D.T.I. J.nr. A. 843/1922, Journalnummer hos departementet: J.nr. 887/1922 B³, 07.10.1922.

kontakt» i tollvesenet i Kristiansand: «Hr. Toldopsynsm. B. Olsen», hans far, med en ordknapp beskjed: «Vedtar ikke. Michael.»²⁵⁷

Tredje rettssak, Verder-rettssaken, varer i tre dager, 06.–08.11.1922.²⁵⁸ Aktor er politifullmektig i Kristiansand, Christian Wollnick, og Willy Howold har ennå Endresen som forsvarer, men Verder er uten forsvarsadvokat. Fremdeles nevner ikke avisene Verder ved navn, kun som «tiltalt nr. 2».²⁵⁹

I denne rettssaken blir vi for første gang stilt overfor styrmann Karl Howold, en atskillig mindre fremtredende figur. Han forklarer hva som skjedde den natten og bekrefter at de var fullt klar over at de ble skygget av «Speider». Derfor ventet de med salget til de var utenfor 10-milsgrensen. Det er noe besynderlig at Karl ikke blir strafferettslig forfulgt. Han blir heller ikke edfestet på 07.11.1922 på grunn av hans slektskapsforhold til tiltalte.²⁶⁰

Von der Lippe må svare på en rekke insinuerende spørsmål fra Endresen om kompassets pålitelighet. Von der Lippe viser til den tidligere omtalte deviasjonsprøven fra 09.09.1922 som beviste at kompasset var i orden. Von der Lippe sier samtidig at tollvesenet tok en spritkutter ved Risør samme dag, og han hadde inntrykk av at begge disse var sendt opp til Norge «... for at se hvor langt man kunde gaa, efter den sidste lov paa dette omraade».²⁶¹ Timilsgrensen kom nemlig i 1922.²⁶² En liknende politisk prosess foregikk mellom USA og Norge for å gi USA rett til å visitere norske skip i amerikanske farvann, som førte til avtalen av 15.05.1924.²⁶³ Båtenes nøyaktige posisjon på havet ved overlossingen er selvsagt hovedspørsmålet, og prosessen for å komme frem til et kompromiss mellom de to ytterpunktene som tollvesenet og Howold-brødrene hevder er svært nitid og nøye gjennomført. For å fastslå posisjonen undersøkes båtenes hastighet og retning, vindstyrke og -retning, strømstyrke og -retning, og luftkompassets pålitelighet er igjen et tema, og en rekke eksperter blir innkalt som vitner. Endelig konklusjon blir at det foregikk innenfor timilsgrensen.

På rettssakens tredje dag, 08.11.1922, fremmer igjen sitt erstatningskrav til staten for tapt arbeidsinntekt den tiden «Carla» har vært beslaglagt. Nå krever han 150 kroner per dag, og

²⁵⁷ Telegram. Kr.sands D.T.I. J.nr. A 855/1922, 12.10.1922, kl. 15:55.

²⁵⁸ Fædrelandsvennen, 06.11.1922, «'Carla's kaptein for meddomsret igjen», side 3; Agder Tidend, «'Carla'-saki for retten», 07.11.1922, side 6.

²⁵⁹ Fædrelandsvennen, 16.09.1922, «'Carla' er atter kommet tilbake», side 3.

²⁶⁰ Fædrelandsvennen, 07.11.1922, «Den sidste 'Carla'-sag», side 3.

²⁶¹ Ibid.: side 3.

²⁶² Tidens Tegn, 25.05.1929, «Kongen av Herthas flak foran retten», side 16.

²⁶³ Johansen 1994: 13–19.

summen har hittil kommet opp i 7.950 kroner.²⁶⁴ Selv distriktstollinspektøren i Kristiansand har en basisårslønn på 6.000 kroner (sats fra 1917).²⁶⁵ Lønnshoppet opp til Willys nivå er betydelig. I sin prosedyre presenterer aktor Wollnick sin vurdering av Willy Howold:

«Vi staar her overfor en specialist paa dette omraade. Han lever af smugling, han er hvad jeg vil kalde en rendyrket brændevinsmugler. Det er fuldt paa det rene, at han paa denne tur er gaat ind for at smugle. Lasten bestod udelukkende af brændevin, og han sa, han skulde til Strømstad.»²⁶⁶

Han mener det er utenfor enhver tvil at salget av de 13 spritkannene skjedde rundt 6 mil fra land. Han mener begge båtene og brennevinet skal beslaglegges, og de tiltalte skal idømmes saksomkostninger. Willy må få en bot på 1.500 kroner eller 60 dagers fengsel, og «tiltalte nr. 2», Verder, en bot på 500 kroner eller 35 dagers fengsel.

Endresen har en lang forsvarstale. Trumfkortet hans er at ingen av de tiltalte hadde tenkt å smugle overhodet, for de var alle overbevist om at de var utenfor 10-milsgrensen. Hans påstand er derfor full frifinnelse, beslagleggelsen av «Carla» oppheves, og Willy Howold tilkjennes erstatning for nødvendig forsvar. I tillegg til dette gjentar Endresen erstatningskravet om 150 kroner per dag i tapt arbeidsfortjeneste så lenge beslagleggelsen har vart.

Verder er ikke den drevne smugleren som Willy er: «Tiltalte nr. 2 fremholdt at han ikke visste han selv maatte skaffe sagfører, og at der kunde været meget som en saadan kunde gjort for ham»,²⁶⁷ som Fædrelandsvennen skriver. Verder mener han må frifinnes, da han var helt sikker på at han var utenfor timilsgrensen. Han vil ha erstatning for tapt arbeidsfortjeneste og utlegg til reise i forbindelse med rettssaken, 60 kroner i alt. Racerbåten hans har også vært beslaglagt i denne perioden, og han krever et passende beløp for å få motoren i full stand da den nå har stått i lengre tid i båten.

På ettermiddagen 08.11.1922 faller dommen og den er enstemmig. For Verder virker det formildende at han er ung, har rent rulleblad, og har dårlig økonomi, så straffen hans blir nedsatt fra 500 til 200 kroner. Det at han er sønn til en tollbetjent nevnes ikke. For Willys del, er dommen i overensstemmelse med aktors påstand på samtlige punkt, og kravet om erstatning og tilbakelevering av «Carla» avslås.²⁶⁸ Agder Tidend kommenterer at boten på

²⁶⁴ Fædrelandsvennen, 08.11.1922, «'Carla's erstatningsforlangende», side 3.

²⁶⁵ Holmsen 1917: 7.

²⁶⁶ Fædrelandsvennen, 08.11.1922, «'Carla'-sagen for meddomsret.», side 6.

²⁶⁷ Ibid.: side 3.

²⁶⁸ Rettskjennelsen: Kr.sands D.T.I. J.nr. A 1226/1922; Domsavsigelsen, undertegnet dommer Sigurd Werring: Kr.sands D.T.I. J.nr. A 1084/1922.

1.500 kroner bare er en ukes lønn for Willy.²⁶⁹ Spriten, motorraceren og «Carla» blir beslaglagt av staten, som jo er en atskillig større straff enn bøtene. Agder Tidend har en spesiell hilsen til nettopp Endresen: «Norske juristar burde føla seg for gode til aa forsvara utanlandske smuglarar og taka mot ‘smuglarpengar’ for bryet – eller vone paa at staten skal hjelpa smuglaren med betalingi.»²⁷⁰ Interessant nok, skriver Fædrelandsvennen at retten har funnet det bevist at Willy Howold var Sør-Sør-Øst for Oksøy fyr natt til 05.09.1922, høyst 9 kvartmil mot åpent hav. Denne avstanden ligger nærmere de dømtes antakelser enn tollernes, og det er langt utenfor tre- og firemilsgrensen. Det er tydelig at mellom tre og ti kvartmil fra land er en gråsoner der smuglere prøver seg, men en slik dom over en utlending gir presedens for fremtidige tvister i sonen. Verders navn blir nå offentliggjort i diverse aviser, lokalt og nasjonalt.²⁷¹

Willy anker dommen inn for lagmannsretten umiddelbart, men anken blir avvist av høyesteretts kjæremålsutvalg i Kristiania, 13.12.1922. Willy deponerer 1.500 kroner hos tollkassereren i Kristiansand som sikkerhet for eventuell bot og for at begge båtene forblir i tollvesenets verge. I dokumentet fra tollvesenet står det at Verder skal få beskjed fra lensmannen i Sør-Audnedal om avslaget, som tilsier at han sannsynligvis er bosatt i Mandal og at han anker dommen samtidig med Willy.²⁷²

4.2.5 Tvangsauksjonen av «Carla»

Karl Howold reiser nå tilbake til Tyskland. Forsvarsadvokat Endresen skriver til tollinspektøren på 11.12.1922 og informerer ham om dette og om at Willy forlanger at «Carla» tas godt vare på.²⁷³ Her er det tydelig at Willy overhodet ikke har gitt opp håpet om å få «Carla» tilbake igjen. Myndighetene skal imidlertid selge «Carla» på tvangsauksjon. Verderes far, tolloppsynsmann Ole Bernhard Olsen, og P. Haslund kompilerer inventarliste for «Carla» på 17.01.1923, som forberedelse til tvangsauksjonen. Båten er godt utstyrt og det er 50 poster på inventarlisten.²⁷⁴ «Carla» blir taksert til mellom 3.000 og 5.000 kroner, og

²⁶⁹ Agder Tidend, 09.11.1922, «Smuglarkapteinen dømt», side 6.

²⁷⁰ Ibid.: side 6.

²⁷¹ Vestlandske Tidende, «En smuglersak i Kristiansand», 09.11.1922, side 2: kun navnet «Verder» oppgis; Fædrelandsvennen, 18.12.1922, «‘Carla’-sagen. Meddomsrettens dom opretholdes», side 3: han navngis som «Michal Verder».

²⁷² Kr.sands D.T.I. J.nr. A. 1226/1922.

²⁷³ Kr.sands D.T.I. J.nr. A. 1199/1922.

²⁷⁴ «Inventarieliste for motorskjøite ‘Carla’ 17/1-1923», stemplet og journalført av både tollvesenet i Kristiansand: Kr.sands D.T.I. J.nr. A 479/1923; og F.D.: F.D.J.No. 1114/1923 B.1.

Verders racerbåt til 1700–1800 kroner.²⁷⁵ Verders inndratte motorracer settes inn i den videre kampen mot smuglingen ved Gamle Hellesund tollstasjon. I brev fra departementet, undertegnet Hektoen, ekspedisjonssjef i finansdepartementets tollavdeling i Kristiania, står det: «M. Verder's motorbaar [*sic*] snarest mulig bør overtas av tollvesenet og, som av tollkamret foreslaatt, tas i bruk ved Gamle Hellesund tollstasjon ...». Departementet ønsker også en uttalelse om hvorvidt «Carla» antas å kunne benyttes av tollvesenet.²⁷⁶ De tre tollfunksjonærene i «Speider», Langfeldt, Oljegren og Jakobsen, får «finnerlønn»: verdien av de 13 kannene som ble solgt til Verder, basert på tolloven av 20.09.1845, kapittel 10, lov av 12.10.1857, § 9, samt straffelovens § 37. Den skal fordeles likt imellom dem.²⁷⁷

Tvangsauksjonen gjennomføres 19.03.1923. «Carla» ligger i Nodevigen i Kristiansand for besiktigelse, men blir altså ikke solgt, da høyeste bud, 1.200 kroner, er for lavt.²⁷⁸ Noen dager senere kommer et overbud på 1.650 kroner, men det er heller ikke høyt nok.²⁷⁹ Andre tvangsauksjon blir avholdt 10.04.1923 og det vil ikke bli holdt flere auksjoner, står det i avisen.²⁸⁰ En mann fra Svinør får tilslaget på 11.04.1923, for 2.400 kroner. Et brev fra Kristiansands politikammer til tollinspektør von der Lippe, datert 19.04.1923, bekrefter at salgssummen er betalt.²⁸¹

Kort tid etter dette, på 22.05.1923, emigrerer Verder fra Kristiansand til USA med Stjerne-linjen.²⁸² Det har gått et halvt år siden han ble dømt på 08.11.1922 og mistet motorraceren sin. Kanskje tok det tid å skaffe nok penger til billett for emigrasjonen. Kanskje måtte han sone i fengsel, ettersom han ikke hadde jobb eller formue. Emigrerer han kanskje fordi han er blitt *persona non grata* i hjembyen etter at navnet hans ble offentliggjort i avisene? Det er vanskelig å si, men storsmugler og forfatter Arthur Omre nevner smuglernes frykt for å få navnet sitt breddt ut i avisen, i debutromanen sin, «Smuglere», fra 1935.²⁸³

²⁷⁵ Fædrelandsvennen, 09.01.1923, «'Carla's skjæbne uviss», side 3; Norges Handels og Sjøfartstidende, 09.11.1922, «'Carla' inddraes – skipperen 1500 kroners bot», side 6; Aftenposten Aftennummer, «Brændevinsskipperen Howeld [*sic*] dømt», 09.11.1922, side 4.

²⁷⁶ Det Kongelige Finans- og tolldepartement, J-nr. 1208/1922 B². Kristiania 09.01.1923.

²⁷⁷ Kr.sands D.T.I. J.nr. A. 1208/1922 B³.

²⁷⁸ Fædrelandsvennen, 10.03.1923, «Auktion», side 8; Fædrelandsvennen, 20.03.1923, «'Carla' under hammeren», side 2.

²⁷⁹ Fædrelandsvennen, 24.03.1923, «Overbud paa 'Carla'», side 2.

²⁸⁰ Fædrelandsvennen, 24.03.1923, «Auktion over motorskøite», side 8.

²⁸¹ Fædrelandsvennen, 11.04.1923, «'Carla' solgt» side 2; Agder Tidend, 12.04.1923, «Den kjende smuglarbaaten 'Carla'», side 6; Kr.sands D.T.I. J.nr. A. 494/1923. Journalnummer hos politiet: Kopib. nr: xv, fol.: 694, J.-nr.: 786, 1923.

²⁸² <https://www.digitalarkivet.no/view/8/pe00000000325114>. (Hentet 15.03.2024).

²⁸³ Omre 1935: 38–39.

«Carla» blir imidlertid ikke solgt til mannen fra Svinør. På 14.09.1923 fremmer Willy Howold igjen krav, gjennom den tyske legasjon og konsul von Riegen i Kristiansand, om tilbakelevering av «Carla».²⁸⁴ Howold har ennå ikke gitt seg – et uvurderlig blikk inn i smuglermentaliteten. En fisker, Johan Pedersen fra Gjernes ved Risør, legger inn bud på «Carla», og 15.10.1923 skriver han brev til overtollinspektør von der Lippe om at han skal bruke båten til fiske.²⁸⁵ Det er imidlertid en eldre herremann på 74 år, skipsfører Daniel Danielsen fra Grimstad, som får endelig tilslag på sitt bud, 1.300 kroner, på 15.10.1923. På 18.10.1923 skriver han et høytidelig brev til von der Lippe der han stadfester at han ikke skal bruke båten til smugling, men til fiske og til å bo i, samt til å ligge ved bryggen og selge fisk og andre norske varer, noe han har tillatelse til å gjøre av både havnefogden og byfogden. «Jeg er 74 Aar gammel, og aldrig veret tiltalt for Forbrydelser eller Smugling og tilige streng Afholdsman»²⁸⁶, som han skriver.

4.2.6 Howold-brødrene smugler videre

Willy Howold, på sin side, har ikke latt seg skremme av norsk rettsvesen. På 23.04.1924 smugler han 1.500 liter sprit inn ved Snig med den nye båten sin, «Ernst August».²⁸⁷ På 07.05.1924 rapporterer Fædrelandsvennen at 88 kanner sprit (880 liter) er beslaglagt i Kristiansand sentrum foregående natt, og hovedpersonens navn oppgis som Fredvold Andersen. Spritkannenes opprinnelse er foreløpig uklart, men avisen nevner at politiet har mistanker i en viss retning.²⁸⁸ Dagen etter, rapporterer avisene at Fredvold har forklart for politiet at han kjøpte spriten av selveste Willy Howold utenfor Kristiansand, og at spriten ble lagret på Randøya.²⁸⁹ Under rettssaken mot Fredvold Andersen i juni 1924 bekrefter han at han har kjent Willy Howold i flere år.²⁹⁰ Avisen Sørlandet oppgir at Willy kommuniserer med Andersen ved å sende ham brev med informasjon om dato og oppmøtested, for eksempel «Koholmen», som muligens er Kuholmen som ligger tett på Kvadraturen, 1 kilometer øst for

²⁸⁴ Bergens Tidende, 14.09.1923, «Kaptein Howald [*sic*] vil ha sit skib igjen», side 2; Tidens Tegn, 14.09.1923, «Storsmugleren Howald [*sic*] kræver 'Carla' tilbake», side 4.

²⁸⁵ Kr.sands D.T.I. J.nr. A 1208/1923.

²⁸⁶ Kr.sands D.T.I. J.nr. A 1213/1923; «Gjenpart av skrivelse av 26. oktober 1923 fra Finans- og Tolldepartementet til tollkammeret i Kristiansand», uten journalnummer.

²⁸⁷ Sørlandet, 23.04.1924, «Kaptein Howold», side 3.

²⁸⁸ Fædrelandsvennen 07.05.1924, «88 kander sprit beslaglagt inat», side 2.

²⁸⁹ Sørlandet, 08.05.1924, «Den sidste smugleraffære», side 2; Fædrelandsvennen, 08.05.1924, «Smugleraffæren», side 3.

²⁹⁰ Agder Tidend, 18.06.1924, «Ei smuglarsak for retten», side 6.

Otras utløp. Artikkelen omhandler også «en av Hovolds [*sic*] brødre»²⁹¹, noe som tyder på at Karl fremdeles er med Willy på tokt. Selv om myndighetene fikk siste ord i rettssalen, har ikke denne mildt sagt innbitte smugleren tenkt å la dem få siste ord på havet. For å knyte an til teorikapitlet, er han selve spydspissen i Kosellecks «reaksjon» mot avholdsfolkets «revolusjon», brennevinsforbudet.

4.2.7 Oppsummering

I dette casestudiet har jeg altså funnet ut hvem Willy Howold, Karl Howold og Michael Verder var, hvordan de smuglet, hvordan de tilnærmet seg og omgikk myndighetene, hvordan nettverket deres så ut, og avgjort Howold-brødrenes posisjon i smuglingshierarkiet som importører og smuglere på øverste nivå i smuglingshierarkiet, og Verders posisjon som mislykket smugler. Howold-brødrene ser imidlertid ut til å ha jobbet som selvstendige aktører, øverst i sitt egen nettverk og uavhengig av andre større smuglere, med direkte kontakt med tyske bryggerier. Nettverket omfattet Michael Verder, Fredvold Andersen, Emil Nygren og Vilbo Malja – og formodentligvis flere. «Carla»-saken belyser hvordan smuglerne utnyttet smutthullene i både lovverk og kystvern. De utnyttet den siviliserte behandlingen de fikk som kriminelle i norske rettssaler og presset hardt på for egne målsettinger. Det var takket være slike som Willy Howold at en skjerpet lov kom i 1926, som gjorde at de som dro ut til depotskip som solgte brennevin, og de som hjalp med formidling eller salg av brennevin, risikerte straff i form av bøter inntil 50.000 kroner, eller fengsel i inntil 6 måneder, eller begge deler.²⁹²

Så hvem er Willy Howold? Han er en av Sørlandets smuglere som byr mye på seg selv og som demonstrerer sin personlighet gjennom fremferd og uttalelser. Mest slående og betegnende for smuglermentaliteten hans er nok mangelen på respekt for norske myndigheter som han demonstrerer gjennom spritsalg fra forseglede luker, avvisning av boten på 300 kroner, anleggelse av sak mot staten med kravet om 12.000 kroner, spritsalget til Verder rett foran «Speider», returen til Kristiansand for rettssaken, uanfektet og smilende fremferd på tollbodbryggen, stadig benektelse av alt i rettssalen, kravet om 7.950 kroner for tapt «arbeidsfortjeneste» gjennom smugling, og konstante krav om tilbakelevering av «Carla» gjennom hele tvangsauksjonsprosessen. Og når «Carla» endelig blir solgt, fortsetter Willy å

²⁹¹ Sørlandet, 18.06.1924, «Den store smugleraffære», side 2.

²⁹² Johansen 1985: 137–138.

smugle langs norskekysten med ny båt og leverer sprit til storsmugler Fredvold Andersen i Kristiansand sentrum. Han har også et stort spritlager skjult på Randøya ved innseilingen til Kristiansand. Dette er en innbitt, uredd, munter og frekk fyr som, herdet av fire år i den tyske marinen under første verdenskrig, er full av pågangsmot og gir aldri opp. Kildene maler et bilde av en ekstrovert, freidig, selvsikker, pågående, erfaren, kapabel, kalkulerende, veltalende, rappkjeftet, innbitt, halsstarrig, lur, smart, tøff, oppdatert (på gjeldende lovverk), mobil, tilpasningsdyktig, optimistisk og utnyttende smuglertype. Han er nok også hevnjerrig: Han skal ta igjen på staten Norge for at han mistet «Carla», ved kjapt å tjene inn prisen av både «Carla» og «Ernst August» gjennom fortsatt spritsmugling. Ut fra kildene, virker det som han skifter taktikk etter tapet av «Carla» og operer nå godt under radaren, da han ikke ser ut til å ha blitt tatt av myndighetene etter dette.

Hvem er Karl Howold? Han møter i retten (07.11.1922) men forfølges ikke rettslig. I retten må han forklare seg vedrørende Verder-salget. Han er bare styrmann på «Carla». Det ser ut til at hans oppgave egentlig primært er å bistå storebror, som er primus motor, båteier, storsmugler og kaptein. Det er ekstremt lite som står om ham i kildene. Han var en smugler som hjalp storebroren i sin geskjeft. Han virker som en atskillig mer stillegående type enn storebroren, Willy. Likevel er han fremdeles med Willy i «Ernst August», så han besitter mye av den samme fryktløsheten og pågåenheten som broren.

Hvem er Michael Verder? Kildene gir oss inntrykk av en atskillig mer ydmyk type enn Willy Howold, selv om det var freidig å kjøre forbi «Speider» i stor fart, tett innpå, på vei ut for å gjøre noe ulovlig. Han virker litt uvøren, impulsiv og uerfaren – uten tidligere dommer, jobb, eller formue. Dette er en ung mann, med elektrikerutdanning, som kommer fra det som virker som en solid familiesituasjon med mange søstre og en far i fast arbeid. Han har kanskje kommet litt ut på skråplan – spritsmugling er en rebelsk handling når faren er tollbetjent. Men som arbeidsledig elektriker, er han nok også noe desperat etter inntekt. Akkurat på denne tiden, under etterkrigsboomen og etterfølgende nedgangstider, ble underskuddene til Kristiansands Elektrisitetsverk større enn byens samlede bevilgninger til skolevesen og fattigunderstøttelse, og begge Agder-fylkene gikk konkurs på grunn av elektrisitetsverkene sine. Siden gass var billigere enn strøm, satset folk på fortsatt bruk av gass,²⁹³ som sikkert er en del av forklaringen bak Verders arbeidssituasjon. Tønnessen skriver også om hvordan Kristiansands arbeidsledige på 1920-tallet måtte klare seg på egenhånd på grunn av byens

²⁹³ Tønnessen 1974: 60; Sandvik 2018: 178, 179.

elendige økonomi.²⁹⁴ Motorraceren tilhører Verder, så han har tydeligvis tjent penger tidligere, og den er nok verdt en ikke ubetydelig sum. Han er langt ifra så dreven i rettssalen som Willy. Han vet ikke engang at han må skaffe seg forsvarsadvokat. Men han er jo litt freidig når han fremlegger en rekke krav i retten. Emigrasjonen til USA vitner om opportunistiske trekk, personlig mot, og et ønske om både spenning og flere muligheter enn det som er tilgjengelig i 20-tallets kriserammede Norge. Han vil noe i livet – det ser vi av elektrikerutdanningen, motorraceren, forsøket på rask profitt, sjansetakingen og emigrasjonen til USA. Han representerer ikke organisert smugling eller kriminalitet på Sørlandet.

4.3 Case 2: August Andersen, Ernst Bremer, Hartmann Olsen, Ida Andersen og Hans Olson/Enokson

I casestudium 2 skal jeg finne ut hvem August Andersen, Ernst Bremer, Ida Andersen, Hartmann Olsen og Hans Olson/Enokson var, hvordan de smuglet, hvordan de tilnærmet seg og omgikk myndighetene, hvordan smuglingsnettverket deres så ut, og avgjøre deres posisjon i smuglingshierarkiet.

Casestudium 2 illustrerer graden av organisert kriminalitet i spritsmuglingen langs Sørlandskysten, og den belyser det internasjonale aspektet og forgreninger til andre storsmuglere i andre kyststrøk, helt fra Stavanger til Strömstad og ned til Frederikshavn. Tyskland, Sverige og Danmark figurerer i dette casestudiet, og vi kommer vi inn på regionens største smugler, «Kongen på Herthas flak», «Smuglerkongen», Ernst Bremer fra Göteborgskjærgården. Dette skjer via hans nærmeste medarbeidere, August Andersen fra Vennesla. Vi stifter også bekjentskap med August Andersens kone, den tyske krigsenken Ida, som distribuerer smuglersprit med bilen deres, og den tyske faren hennes i en tilbaketrasket smuglerrolle. Vi stifter dessuten bekjentskap med den unge danske kokken Hartmann Olsen på Ernst Bremers danske smuglerbåt «Skagerak» (omdøpt fra «Smichov»/«Smikov»²⁹⁵, en båt som tidligere tilhørte storsmugler Einar Sørensen fra Sandefjord²⁹⁶), og dens svenske skipper, Hans Olson/Enokson (fullt navn: Hans Martinius Olson/Enokson), Bremers

²⁹⁴ Tønnessen 1974: 57.

²⁹⁵ Østlands-Posten, 09.02.1929, «Da Bremer blev tatt», side 3; Sandefjords Blad, 11.02.1929, «Da spritkongen fra Hertas flak blev fakket i Tjølling», side 1 og 4.

²⁹⁶ Kr.sand. D.T.I. J.nr. A. 920/1925, 14.07.1925.

nestkommanderende. Trekløveret August Andersen, Ernst Bremer og Hans Olson/Enokson blir da også fakkert sammen, av statspolitiet, i Østre Halsen, Larvik, på 08.02.1929, to år etter at brennevinsforbudet ble avvirket. Casen viser koblingen mellom denne smuglerligaen og den lokale storsmugleren i Kvadraturen, Fredvold Andersen, og via ham, til Willy Howold. Casen gir tilgang til en god del direkte tale fra smuglerne, blant annet fra rettssalen, som er med på å belyse og illustrere smuglermentaliteten som stadig søker å sno seg unna ansvarliggjøring med bortforklaringer. Her får vi også et sjeldent eksempel på smuglere som anvender brutal fysisk vold for å unngå pågrep på 08.02.1929. To pågrep og etterfølgende rettsaker benyttes her for å stifte bekjentskap med August Andersen og «Blaaen», den digre 38-fots motorraceren hans, som egentlig het «Aase», men som ble hetende «Blaaen» eller «Den blaa racer» på folkemunne og i avisene.²⁹⁷ De andre smuglerne i delkapitlet introduseres etter hvert som handlingen utbreiter seg kronologisk.

4.3.1 August og Hartmann tas på fersken utenfor Homborsund

Første gang storsmugler August Andersen endelig blir tatt på fersken skjer altså på 26.01.1925, men tollvesenet må ennå vente tre døgn før de får kloa i ham. I dagene og ukene før denne datoen, blir det sendt en rekke innstendige telegrammer fra flere tollsteder langs Sørlandskysten, som advarer om at «Blaaen» og August Andersen stadig blir observert i fart langs kysten eller ventes å ankomme med smuglersprit, og beskjed om å si fra øyeblikkelig dersom han blir observert.²⁹⁸ Et eksempel er telegram fra overtollinspektør i Kristiansand, Gerhard von der Lippe, til tollinspeksjonen i Arendal, på 01.11.1924, rett før pågripelsen utenfor Homborsund: «Tidligere omtelegraferte blaa racer tilhørende August Andersen oppgis disse dage å gaa i regelmessig fart mellem Arendal og Kristiansand S. Mistenkelig. Tollinspektören.»²⁹⁹

På mandag 26.01.1925, klokken 14:30, dukker det opp en mistenkelig skøyte med en racerbåt på slep, cirka 7 kvartmil (nesten 13 kilometer) av Torungen fyr utenfor Arendal.

Tolloppsynsmennene Georg Emanuel Just og Hans Hansen ved Merdø tollstasjon reagerer øyeblikkelig. På samme tidspunkt passerer tollkrysskøyten «Trygg» Brekkestø Heller, ført av tolloppsynsmann Anders Nilsen fra Brekkestø tollstasjon. Han klatrer opp i masten for å se

²⁹⁷ Tønnessen 1989: 85–86.

²⁹⁸ For eksempel telegram til tollinspektøren i Larvik fra tollinspektøren i Kristiansand, datert 06.10.1924, i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912-1926».

²⁹⁹ Telegram uten journalnummer, datert 01.11.1924, i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912-1926».

nærmere på den mistenkelige skøyten i sydøst. Nilsen forteller hva som så skjer, under etterfølgende rettssak i Nedenes meddomsrett, 16.–18.03.1925: «Trygg» setter kursen rett på, uten å tone tollflagg, altså i sivil. Det er blitt etter klokken 18:00 når de kommer frem til skøyten, som heter «Skagerak», og vintermørket faller på. Plutselig får de øye på den beryktede «Blaaen» fortøyd på utsiden av skøyten med motoren i gang, og mannskapet er i full gang med å losse spritkanner, hittil totalt 250, altså 2.500 liter. Om bord på «Skagerak» og «Blaaen» tror besetningen at «Trygg» er en fisker som er kommet for å kjøpe smuglersprit. «Trygg» går oppom «Skagerak» for å borde «Blaaen». Den kommer imidlertid et stykke fra og går forbi. Bak rattet står August Andersen, og fremme på «Blaaen» står kokken, Hartmann Olsen, og hjelper med lossingen. Besetningen på «Trygg» fyrer nå av lysraketter for å tilkalle hjelp fra tollvesenets patruljebåt i Kristiansand, M/B «Speider», men smuglerne på «Blaaen» og den svenske «Skagerak» tror tollerne skyter med rifle. August Andersen skjønner plutselig hva som foregår og setter raceren impulsivt i revers så fortøyningslinen strammes. Hartmann enten kapper den eller får heftet den av, men får ikke sjanse til å hoppe om bord på «Skagerak» igjen før «Blaaen» fosser av gårde mot øst. «Trygg» forsøker dermed å borde «Skagerak» i stedet, men den gjenværende besetningen på fire mann truer dem med staker, stenger, stokker og årer og roper: «Kommer dere om bord her, skyter vi òg!»³⁰⁰ Med ett ser det ut som om «Blaaen» står stille, så «Trygg» kjører etter den i stedet, men da går «Blaaen» plutselig raskt fra dem. Dermed vender «Trygg» tilbake til «Skagerak», men den har fått maskinen i gang og forsvinner.³⁰¹

4.3.2 Augusts selvforsvar i retten

Ved første rettssak, i Nedenes meddomsrett, 16.–18.03.1925, er 20 vitner innstevnet. August Andersens forsvarer er overrettssakfører Chr. Strai, aktor er politimester Møinichen.³⁰² Tiltalte er skipsfører August Andersen og sjømann Hartmann Olsen (dansk, fra Fredrikshavn), på Hartmanns 20. gebursdag. Som sorenskriver Spangelo kommenterer: «Ja, vi får håpe det er både første og siste gang de [*sic*] tiibringer [*sic*] den i fengsel.»³⁰³ Den unge Hartmann har fått brev av foreldrene sine mens han har sittet inne. Påtalemyndighetene nedlegger også

³⁰⁰ Vestlandske Tidende, 18.03.1925, «'Blaaen'-saken for meddomsret», side 2.

³⁰¹ Ibid.: side 1–2; Tiden, 17.03.1925, «Den blå raser for meddomsrett», side 1–2.

³⁰² Telemark Social-Demokrat, 17.03.1925, «Stor smugleraffære for retten i Arendal», side 2; Agderposten, 10.03.1925, «Saken om 'Den blaa racer'», side 2.

³⁰³ Tiden, 17.03.1925, «Den blå raser for meddomsrett», side 1.

påstand om tvangsarbeid for August Andresen for å ha vært smugler på deltid eller heltid over lengre tid.

August Andersen forteller nå hva som skjedde om bord på «Blaaen» – en fortelling som aktoratet trekker sterkt i tvil. På den aktuelle mandagskvelden, 26.01.1925, er fyrlyktene altså tent og det er mørkt og kaldt. «Blaaen» stikker til sjøs. August har tenkt å treffe «Skagerak» igjen, for han må jo levere Hartmann tilbake, og han sier at han også ønsker å levere spriten tilbake for å unngå problemer med tollvesenet, da han jo er blitt observert. Men han klarer ikke å finne «Skagerak», for den har ingen lanterner. Den natten er det uvær. Motoren på «Blaaen» begynner å fuske og August stopper den for å forsøke å finne årsaken. 18 kvartmil fra land lempet de all spriten over bord på grunn av uværet, og for å komme inn med tom båt. Under rettssaken bekrefter Hartmann at de har motortrøbbel hele tiden og at de kaster spritkannene på havet: «Dem smidde vi i sjøen ... [fordi August] ... var vel bange for at komme iland med det».³⁰⁴ 250 kanner til 40 kroner kannen blir 10.000 kroner i verdier. De fortsetter å jobbe med motoren, men får den ikke i gang. Nordøstlig vind fører dem rett ut på det åpne havet, mat er det lite av, og de har ikke noe vann, ifølge begges forklaring. Tre dager senere, på onsdag 28.01.1925, får de endelig motoren i gang igjen, men bare med sakte fart. De setter kurs rett nordover, med sydlig vind i ryggen, og kommer inn til land ved Grimstad. Torsdag, 29.01.1925, går de frivillig inn til Arendal og tolloppsynet på Merdø hanker «Blaaen» inn. Overtollkontrollør Johan Koren Breien i Arendal forteller: «Da Andersen steg i land på bryggen i Arendal ... så han ut som en slagen mann, som hadde dårlig samvittighet og som nu var beredt til å ta konsekvensene av sine handlinger.»³⁰⁵ Overgivelsen er et taktisk valg smuglerne gjør, da de er blitt observert i gjerningsøyeblikket. De velger å møte i retten og servere en historie om uskyld i stedet for å leve som ettersøkt og jaget av myndighetene. August erkjenner å ha losset 2.500 liter sprit på 26.01.1925, og både han og Hartmann sitter så i varetekt i to og en halv måned, frem til rettssaken, 16.–18.03.1925. «Blaaen» blir beslaglagt.

August har ytterligere fem elementer i sitt selvforsvar, som avslører hans smuglermentalitet. Han påstår at han aldri har blitt stoppet av myndighetene langs kysten, bare én gang i Risør da tollerne kom om bord i båten og visiterte den. Han påstår at dette er aller første gang han har befattet seg med smugling.³⁰⁶ Han og Hartmann erklærer seg også uskyldige etter tiltalen, da

³⁰⁴ Vestlandske Tidende, 18.03.1925, «'Blaaen'-saken for meddomsret», side 2.

³⁰⁵ Tiden, 18.03.1925, «Den blå raser for meddomsretten», side 1.

³⁰⁶ Tiden, 17.03.1925, «Den blå raser for meddomsret», side 1.

de påstår at spriten ble kastet på havet og ikke ble smuglet inn til land. Dessuten påstår August at det var en ren tilfeldighet at han ble revet med i dette uføret: Da han i Fredriksvern ble bedt av en tilfeldig person om å slepe provianter ut til «Skagerak» på søndag 25.01.1925, ble han så slept bak «Skagerak» videre til Grisebåene, der «Skagerak» tok om bord et lass med sprit. August er åpen om hvem som skal ha betalingen for de 250 kannene: Pengene skulle sendes til firmaet Evald Jakobsen i Fredrikshavn. August innrømmer at meningen var å ilandsette spriten mellom Arendal og Lillesand. Siste skanse i Augusts selvforsvar er det velkjente trumfkortet benyttet av atskillige smuglere i retten: Overlossingen skjedde «Utenfor 10-milsgrænsen, det var vi sikre paa»,³⁰⁷ som han selv sier. Posisjon på havet ved overlossingen har alt å si for dom eller frifinnelse, akkurat som for Howold-brødrene og Verder. Men August mangler de nitide peilingene som Howold-brødrene kunne vise til, mens peilingene til en rekke vitner (besetningen på «Trygg», fisker og gårdbruker Ommund Arentsen og tolloppsynsmann Oluf Severin Larsen ved Gamle Hellesund) tilsier at «Skagerak» ligger atskillig nærmere land enn ti kvartmil.³⁰⁸ Flere av tollerne, for eksempel tolloppsynsmann Anders Helenius Nilsen på Brekkestø tollstasjon og fører av «Trygg», mener dessuten det er helt usannsynlig at en racerbåt som «Blaaen» kunne oppholde seg på havet i tre døgn i det voldsomme uværet som var.³⁰⁹

En videre underminering av forsvaret til August og Hartmann skjer når aktoratet legger frem indisier på at August faktisk har levert spriten direkte inn til land på mandag 26.01.1925, og så holdt seg unna i tre døgn.³¹⁰ Von der Lippe forteller om en plutselig økning i mengde sprit som nylig er blitt solgt i området fra Vennesla til Kristiansand, og at det må ha foregått med bil, da han mener bevoktningen av kysten der er så sterk at det ikke kunne komme noe sjøveien. Han mener August (eventuelt hans kone, Ida) har fraktet spriten i bilen deres (kjennemerke K. 48), og derfor har politiet stadig hatt denne bilen under oppsikt.³¹¹ Navnene til August og kona, og registreringsnummeret på bilen deres, står da også oppført i politiets fortegnelse over biler i området fra Kristiansand til Risør som mistenkes for å brukes i sprittrafikken til lands.³¹² Von der Lippe forteller videre om tallrike rapport saker og telefoner

³⁰⁷ Vestlandske Tidende, 18.03.1925. «'Blaaen'-saken for meddomsret», side 1.

³⁰⁸ Haugesunds Dagblad, 17.03.1925, «En ny smuglersak for meddomsrett i Arendal», side 1; Vestlandske Tidende, 18.03.1925. «'Blaaen'-saken for meddomsret», side 2.

³⁰⁹ Tiden, 17.03.1925, «Den blå raser for meddomsrett», side 2.

³¹⁰ Vestlandske Tidende, 18.03.1925, «'Blaaen'-saken for meddomsret», side 1–2.

³¹¹ Tiden, 18.03.1925, «Den blå raser for meddomsretten», side 1.

³¹² Vestlandske Tidende, 18.03.1925, «'Blaaen'-saken for meddomsret», side 1–2; Tiden, 18.03.1925, «Den blå raser for meddomsretten», side 1. Politiets fortegnelse over biler som mistenkes for å brukes i sprittrafikken til lands ligger i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912-1926» (uten journalnummer).

fra de 40 tollstasjonene mellom Risør og Flekkefjord, som gir meget god grunn til å mistenke August for å være profesjonell smugler. Von der Lippe sier om «Blaaen»: «... og at vi stadig så raceren for østgående, aldri vestgående. Det er noget for oss tollfolk.»³¹³ Arthur Langfeldt, føreren av tollkrysser «Speider», bekrefter disse stadige rapportene om «Blaaen» i østgående fart langs kysten når det er pent vær, og sjelden vestover.³¹⁴ Herthas flak, Strömstad, Grisebåene og Koster er områder der spritdepotskipene ligger og venter på smuglere, og de ligger jo alle i øst, nær svenskekysten og utenfor Frederikshavn. Dette tilsier at «Blaaen» kjører vestover med sprit etter mørkets frembrudd og avsetter den langs land, og når båten er tømt for spritkanner, er det ikke lenger behov for forsiktighet, og «Blaaen» kan kjøre østover i høylys dag uten risiko. Dette er et godt eksempel på smuglermentaliteten – det gjelder bare å unngå å bli tatt i gjerningsøyeblikket, og indisier er de ikke redde for.

Augusts påstand om at dette var hans første smuglertur, trekkes nå i tvil av tollernes indisier for det motsatte, men uten direkte bevis på smugling. Båten hans er flere ganger blitt undersøkt av tollvesen og politi når den ankommer Kristiansand, Langesund, Brevik, Kragerø og Risør, og hver gang lukter det sterkt av sprit i den og det er merker etter spritkanner. Svigerfaren til August er ofte blitt observert med ham i «Blaaen». Augusts dekkhistorie er alltid den samme: Enten prøvekjører han båten eller så skal han selge båten i Sandefjord.³¹⁵ Von der Lippe forteller at «Blaaen» ytterligere en gang er observert når den senker sprit under vann for å skjule den, denne gangen på 16.10.1924 i Brødvikbukten ved indre Flekkerøy. August svarer at han var hjemme i Vennesla på 16.10.1924 og «Blaaen» lå til reparasjon i Sandefjord.³¹⁶ Nedsenkning av spritkanner under havoverflaten, festet i jernrammer («jernzeppelinere»), på avtalte steder, er en vanlig metode for avlevering av sprit til kjøpere, og utgjør mang en smuglergrossists lagringsfasilitet. Det er en metode Bremer også blir dømt for i rettssaken mot ham 23.–25.05.1929.³¹⁷ To telegrammer advarer også om Augusts aktiviteter. Den ene, fra 01.09.1924, er fra tollinspeksjonen i Risør til distriktstollinspektøren i Kristiansand S og advarer om «meget mistenkelig» atferd hos «Blaaen», som da ligger i Arendal og skal til Sandefjord, retning Grisebåene og Herthas Flak.³¹⁸ Det andre, fra von der Lippe til tollinspeksjonen i Arendal, datert 09.09.1924, gir beskjed om at August Andersen

³¹³ Tiden, 18.03.1925, «Den blå raser for meddomsretten», side 1.

³¹⁴ Vestlandske Tidende, 19.03.1925, «Dommen i 'Blaaen'-saken», side 1.

³¹⁵ Ibid.: side 1–2; Tiden, 18.03.1925, «Den blå raser for meddomsretten», side 1.

³¹⁶ Vestlandske Tidende, 19.03.1925, «Dommen i 'Blaaen'-saken», side 1.

³¹⁷ Tidens Tegn, 25.05.1929, «Kongen fra Herthas flak foran retten», side 9.

³¹⁸ Telegram fra Risør, stemplet Kr.sands D.T.I. J.nr. A. 974/1924. 01.09.1924. Til distriktstollinspektøren i Kristiansand S.

med to mann vender tilbake og at «... ladning antas henlagt havn bilvei östenfor til videre transport spriten landvark(?). Undersök.»³¹⁹

To måneder senere, på 04.11.1924, blir 8 profesjonelle smuglere dømt i Jarlsberg meddomsrett i forbindelse med to lektere med cirka 12.000 liter sprit om bord som ligger drivende på havet ved Svenør (dagens Svenner, utenfor Larvik), og «Blaaen» blir observert, antakeligvis letende etter dem, men slipper unna. Dette er enda et bevis på at Augusts nedslagsfeltet strekker seg langt utenfor Agder-fylkene.³²⁰ I retten påpeker aktor også Augusts kobling til Hamburg, der han bor fra 1922 til februar 1924, etter at han jobbet som skipsfører i fire og et halvt år. Mens han er der, blir han kjent med sin svigerfar (unavngitt i kildene) og gifter seg med datteren, den tyske krigsenken Ida.

I retten sier August at han er bonde. Han fikk kjøpt den flotte familieeiendommen med åtte mål jord på Vennesla av faren og broren. Aktor påpeker at eiendommen, bilen og flere store racerbåter koster mye penger – en antydning om at pengene må komme fra smugling. August har svaret klart: han hadde 20.000 kroner med seg fra Tyskland, og samme sum hadde Ida med seg etter salget av huset sitt der.³²¹ Aktor trekker også frem en «stygg skrivelse» som er lagt frem i retten, som anklager August for å være smugler, datert 03.03.1924. Den begynner: «Hr. smugler August Andersen!» August svarer:

«Ja, jeg har bare ledd av den ... Det er bare sludder. Den er fra en jeg gik sammen med paa skipperskolen, det var ham jeg kjøpte den første baaten av. Men den har jeg ærlig og redelig betalt ham for, saa av den grund kan det ikke være han har skrevet ... Det er bare tøis altsammen.»³²²

Det er interessant at August Andersen påstår at han har spurt etter arbeid når han har kjørt rundt langs kysten. Han sier han også har skrevet flere brev til flere rederier om arbeid, men at de har svart at det er vanskelige tider og lite arbeid å få.³²³ Det er allerede nevnt at smugling var et alternativ for arbeidsløse folk med sjøbakgrunn.³²⁴

4.3.3 Hartmann Olsen og Ida Andersen for retten

³¹⁹ Telegram 09.09.1924, uten journalføringsstempel, fra tollinspektøren til tollinspeksjonen i Arendal.

³²⁰ Morgenposten (Dagens Nyt), 05.11.1924, «Stor Smuglersak. En dyrebar last i drift», side 2.

³²¹ Tiden, 18.03.1925, «Den blå raser for meddomsretten», side 3.

³²² Vestlandske Tidende, 17.03.1925, «'Blaaen'-saken for meddomsrett», side 2.

³²³ Ibid.: side 2.

³²⁴ Lund 1977: 318.

Når det gjelder Hartmann Olsen, blir også han tiltalt for lossing av sprit innenfor timilsgrensen. Han har dessuten tatt hyre på en skøyte som regelmessig går til Grisebåene og driver profesjonell smugling ved salg av sprit utenfor timilsgrensen, og han blir dømt deretter. Selv påstår han at han ikke visste «Skagerak» var smuglerbåt før den var underveis. Hans selvforsvar går ut på at kapteinen (Hans Olson/Enokson) sa de bare skulle ha én tur til Grisebåene og deretter skulle de kun fiske.³²⁵

Ida Andersen må også vitne i retten. Når aktor spør direkte: «Har Deres mann drevet smugling?» svarer hun «Nei!»,³²⁶ det kjenner hun ikke til, og at det bare er løse rykter. Nær familie og slekt på Vennesla som møter i retten, benekter at August og Ida driver med smugling overhodet, men ifølge en viss Anna Sjøholm fra Vennesla er det en god del bygdesnakk om at ekteparet smugler, og flere vitner forteller om indisier, som spritlukkt i klærne til August som henger til tørk. Ida sier at kjøreturene i bilen sammen med August kun er til fornøyelse. Når det gjelder summen på 20.000 kroner, forteller hun at hun 24.01.1925 solgte huset sitt i Hamburg for den summen og brakte pengene til Norge. Hun sier at August også hadde 20.000 kroner oppspart da han sluttet som skipsfører i 1922. Dette beløpet danner da dekkhistorien for dem begge og utfører hvitvaskingen de trenger for å leve så flott som de gjør.

Vi får et kjærkomment innblikk i smuglermentaliteten når hun, på 04.02.1925, rykker en ilter annonse inn i Fædrelandsvennen:

«Se her! Alle folk i Vennesla og omegn som gjerne vil ha greie paa vore finanser og hvorfra vi i fremtiden faar vore penge, kan komme op til mig torsdag fra kl. 4–6. For fremtiden skal jeg gi beskjed til Gunnar Berntsen om mit ophold nat og dag. Fru smuglerkaptein Ida Andersen».³²⁷

Når aktor trekker annonsen frem, svarer Ida: «... det var ironisk ment. Jeg var ærgerlig over ryktene.»³²⁸ Når hun rykker inn annonsen, sitter jo hennes mann varetektsfengslet i Arendal (fra 28.01.1925 til rettssaken starter på 16.03.1925). Gunnar Berntsen er en av de valgte lagrette- og domsmennene i Vennesla for perioden 1926–1928, valgt av Vennesla herredsstyre til lagrettemann.³²⁹ Ida må møte i retten på vegne av mannen igjen i Larvik (23.–25.05.1929) etter neste pågrepelse.

³²⁵ Tiden, 17.03.1925, «Den blå raser for meddomsret», side 2.

³²⁶ Vestlandske Tidende, 19.03.1925, «Dommen i 'Blaaen'-saken», side 2.

³²⁷ Fædrelandsvennen, 04.02.1925, «Se her!», side 3.

³²⁸ Tiden, 18.03.1925, «Den blå raser for meddomsretten», side 3.

³²⁹ Agder Tidend, «Lagrette- og domsmenn i Vennesla», 16.09.1925, side 4.

4.3.4 Dommen for Homborsund-lossingen faller

Til sist nedlegger aktor, politimester Møinichen, påstand om 2 måneders fengsel for Hartmann Olsen, og tre måneders fengsel og inntil 18 måneder ved tvangsarbeidshus for August Andersen, i tillegg til at «Blaaen» inndras, samt at verdien av tollavgiften til det innsmuglede brennevinet, på 60 kroner per kanne, inndras til fordel for statskassen til en verdi av 15.000 kroner – interessant når prisen er kun 40 kroner per kanne for smuglersprit uten avgift. Forsvarer Strai trekker peilingene og dermed posisjon på havet i tvil, og krever frifinnelse for dem begge. Dommen er imidlertid enstemmig. Retten finner det bevist at de tiltalte losset sprit innenfor den ytterste tollgrensen, men ikke bevist at de smuglet dette inn i landet, selv om de finner det usannsynlig at spriten i sin helhet er lempet på havet, og at August og Hartmann var ute på sjøen i 3 døgn. Endelig dom blir 1.600 kroner i bot eller 65 dager i fengsel for August. Han har allerede sittet i varetekt i 45 dager, så dette reduseres til 1.100 kroner. Staten beslaglegger «Blaaen»,³³⁰ som blir brukt videre i tollvesenets tjeneste ved Arendal tollsted, som får «Blaaen» som erstatning for M/B «Speider», som de fikk fra Kristiansand tollsted i 1925. «Blaaen» får nytt navn: M/B «Ravn».³³¹ August er tidligere ustraffet, som går i formildende retning.

Hartmann Olsen får en bot på 400 kroner, som ansees som sonet i og med tiden i varetekt. Hans unge alder og manglende formue, og det at han er tidligere ustraffet, går i formildende retning. Begge tiltalte vedtar på stedet. «De slapp billig», som Tiden skriver dagen derpå,³³² spesielt tatt i betraktning det vellet av indisier som myndighetene trakk frem. Det samme kan ikke sies om straffen etter at August blir tatt av politiet på 08.02.1929.

4.3.5 August Andersen fortsetter sine smugleraktiviteter

Før det, blir August Andresen atter tatt av tollvesenet i Kristiansand, natt til 07.04.1926, sammen med en viss Kristoffersen fra Fredrikstad, under forsøk på innsmugling av brennevin til Kristiansand. Tollvesenet omringer dem ute i Stangapet øst for Kristiansand. Andersen har skiftet taktikk, fra kraftig motorracer til en uanselig og anonym skøyteknende motorsjekte.

³³⁰ Agder Tidend, 19.03.1925, «Smuglarkapteinen fekk ei bot paa 1600 kr. – subsidiært 65 dagar fengsel», side 2 og 7.

³³¹ «Blaaen» blir solgt for 600 kroner til opphugging i 1943. Tønnessen 1989: 85–86.

³³² Tiden, 19.03.1925, «Dommen i smuglersaken», side 1.

Smuglerne prøver å lempe spritkanner og sekker over bord, men tollerne får stoppet dem og fisker opp to kanner. I en av sekkene på båten finner tollerne 15–20 flasker likører og whisky av høy kvalitet.³³³ Tolv aviser rapporterer om dette, også Minneapolis Tidende.³³⁴ Dommen faller 19.04.1926 i Torridal meddomsrett: 50 dagers fengsel for August Andersen, som erkjenner seg skyldig, og 40 dagers fengsel for Kristoffersen, som eksemplifiserer smuglernes sedvanlige påstand om uskyld når han sier han trodde det var kålhoder, ikke spritkanner, Andersen hadde i sekkene.³³⁵

29.09.1926 går tollvesenet til aksjon mot August og Idas hus på Vågsbygd, dit de har flyttet. De beslaglegger 4 tiliterskanner og 20 flasker sprit. Andersen er bortreist. Tjenestepiken deres blir stoppet på vei til byen, og hun har sprit med seg. Vi har altså her enda en kvinnelig distributør av smuglersprit.³³⁶

Avisene er tause frem til desember 1928, når August Andersen ankommer Tromøya i en stor motorracer sammen med den svenske storsmugleren Ernst Bremer. Motorraceren har fått navnet «Blaaen»/«Blåen» i avisene, selv om det er en annen racerbåt enn «Blaaen» som ble inndratt av myndighetene. August har visst en forkjærlighet for akkurat den fargen, eller kanskje bruker han fargen på trass. Spritraceren blir beslaglagt og begge mennene forsvinner og blir etterlyst av politiet.³³⁷ Tiden skriver at Bremer har vært i Arendal «i egen høie person», dog inkognito.³³⁸

4.3.6 Den endelige pågripelsen av Andersen, Bremer og Olson/Enokson, 08.02.1929

Vi vender oss til sist til den endelige pågripelsen av August Andersen, Ernst Bremer og Hans Olson/Enokson (skipperen på Bremers smuglerskip «Skagerak»), et trekløver som utgjør denne masteroppgavens sentrale eksempel på Sørlandets storsmuglere som opererer over større geografiske områder og inngår i større smuglerligaer.

³³³ Aftenposten, 06.04.1926, «Beryktede smuglere arrestert», side 2; Trondhjems Adresseavis, 07.04.1926, «En større smugleraffære i Kristiansand», side 5; Jarlsberg og Larviks Amtstidende, 07.04.1926, «Smugleraffære av store dimensioner», side 1; Vestlandske Tidende, 07.04.1926, «Storsmugleren August Andersen atter knepet», side 2.

³³⁴ Minneapolis Tidende, 29.04.1926, «Storsmuglere fakkert», side 3.

³³⁵ Aftenposten, 20.04.1926, «Han trodde det var kaalhoder», side 7.

³³⁶ Fædrelandsvennen, 30.09.1926, «Smugling», side 2.

³³⁷ Vestlandske Tidende, 18.12.1928, «Den store smuglersak», side 2.

³³⁸ Tiden, 19.12.1928, «Bremer har vært i Arendal. Men hvor er han nu? Gjeruld Sivertsen er vendt tilbake», side 2.

I februar 1929, to år etter avviklingen av det norske brennevinsforbudet, har nettet virkelig begynt å snøre seg sammen rundt Ernst Bremer. Et av smuglerskipene hans, «Skagerak» (omdøpt fra «Smichov») har gått på grunne med en spritlast. 6 av mannskapet er arrestert, men den syvende har sluppet unna. Bremer skylder rundt 50.000 kroner til et hollandsk spritfirma som har gitt ham kreditt. Han drar ut med 2.800 tiliterskanner sprit om bord på «Skagerak». De ligger ved Herthas Flak i storm og må lette anker. Bremer, som selv har vakten, legger seg til å sove, og resultatet blir at skuten strander ved kysten av Norge. Bremer og mannskapet kommer seg i land og prøver å forsvinne. Blant dem er det en tysker, von der Beck, og en hollender, van der Meure (spritfirmaets representant), som begge blir arrestert i Oslo. Van der Meures oppgave om bord var å innkassere penger inntil firmaets tilgodehavender var dekket. Samtlige arresterte er transportert til Horten, der saken skal behandles. Avisene skriver at Bremers støttespillere ikke er så hjelpsomme som før, ettersom han er pengelens, og at det er derfor han ikke er ute av landet ennå. Støttespillerne er nok redde for å bli dratt med i dragsuget hvis og når Bremer blir fanget. Ifølge Bremer, koster «Skagerak»-forliset ham 30.000 kroner og han er en ruinert mann.³³⁹ Som Bremer selv sier: «I fjor var alt tap og nu er jeg ribbet både for formue og inntekt».³⁴⁰

Flere av Bremers smuglerskip er nå beslaglagt av myndighetene. Han er ettersøkt av politiet i Sverige, Danmark og Tyskland, og han har norsk statspoliti i hælene. Statspolitijef i Vestfold (Larvik), S. Nielsen, forteller at det er foretatt en kraftig opprensning blant smuglerne: Bare i Vestfold sitter det 24 smuglere arrestert. Han forteller at Bremer mistet dokumentmappen sin i forbindelse med grunnstøtingen av «Skagerak» og politiet har fått tak i den. Den er full av brev, telegram og liknende, som er svært kompromitterende for Bremer og forbindelsene hans. Politiet bruker mappen aktivt, blant annet til å arrestere en fiskehandler, Adolf Berg, i Stavanger. Om bord på «Skagerak» blir det funnet detaljerte kart over Vestlandskysten, som tyder på at Bremer har levert langt mot vest. Ved dette tidspunktet er Paul Weber og Einar Sørensen, to andre storsmuglere, fjernet, og Bremer er dermed størst blant storsmuglerne. Men til statspolitiets forargelse er Bremer ennå på frifot i Norge. De leter etter ham i Tjølling, Sandefjord, Kodal, Andebu og andre steder, men spioner varsler ham, og han skifter jevnlig oppholdssted, forteller statspolitijefen.³⁴¹

³³⁹ Sandefjords Blad, 11.02.1929, «Da spritkongen fra Hertas flak blev fakkert i Tjølling», side 4.

³⁴⁰ Tidens Tegn, 25.05.1929, «Kongen fra Herthas flak foran retten», side 9.

³⁴¹ Sandefjords Blad, 11.02.1929, «Da spritkongen fra Hertas flak blev fakkert i Tjølling», side 1.

Under jakten på Bremer, kommer statspolitiet til Østre Halsen, øst for Larvik sentrum, på 08.02.1929, og det er i denne pressede situasjonen at både August, Bremer og Olson/Enokson avslører en del mer om smuglermentaliteten. Det er fem politimenn med: statspolitistjef S. Nielsen, politibetjent Lunde, og konstablene B. Ketilson og H. C. Andersen fra Larviks politikorps, samt lensmannsbetjent Bøe i Hedrum. De begynner å gå systematisk fra hus til hus. Rundt 11:00 drar de kjensel på en mann som står vakt utenfor huset til slakter Kolstad. For å unngå at han ser dem, parkerer de ned en sidegate og nærmer seg til fots. S. Nielsen plasserer Ketilson og Bøe som vakt utenfor huset. Han og H. C. Andersen går så opp i andre etasje og går inn gjennom hver sin dør. S. Nielsen kommer inn i en stue og står plutselig overfor tre personer: Ernst Bremer, August Andersen og Hans Olson/Enokson. S. Nielsen drar øyeblikkelig kjensel på Bremer. «God dag, Bremer!» sier han og går rett bort til ham og griper ham i armen. Som avisen skriver: «... da alle 3 er noen riktig kraftkarer sier det sig selv, at det blev et voldsomt basketak».³⁴² Bremer går rett i strupen på S. Nielsen og klemmer til. De to andre smuglerne forsvinner ned trappen uten engang å prøve å hjelpe sjefen sin. H. C. Andersen følger etter dem mens både han og S. Nielsen roper for å varsle politibetjentene utenfor. Bremer slenger S. Nielsen over divanen. S. Nielsen svarer med å slenge Bremer over spisetuebordet og bort i ovnskroken. «De tumler over stoler og borde og er vekselvis inne i spisestuen og soveværelset.»³⁴³ De slåss i omtrent fem minutter. Ketilson og H. C. Andersen springer etter hvert opp trappene for å bistå S. Nielsen, som endelig får tvunget Bremer opp mot veggen, får armene hans bak på ryggen, og oppnår derved «... den store tilfredsstillelse at de automatiske 'armbaand' blev smækket over denne over hele Skandinavien efterlyste forbryders ingenlunde smekre haandledd.»³⁴⁴ August og Olson/Enokson har i mellomtiden kommet seg ned til første etasje og tenker å komme seg ut gjennom et vindu, men der står betjentene Lunde og Bøe, som tar seg av dem når de kommer ut i gården. Olson/Enokson forholder seg helt rolig, men August har ikke tenkt å gi seg uten kamp. S. Nielsen springer nå ned for å hjelpe de to andre. August gjør nå kraftig motstand i hagen, med tilfeldige forbipasserende som tilskuere. Politiet roper til og med til en av de forbipasserende om hjelp, men personen vil ikke. Til slutt får politiet imidlertid overmannet August. De plasserer alle tre i politibilen og kjører dem til fengselet på Herregårdssletten 2 i Larvik.³⁴⁵

³⁴² Østlands-Posten, 09.02.1929, «Da Bremer blev tatt», side 3.

³⁴³ Ibid.: side 3.

³⁴⁴ Sandefjords Blad, 11.02.1929, «Da spritkongen fra Hertas flak blev fakkert i Tjølling», side 1.

³⁴⁵ Ibid.: side 4.

Når de skjønner at slaget er tapt, blir alle tre smuglere helt rolige. Denne oppførselen er gjengangstema blant smuglerne: desperat innsats eller kamp til siste slutt, og så ro vis-à-vis lovens lange arm.³⁴⁶ Aggresjonen som Bremer og August først demonstrerer i slåsskampen mot politiet, er forståelig i den desperate og pressede situasjonen som de til stadighet befinner seg i, som jagede menn på kant med loven. Straffen som venter dem, hvis de blir fakkert, vil bli tung denne gangen. Her demonstrerer August og Bremer sin evne til å tenke fortløpende og handle umiddelbart fra situasjon til situasjon. Verdt å merke seg er at disse to, i sin voldsbruk, kun benytter knyttnever og muskelkraft, ikke våpen. De ønsker ikke livet til en politibetjent på rullebladet i tillegg. Tilfellet vitner om tre kriminelle med god vurderingsevne, hvis primære mål er å slippe unna med smugling.

Dette er første gang myndighetene har klart å få Bremer under lås og slå. Han er nesten blitt fanget flere ganger før, men har stort sett alltid klart å unnsnippe. Kort tid før den endelige pågripelsen, på fredag 08.02.1929, hadde Bremer for eksempel sluppet unna på Tjølling: En politibetjent hadde avfyrt «... sin gaspistol mot Bremer; men avstanden var for stor».³⁴⁷ Gjengivelsene av Bremers vellykkede flukt fra myndighetene er mange. Sommeren 1923 blir Bremer omringet av politiet i et hus i Kalvsund, i skjærgården vest for Göteborg. Han skal akkurat til å legge seg og har kledd av seg når han oppdager at politiet rykker frem mot huset. Han stikker gjennom eneste utvei, vinduet, i undertøyet, og springer mot stranden. På veien må han hoppe ned fra en knaus og skjærer seg stygt i foten, men fortsetter likevel å springe mot stranden. Der kaster han seg på sjøen og svømmer ut til en sjekte. Han begynte å ro sjekten mot en øy i nærheten der har gode forbindelser, men på veien blir han innhentet av tollkrysseren. Ved en annen anledning klarer han å rømme fra fire politibetjenter som eskorterer ham på ferjen fra Danmark til Sverige.³⁴⁸ En annen gang, når Bremer kommer inn til en brygge med en av de raske motorbåtene sine for å selge smuglersprit, er tollvesenet allerede varslet og står klare i sivil. Flere tollbetjenter har allerede hoppet om bord i motorraceren hans og har praktisk talt kontroll over fartøyet, når Bremer hopper tilbake til mannen ved roret og roper: «Spreng båten!» Tollerne tror Bremer skal sprengte båten i desperasjon og ta livet av alle, så samtlige hopper i land igjen. Før de får snudd seg, er

³⁴⁶ «Gratulieren, mine herrar! Ni hafer vunnit, und wir haf en verlorat – gratulieren!», som en av den tyske besetningen på det beryktede smuglerskipet «Elisabeth» sa det da den ble tatt utenfor Kristiansund i april 1922 og tollerne bordet henne. «Elisabeth» tilhørte den tyske storsmugleren Paul Webers flåte av smuglerskip. Johansen 1985: 115–119; se også side 104.

³⁴⁷ Sandefjords Blad, 11.02.1929, «Da spritkongen fra Hertas flak blev fakkert i Tjølling», side 4.

³⁴⁸ 1ste Mai, 26.02.1929, «Smuglerkongen Bremers spennende kamp mot tollere og politi», side 5.

smuglerraceren på full fart ut sundet igjen, «med begge maskiner durende som aeroplanmotorer og en bred, hvit skumstripe fossende akter.»³⁴⁹

Sannhetsgehalten i slike historier er selvsagt vanskelig å fastslå, da smuglerne var omgitt av en romantisk lovløs nimbus og kunne fort bli folkehelter. Carl Lunds advarsel er betimelig:

«Smugling har alltid vært og er lovbrudd, og den edle smuglers hovedmotiv har vært å tjene penger på ulovlig vis ... Det skulle ikke være grunn til å støtte forherligelsen av dette ved å servere spennende smuglerhistorier – som for øvrig ofte er mer og mindre unøyaktige, eller direkte usannferdige.»³⁵⁰

Myndighetene i både Danmark og Sverige sender lykkeønskingstelegrammer til norsk politi når Bremer er fanget. I intervjuet med statspolitijefen i Vestfold, S. Nielsen, kommer det frem at «Hele Skandinavia er lettet».³⁵¹ Interessant nok, er identiteten til August Andersen fremdeles ukjent for journalistene i Sandefjords Blad og Østlands-Posten, for de spør politisjefen om ikke dette er Johannes S. «Gulosten» Andersen³⁵² (1898–1970) det er snakk om. Til og med når August Andersen blir dømt, blir han referert til som «August Bremer» i en avis,³⁵³ som både beviser at han stiller i annen rekke under de største smuglerne,³⁵⁴ og at han er god til å fly under radaren, slik en god smugler bør gjøre.

4.3.7 Rettssaken mot Bremer, Andersen og Olson/Enokson

Under rettssaken i lagmannsretten i Larvik tingrett, 23.–25.05.1929, er Bremer tiltalt for å ha smuglet 335.000 liter sprit inn i Norge med en verdi på flere millioner kroner når tollverdien blir lagt til. Tollerne har kun klart å beslaglegge 59.770 liter av dette. August Andersen betegnes i avisen som Bremer og Enoksons «generalagent i Vestfold»³⁵⁵. August og Olson/Enokson får henholdsvis 7 og 5 måneders fengsel. Bremer får 9 måneders fengsel (lovens maksimumsstraff) minus 108 dager for tid i varetekt, samt 50.000 kroner i bot. I tillegg inndrar staten fem av båtene hans: «Frithjof», «Blaaen» (ikke den opprinnelige

³⁴⁹ 1ste Mai, 26.02.1929, «Smuglerkongen Bremers spennende kamp mot tollere og politi», side 5.

³⁵⁰ Lund 1977: 323.

³⁵¹ Sandefjords Blad, 11.02.1929, «Da spritkongen fra Hertas flak blev fakkert i Tjølling», side 4.

³⁵² Johannes «Gulosten» Andersen var en østlandsbasert storsmugler av sprit som engasjerte seg under andre verdenskrig som motstandsmann på alliert side i Kompani Linge og var personlig venn av kong Haakon 7. Han var i utgangspunktet med Arthur Omre (Antonisen) i spritskuten sin, «Inus», og hadde direkte kontakt med den tyske storsmugleren Paul Weber i det større kriminelle nettverket. Bjørnsen 1968: 63–64, 143, 159–161, 186.

³⁵³ Indlandsposten, 27.05.1929, «Storsmugleren August Bremer», side 2.

³⁵⁴ Østlands-Posten, 09.02.1929, «Da Bremer blev tatt», side 3; Sandefjords Blad, 11.02.1929, «Da spritkongen fra Hertas flak blev fakkert i Tjølling», side 4.

³⁵⁵ Tidens Tegn, 25.05.1929, «Kongen fra Herthas flak foran retten», side 9.

«Blaaen», som ble beslaglagt av tollvesenet i januar 1925 utenfor Homborsund), «Skagerak»/«Smikov» og trålerne «Axel» og «Trudel», med inventar og utstyr. Spriten blir inndratt til fordel for statskassen, i tillegg til verdien av spriten som ikke er beslaglagt, til en verdi av 80.000 kroner. Tollverdien blir anslått til 1.181.460 kroner, noe Bremer aldri kan betale, men han dømmes til å erstatte beløpet likevel.³⁵⁶ De tre erklærer seg bare delvis skyldige. «Alle tre hørte smilende på den voldsomme salve [fra aktor, på 28 punkter], men dette med tollen gjorde Bremer betenkelig». Bremer begynner nå å komme med bortforklaringer og anklager andre, for å slippe ansvar selv.³⁵⁷ Til sist mottar og vedtar alle likevel dommene sine stille og rolig. De slipper tvangsarbeid, selv om påtalemyndighetene nedlegger påstand om også det – «De syntes å være nokså fornøyet med å slippe tvangsarbeid».³⁵⁸ Bremer kommenterer dommen etterpå: «Den er så hård som den overhodet kan bli og vel den hardeste som er idømt i Norge ... [men han må bare vedta] ... ellers blir det vel ennu verre».³⁵⁹ I tillegg må Bremer sone en dom i Sverige, og sitte i et britisk fengsel i ett år.

Olson/Enokson benytter det kjente argumentet om uskyld på grunn av territorialgrensen i sin kommentar til tiltalen: «Tiltalen er riktig den, jeg har levert sprit til norske kjøpere, men dette mener jeg ikke er straffbart, for salget foregikk utenfor territorialgrensen. Om bord hadde jeg fast lønn, 300 kroner måneden og intet annet.»³⁶⁰ Olson/Enokson var faktisk blitt utvist fra landet, og dommeren spør ham hvordan han da våger å komme igjen. Olson/Enoksen svarer: «Jeg har aldri vært i land, men alltid ligget om bord i båtene.»³⁶¹ Igjen ser vi at smuglerne er gode til å snakke for seg.

Det hører med til historien at Bremer under andre verdenskrig klarte å komme seg gjennom de tyske minefeltene i Nordsjøen og bort til de skotske fiskebankene med fiskebåten sin, noe som fikk britene til å mistenke ham for å være tysk spion, som da medførte en liten diplomatisk episode mellom Storbritannia og Sverige. Da Bremer trakk seg tilbake, åpnet han «Café Wembley» i Magasingatan 7 i Göteborg (besatt av «Snabb Sport», per dags dato). Han døde på 10.03.1985, 99 år gammel, på et aldershjem i Örgryte. Den flotte, store villaen hans fra

³⁵⁶ Tidens Tegn, 27.05.1929, «Dommen i Bremersaken falt igår», side 7.

³⁵⁷ Tidens Tegn, 25.05.1929, «Den store smuglersak i Larvik», side 16.

³⁵⁸ Tidens Krav, 28.05.1929, «Smuglerkongen dømt», side 1.

³⁵⁹ Tidens Tegn, 27.05.1929, «Dommen i Bremersaken falt igår», side 10.

³⁶⁰ Tidens Tegn, 25.05.1929, «Den store smuglersak i Larvik», side 16.

³⁶¹ Ibid.: side 16.

1910-tallet, i Salterivägen 7 i Kalvsund i den svenske skjærgården, er blitt museum og kulturminne.³⁶²

4.3.8 Oppsummering

I dette casestudiet har jeg altså funnet ut hvem August Andersen, Ernst Bremer, Ida Andersen, Hartmann Olsen og Hans Olson/Enokson var, beskrevet hvordan de smuglet og hvordan de tilnærmet seg og omgikk myndighetene, definert hvordan nettverket deres så ut, og avgjort deres posisjon i smuglingshierarkiet.

Hvem er August Andersen? Han er den smugleren som alltid har bortforklaringene og dekkhistoriene klare – både den om prøvekjøring eller salg av «Blaaen» under smuglertoktene, og den om de 20.000 kronene som kona fikk ved hussalget og de 20.000 han hadde liggende oppspart. Denne summen bortforklarer tre dyre motorracere, en bil, og (delvis) kjøpet av den flotte familiegården med 8 mål jord på Vennesla – på tross av at de begge er arbeidsledige. August Andersen blir tatt på fersken utenfor Homborsund på 26.01.1925 og under rettsaken (16.–18.03.1925) presenterer August Andresen ytterligere seks av dekkhistoriene og bortforklaringene sine: at overlossingen skjedde utenfor timilsgrensen, at han aldri har smuglet sprit før, at det var tilfeldigheter som gjorde at han ble tauet bak «Skagerak» til Grisebåene, at han prøvde å levere spriten tilbake til «Skagerak» for å unngå at den kom i land, at han (og Hartmann) fikk motortrøbbel og ble blåst til havs i tre døgn midt på vinteren uten vann og mat, og at han kastet all spriten på havet så den ikke kom inn til land. August er også i stand til å være innovativ og skifte taktikk, som sett av smuglingsforsøket i den lille sjekten natt til 07.04.1926. August fremviser dessuten en slående årvåkenhet og evne til å instinktiv handling. Han kan tenke fort og improvisere når situasjoner oppstår. Både ved Homborsund (26.01.1925) og i Østre Halsen (08.02.1929) handler han kjapt og målrettet under press, selv om handlingsmønsteret er preget av desperasjon. Han og Ernst lever som ettersøkte og fredløse – det er krevende å leve med en pris på hodet og politiet etter seg til enhver tid, men de er i stand til det, ja, de oppsøker det selv.

Slik illustreres smuglermentaliteten til August Andersen. Vi får vite mindre om August enn om for eksempel Howold, fordi August holder atskillig lavere profil overfor myndighetene. Han er en mester i å sno seg unna ansvarliggjøring for sine handlinger, og han har nok klart å

³⁶² Sarpsborg Arbeiderblad, 26.05.2020, Erling Bakken: «En svensk spritsmugler og folkehelt», side 8–9.

innsmugle atskillig mer enn det han blir straffet for. Han er målrettet, kløktig, smart, har god vurderingsevne, lever utmerket godt på kant med loven og med nervene i høyspenn, han er opportunistisk, han smir mens jernet er varmt, slår på stortromma med gedigne motorracere, men er også taktisk når han smugler på en anonym sjekte. Han er villig til å ta sjanser, for eksempel smugling under tøffe vinterforhold. I likhet med Bremer: Hadde det ikke vært smugling, så hadde det nok vært noe annet, for dette var individer som oppsøkte spenning. Han har ikke problemer med å bruke vold om han må, for å bevare sin frihet, som vi ser ved pågripelsen i 1929 i Østre Halsen. I det tilfellet er første impuls å komme seg vekk (akkurat som i panikken utenfor Homborsund) sammen med Hans Olson/Enokson, selv om de kunne ha overvunnet politimannen (Nielsen) dersom de hadde blitt igjen for å hjelpe sjefen sin, Bremer. Dette viser altså egoistiske og opportunistiske trekk. Når han får dommen i 1929, er han rolig og vedtar dommen på stedet, akkurat som Bremer.

Det at han overgir seg etter Homborsund-tilfellet og er villig til å møte i retten viser at han er en taktiker og har god vurderingsevne. Deretter møter han i retten og serverer det som antakeligvis er skrøner og løgner for å vri seg unna straff, og går eventuelt i fengsel, bare for å sone fortest mulig, få myndighetene fra livet, og komme i gang med smuglingen igjen mens mulighetene er der.

Det ser ut til at August Andersen var krigsseiler under andre verdenskrig, som andremaskinist på M/T Thorsheimer, og at han også har seilt med M/S Eidsfjord.³⁶³ En dom fra nord-Jarlsbergs politikammer, som nok stammer fra da han ble tatt i Larvik/Østre Halsen med Bremer, oppgir fødselsdato for denne August Bernhard Andersen til 29.03.1891,³⁶⁴ som gjør det sannsynlig at det er snakk om samme person. Dette bygger opp under inntrykket av ham som en risikovillig, uredd og ressurssterk.

Hvem er Ernst Bremer? Svensken Ernst Bremer er en satellitt i forhold til smuglerne som sokner fra Agderfylkene, selv om han også smuglet langs Agderkysten, og koblingen mellom ham og August Andersen fra Vennesla er veldokumentert. Saken med Bremer er at han fikk en slags heltestatus, slik at sannhetsgehalten i de historiene som verserer om ham, som ikke har sitt utspring i rettssalen, er vanskelig å bekrefte eller avkrefte. Tendensen til heltedyrkelse merkes i for eksempel i en artikkel i 1ste Mai om politiets pågrepelse av ham i Østre Halsen, 08.02.1929, med adjektiv som «snarrådig», «kaldblodig» og «dristig», og at han har «nerver

³⁶³ <https://www.krigsseilerregisteret.no/no/sjofolk/747958/monstringer>. (Hentet 02.04.2024).

³⁶⁴ <https://www.digitalarkivet.no/view/487/pc0000004757378> (Hentet 02.04.2024).

av piggråd», at han «beveger sig kjapt og næsten lydløst» og er i stand til å forsvinne sporløst midt i en samtale. Videre står det at hans «personlige mot», «åndsnærværelse» og «krefter og hurtighet» har gjort ham til en legende i skjærgården, og at «Disse så verdifulle egenskaper for en smugler har sagnet så komplettert med et vennlig næsten godmodig sinnelag og stor hjelpsomhet overfor sine venner».³⁶⁵ Han fikk dessuten en slags «Robin Hood»-status fordi når hans folk havnet i fengsel, sørget han for at familiene deres greide seg økonomisk.³⁶⁶ Et negativt trekk som avisene nevner, og som kan ha ført til hans fall i 1929, er en manglende kontroll over sine pengeaffærer og påfølgende vansker med å kunne lønne sine folk ordentlig og regelmessig.³⁶⁷ I alt han gjør, at han er kalkulert, utspekulert og ekstremt risikovillig. Han kombinerer det å holde meget lav profil, med plutselige og raske stikkangrep der han leverer spriten og er borte på et blunk, før myndighetene får tatt ham. Hurtigheten til de store racerbåtene hans er fullt på høyde med tollvesenets båter. Når det gjelder bevæpning: Tollkrysserne «T1» og «Bell» i Oslofjorden har 37 millimeters hurtigskytende kanon fremme og besetningen er utstyrt med revolvere, geværer og huggertter,³⁶⁸ men Bremer benytter jo en bevæpnet tysk motortorpedobåt fra første verdenskrig til å levere spriten.³⁶⁹

Bremer, kjent for å være så høflig og sympatisk, besitter altså også en råskap: Når han går i strupen på politimannen i Østre Halsen, for så å inngå i et fem-minutters slåsskamp, er det en presset og desperat mann vi iakttar, en som bruker alle midler, også rå vold og muskelkraft, for å bevare sin frihet. Det finnes nok av eksempler på tollere som ble skutt og drept av smuglere under forbudstiden,³⁷⁰ men Bremer har i alle fall ikke noe slikt på samvittigheten. Likevel viser Bremer en råere side av personligheten her, kanskje sitt sanne jeg, noe vi også ser i de mange tidligere fluktforsøkene hans. Det spontane angrepet på politimannen demonstrerer også at han kan tenke fort og improvisere når situasjonene oppstår. Han er en sjansetaker, gambler og opportunist av dimensjoner. Ikke bare det, men han oppsøker spenning, og i likhet med August Andersen: Hadde det ikke vært spritsmugling, så hadde det vært noe annet. Han tok da også sjanser med aksjeselskapet sitt før han begynte med smugling.

I rettsalen i 1929 får vi også se hvordan Bremer stadig holder motet oppe og er munter i den alvorlige situasjonen han er i. Føreren av T1, Hans Jakob Johnsen, vitner om hvor virksomme

³⁶⁵ 1ste Mai, 26.02.1929, «Smuglerkongen Bremers spennende kamp mot tollere og politi», side 5.

³⁶⁶ Halden Arbeiderblad, fredag 17.03.2017, «Holder foredrag om smuglerkongen», side 25.

³⁶⁷ 1ste Mai, 26.02.1929, «Smuglerkongen Bremers spennende kamp mot tollere og politi», side 5.

³⁶⁸ Johansen 1985: 122; Johansen 1994: 92–94.

³⁶⁹ Sarpsborg Arbeiderblad, 26.05.2020, Erling Bakken: «En svensk spritsmugler og folkehelt», side 8–9.

³⁷⁰ Johansen 1985: 119–121.

Bremers båter har vært, året rundt, også i voldsomt uvær, og at hans «Skagerak» var en flyvende hollender. Dommeren kommenterer da at Bremer jo aldri var om bord (Bremer har nettopp fraskrevet seg ansvar på en rekke felt). Dermed blir det «stormende munterhet, ikke minst ler Bremer selv».³⁷¹ Altså, til og med når han får lovens strengeste straff, selv når alle båtene hans er inndratt og han er pengelens, selv når han vet at han vil bli utvist fra Norge etter sont fengselsdom og utlevert til Sverige for ny dom og soning i Sverige, selv da er han i stand til å le med i retten. Det sier mye om hva slags person han er. Når han så får dommen, forholder han rolig og vedtar dommen på stedet, akkurat som August Andersen.

Hvem er Ida Andersen? Ida Andersen, krigsenken som har to barn med August Andersen, er utvilsomt engasjert i distribusjon av smuglersprit, ved å kjøre den rundt med parets bil, noe hun selv benekter i retten. Hun rykker den konfronterende annonse inn i avisen, der hun spesifikt nevner Gunnar Berntsen, en av lagrette- og domsmennene i Vennesla. Hun virker uredd, tøff og overhodet ikke konfliktsky, selv om hun er utlending som bryter norsk lov. En spesiell dame, for all del, og den perfekte livsledsager for August i hans smuglingsaktiviteter. I og med hennes fars deltakelse på «Blaaen», virker det ikke usannsynlig at de allerede driver med lyssky virksomhet i Tyskland når August kommer inn i bildet, men det blir bare spekulasjoner. Det har ikke vært mulig å finne ut noe om hennes andre kontakter eller videre aktiviteter, ut over hennes kontakt med August.

Hvem er Hartmann Olsen? Denne unge 19-år-gamle dansken tar hyre på et smuglerskip, «Skagerak»/«Smichov», et av de mest aktive, der Bremer ofte er med og Hans Olson/Enokson er skipper. Selv om han påstår i retten at han ikke visste det var smuglerskip, så virker det vanskelig å tro. Han blir tatt på fersken idet han hjelper August Andersen med overlossingen av spritkannene utenfor Homborsund i 1925. Hartmann har kontakt med foreldrene sine i Frederikshavn per brev mens han sitter i varetekt, noe som i kombinasjon med hans hittil knapt 20-år-lange liv, gir ham et skjær av uskyld. I og med hans unge alder og kontakt med foreldrene sine, kan han minne litt om en annen «small-time» smugler, Michael Verder. Retten viser en grad av nåde overfor ham, på grunn av ung alder og oppførsel, og at han ikke er tidligere dømt.

Hvem er Hans Olson/Enokson? Han er en opportunist og sjansetaker, i likhet med de andre smuglerne. Han er ikke 100 prosent lojal overfor sjefen sin, Bremer, da han stikker av med August Andersen ved pågripelsen i Østre Halsen. I motsetning til de to andre, er han ikke

³⁷¹ Tidens Tegn, 25.05.1929, «Den store smuglersak i Larvik», side 16.

voldelig overfor politiet, men skjønner at han er overmannet og gir seg med én gang og aksepterer sin skjebne. Dette viser for så vidt bedre vurderingsevne enn Bremer og August, som begge kjemper som løver for sin frihet.

4.4 Case 3: Fredvold Andersen, Per Persen, Karl Hermansen, Hartvig Jensen, Petter Holm, Anna Olsen og Fritz Olsen

I dette delkapittelet tar jeg for meg det lokale og internasjonale smuglingsnettverket til Fredvold Andersen, som tollvesenet betegnet som «storsmugler».³⁷² Casestudium 3, i kombinasjon med casestudium 1 (Howold-brødrene) er en enestående illustrasjon av et komplett smuglingshierarki, med samtlige nivåer, fra øverst (tyske bakmenn) til mellomnivå (norske smuglere) og nederste nivå (kundebehandling og distribusjon i Kvadraturens bakgater). Her avsløres også hvordan smuglerne får spriten inn fra det åpne havet, skjuler den på øyene utenfor sentrum, transporterer den inn til sentrum, og distribuerer den via Fredvolds bilverksted ut i Kvadraturens bakgater der den blir solgt til kunder fra ulovlige utsalgssteder. Verdt å merke seg er at Fredvold leverer til en by som er tørrlagt, der brennevinssamlaget er stemt bort, inntil 1922. I og med det nye bystyret fra desember 1922, med en tilbakegang på 6 mandater for Avholdspartiet og fremgang for Høyre til 20 mandater, blir restriksjonene hevet. Øl- og vinsamlaget får seks års konsesjon og det blir da gitt 15 bevillinger til salg av øl og ti til salg også av bakkøl (øl med 6,3 prosent alkoholinnhold).³⁷³ Alkohol er uansett et betent tema i Kristiansand, og pågripelsen av Fredvold blir mye omtalt i lokalavisene og når også de store nasjonale avisene og norske aviser i New York.

4.4.1 Fredvold implisert ved assosiasjon

Blant rapportsakene til tollvesenet i Kristiansand finnes en straffesak mot Einar Olsen Braathen, Robert Karlsen Nygaard og Marius Hansen med flere, som er mistenkt for brennevinssmugling i november-desember 1922. Det ligger også en underretning til tollkammeret i Kristiansand, undertegnet Hektoen på 02.02.1923, om anmeldelse av smugling i Topdalsfjorden i november-desember 1922.³⁷⁴ En kobling mellom dette tilfellet og Fredvold

³⁷² Kr.sands D.T.I. J.nr. 1158/1924, kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912-1926».

³⁷³ Tønnessen 1974: 116, 117.

³⁷⁴ Kr.sand D.T.I. (overtredelses) J.nr. B. 122-123/1922. J.nr. 123/1923 B³. 02.02.1923.

skjer gjennom kompromitterende dokumenter som blir funnet på ovennevnte Braathen (født 25.04.1897, bosatt i Kristian IVs gate 95 i Kvadraturen). Han blir arrestert i Sandefjord 26.11.1922 for offentlig beruselse. Få dager før det, blir Braathen anmeldt av A/S Kristiansands Auto & Motorforretning for å ha kjøpt bensin for 39,60 kroner i Fredvold Andersens navn, uten å ha fullmakt av Fredvold til å gjøre det. På sin person har Braathen tre papirer som har med smugling å gjøre. I det ene, undertegnet ovennevnte Robert Karlsen Nygaard og datert 21.11.1922, står det: «Jeg, undertegnede, forpligter mig herved aa føre med min skjöite et parti spritt for en frakt av kr 1.50 pr. liter. Partiet skal leveres paa et nærmere avtalt sted. Partiets kvantum blir mindst 1000 liter og skal fraktes fra Færder distrikt.» Braathen har også følgende dokument, som han selv har undertegnet: «Tillater mig at forespørge om der er varer at faa for öieblikket. Hvad er billigste pris? Godhetsfuldt send svar straks. E. Braathen. Kr 4des gate 95. Kr.sand S.»³⁷⁵ Dermed er Fredvold på myndighetenes radar, ved assosiasjon. Under rettssaken mot Fredvold i juni 1924, dukker navnet Einar Olsen Braathen opp igjen, når Fredvold innrømmer å kjenne Willy Howold gjennom Braathen.³⁷⁶

4.4.2 Jakten i Kvadraturen, 19.06.1923

Politikonstablene Gunnar Massen og Johansen gjør en iherdig innsats utover natten på tirsdags kveld, 19.06.1923, som beskrevet i politirapporten til Massen, 22.06.1923.³⁷⁷ Historien illustrerer hvordan Fredvold Andersen smugler varene inn fra havet og viser distribusjonsnettverket hans, innbefattet spioner som advarer ham om politiets nærvær. Historien viser dessuten at han har et spritdepot på en øy utenfor kysten. Vi blir også tildelt et inntrykk av denne smuglerens rolige og avmålte personlighet.

Under patruljetjenesten på bryggen og Markensgate, sør i Kvadraturen, på tirsdags ettermiddag, 19.06.1923, legger altså politikonstablene Massen og Johansen merke til Fredvold og en viss frøken Iversen som går om bord i Fredvolds store, hvitmalt motorracer. Den er på 27 fot med hytte forut, mahogni bord med firkantede ruter³⁷⁸ og ligger i lille Nodeviga, helt sørspissen av Kvadraturen. «Da vi har mistanke om at denne mann driver

³⁷⁵ Sandefjord Politikammer J.Nr. 1208/22. H.P. J.nr. 2117-1922, merket «34» i rød fargeblyant øverst.

³⁷⁶ Agder Tidend, 18.06.1924, «Ei smuglarsak for retten. Da 'Dina' kom med 1500 liter sprit til Hartmanns verft», side 6.

³⁷⁷ L.-nr. 124 P.B./1923, i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926».

³⁷⁸ Signalement på båten står i telegram 07.10.1924 fra tollinspeksjonen, uten journalnummer, i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926».

smugling en gros, holdt vi et øie med hans baat i tilfælle den skulde gaa til sjøs»,³⁷⁹ skriver Massen i politirapporten. Utdelingen for politi og tollvesen er imidlertid, som alltid, å klare å ta mistenkte på fersken. Etter endt vakt sykler Massen hjemover og får se frøken Iversen som går alene i Kirkegata, og regner da med at Fredvold har noe på gang. Massen sykler ned til Kirkegatens allmenning for å se om Fredvolds racerbåt er gått ut, men den ligger ennå fortøyd der. Akkurat idet Massen skal til å gå, ser han Fredvold stå der, rett ved siden av ham på bryggen og vente på noen. Om litt kommer en liten motorsjekte, «Ørn», og henter ham. Båten setter kurs mot Dvergsøya, 4,5 kilometer sørøst for Nodeviga. Massen sykler direkte til tollboden og underretter dem om situasjonen. Vakthavende tollbetjent Møller kontakter Flekkerøya for å få tak i tollvesenets patruljebåt «Speider», men den er ute til havs. Dermed er de ikke i stand til å fastslå Fredvolds faktiske destinasjon. Det viser seg senere at det ikke var Dvergsøya han skulle til, men Randøya, litt lengre ute, der spritdepotet hans ligger.

Det er nå blitt nærmere 23:15. Massen og Møller tar følge nedover Vestre Strandgate mot Østre Strandgate, og når de kommer til «autoverkstedet», altså A/S Kristiansands Auto & Motorforretning, der Fredvold jobber, får de høre en båt komme stille inn til Markens gates allmenning. De går videre ut på bryggen og får da se «Ørn» som legger til. Bilsjåfør Øvland står på land og snakker med de to i båten, antakeligvis for å advare dem om at politimannen og tolleren er der. «Ørn» får det plutselig travelt med å kaste loss. Massen springer ut på bryggen, men når ikke frem i tide til å hindre «Ørn» i å gå ut igjen. Han kan se at det er Fredvold Andersen i båten, og at han har kastet en frakk over noe som ser ut som om lag ti spritkanner. Massen og Møller plystrer på de to i båten og beordret dem i land. Fredvolds lakoniske svar lyder: «Nei, det gjør vi ikke nu».³⁸⁰ De kommer seg unna så kjapt at Massen og Møller ikke får fatt i en båt raskt nok til å forfølge dem.

Men natten er langt fra over. Tollbetjent Møller går nå i retning «Entranchementet», som nok betyr Christiansholm festning, tilbake til «autoverkstedet» der Fredvold jobber, som da antakeligvis må ligge mellom festningen og Nodeviga. Hvis Fredvold har forsøkt å komme seg inn med «Ørn», står det nok folk klare til å ta imot smuglervarene, og det viser seg å stemme. Ved «autoverkstedet» står sjåførene Øvland og Elias Øislebø, førstnevnte på sykkel, sistnevnte med «Langemyrsbilen» med registreringsnummer K. 254, et kjøretøy som da også står oppført på listen over kjøretøy mistenkt for å være involvert i smugling, utstedt av Mandals politikammer i november 1924 og som ble sendt rundt til alle tollstedene i

³⁷⁹ L.-nr. 124 P.B./1923. Kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926».

³⁸⁰ Ibid.

Agderfylkene.³⁸¹ 23:30 kommer det enda en syklist med Bergans-ryggsekk og rett etter, en spaserende. Det viser seg litt senere at disse to er Hartvig Jensen og Karl Hermansen – vi stifter nærmere bekjentskap med dem litt senere i delkapittelet. De kjenner ikke politikonstabel Olaf Gangsaa, som også står der, og de spør ham om ikke Fredvold er kommet. Da spør Gangsaa dem om de også skal ha sprit, og hvor mange kanner den store ryggsekken kan ta. Han med sekken svarer to, men han skal bare ha én denne gangen. Kameraten skal imidlertid ha mere, sier han. Han spør så hvor mange kanner Gangsaa skal ha, og Gangsaa svarer så mange han kan få. Enda en syklist dukker opp, men aner uråd og stikker igjen etter at han har snakket med sjåfør Øvland. Plutselig dukker politikonstablene Lian og Tjelland opp på patrulje, også de kledd i sivilt. Da vil Hartvig Jensen og Karl Hermansen gå, for de mener det vekker oppsikt når så mange står der ved verkstedet samtidig. Da gir Gangsaa dem ordre om å bli stående, og da forstår de at «... de var ført bak lyset og kom med alleslags forklaringer om at de ikke var ute for at hente sprit.»³⁸² Lian tar deres navn og adresse – begge bor i Skippergata 100. Hartvig Jensen er dansk sjømann fra Frederikshavn, født 10.04.1902, 21 år gammel, og Karl Hermansen er norsk arbeider, født 23.09.1896, 26 år gammel. Sjåfør Øvland kommer tilbake for å snakke med Gangsaa og sier, ifølge politirapporten, at Gangsaa «... for guds skyld ikke maatte blande ham op i dette for han hadde intet med dette at gjøre.»³⁸³

Tre dager senere, på 22.06.1923, skriver politikonstabel Olaf Gangsaa en ny politirapport om nettopp Skippergata 100, i tilknytning til ovenstående rapport av Massen. Gangsaa bor nemlig rett ved siden av nummer 100 og har observert en stadig trafikk på ettermiddagene og kveldene som tyder på salg av alkohol fra den boligen. Han har observert personer der som er kjent for å jevnlig gå rundt beruset. Trafikken har vært bedrevet i hele vinter og i fjor høst, men har tiltatt i det siste. Han forteller om biler som stadig stopper der, og personer som går mellom huset og bilene, mer eller mindre beruset. Boligen er det som i USA fikk benevnelsen «speakeasy», et ulovlig utsalgssted for alkohol. Gangsaa nevner Karl Hermansen som hovedpersonen han mistenker, men i huset bor det også flere løsgjengere som han mistenker for også å hjelpe ham. Gangsaa nevner flere personer ved navn, personer som han har observert idet de går fra huset og skjuler flasker på sin person, i tillegg til mange som han ikke kjenner.³⁸⁴ Det er interessant at politiet ikke arresterer de som har kjøpt alkohol, men velger å

³⁸¹ Kr.sands D.T.I. J.nr. A 1279/1924.

³⁸² L.-nr. 124 P.B./1923, i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926».

³⁸³ Ibid.

³⁸⁴ Ibid.

overvåke situasjonen, for da heller å ta leverandørene eller spritsmuglerne og nøste opp i nettverket.

4.4.3 Politi og tollvesen gjennomfører ransaker 23.06.1923

Politi og tollvesen drar begge ut på 23.06.1923, et ledd i den møysommelige og metodiske prosessen med å nøste opp i Fredvold Andersens affærer. Politiet drar til Skippergata 100, og tollvesenet drar ut til Dvergsøya med Gunnar Massen for å finne Fredvolds skjulte spritdepot. Ransakingen av Skippergata 100 avslører tre personer som er langere eller gaukere på laveste nivå i smuglingshierarkiet. Undersøkelsen av Dvergsøya frembringer temmelig lite utover en tom spritkanne, i tillegg til at tollvesenet terger på seg en av Norges rikeste menn, den lokale fabrikkeieren David Vogt, som har villa der ute. Per Ole Johansen nevner politiets utvidede rettigheter til å gjennomføre husundersøkelser i rusdrikksaker uten skjellig grunn til mistanke, etter hvert som smuglingen tar til. I 1919 var ikke det noe som politiet ønsket, da de fryktet at det kunne føre til at folk kunne begynne å se politiet som fiende og politiets stilling i samfunnet ville bli skadelidende.³⁸⁵

Ransakingen av Skippergata 100 begynner med at politikonstabel Olaf Gangsaa anholder arbeider Anders Johannesen (født 27.09.1901, 20 år gammel, fra Øyestad) som gjennomfører militærtjeneste på Ødderøya. Han går med en half flaske sprit og blir anholdt i Elvegata, langs Otra i Kvadraturen. På politikammeret forklarer han at han hadde spurt en tilfeldig person på gaten hvor han kunne få kjøpt sprit, og vedkommende hadde sendt ham til Karl Hermansen i Skippergata 100. Johannesen har nettopp kjøpt flasken av ham i Skippergata 100 for kr. 7,50. Politimesteren beordrer dermed Gangsaa og Hommeren direkte bort til Skippergata 100 for å ransake boligen, da det er skjellig grunn til mistanke, og de trenger bevis mot Hermansen, og for så vidt også Fredvold Andersen, som kan brukes i retten.³⁸⁶

Hermansen er ute når Hommeren og Gangsaa ankommer Skippergata 100 sammen med konstabel T. Uldal, som da holder vakt ved døren. Hommeren og Gangsaa blir sluppet inn av Hermansens vertinne, huseier Anna Olsen, som viser dem Hermansens rom i 2. etasje. Der finner de en låst håndkoffert som høres ut som den inneholder flasker, og de beslaglegger den. Inne på Annes «bedsteværelse» finner de en tom svartmalt tilters spritkanne og en flaske som inneholder sprit blandet med brus. Begge blir beslaglagt. Anna Olsen sier at det var sønnen

³⁸⁵ Johansen 1994: 108.

³⁸⁶ L.-nr. 124 P.B./1923. Kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926».

hennes, Fritz Olsen, som hentet kannen inn fra gangen da politiet kom og satte den bak sofaen. Hun mener kannen tilhører Karl Hermansen og at han har kjøpt den av skomaker Petter Holm, rett ned i gaten, i nummer 87. Hun mener det vil gi større resultater å ransake hos Petter Holm enn hos henne, «da de der kjørte ind hele hestelass med sprit».³⁸⁷ Hun tilføyer riktignok at hun ikke har sett dette selv, men hørt Hermansen si det. Akkurat da kommer Hartvig Jensen inn. Han lukter sterkt av sprit. Konstabel Uldal ser at Hartvig gjemmer noe i en kasse rett før han kommer inn, noe som viser seg å være to halve flasker sprit, som blir beslaglagt. Akkurat da kommer også Karl Hermansen inn og har med seg en flaske sprit, som da også blir beslaglagt. Hermansen åpner den låste kofferten, men oppi den er det bare noen flasker øl.³⁸⁸

Karl Hermansen må møte på politikammeret på 24.06.1923 for å avgi forklaring. Han forklarer at han og Hartvig kjøpte en tiliterskanne sprit av skomaker Petter Holm for 110 kroner. Hermansen oppgir å ha årslønn på rundt 1.500 kroner, så 110 kroner er en god del penger. Han forteller at de har solgt en del av spriten til 15 kroner flasken, og drukket en del. Han husker ikke hvem han har solgt til, bortsett fra en militær ved 19:30-tiden på 23.06 for 7,50 kroner – ovennevnte Anders Johannesen. Hartvig Jensen er også innom politiet og avgir forklaring. Hans oppgitte lønn per uke er 46,75 kroner, altså rundt 2.384 kroner i året. Han forteller samme historie om spritkannens opphav og oppgir også skomaker Petter Holm som leverandør. Han sier det var Karl Hermansen som tok seg av salget av spriten, men de fordelte fortjenesten. Han tilføyer at det er all spriten de noen gang har kjøpt. Dette er kun fem dager etter at Jensen og Hermansen blir anholdt ved «autoverkstedet» på 19.06.1923 og skal kjøpe sprit av Fredvold når han kommer inn, så historiene til Hermansen og Jensen ser ut til å være bortforklaringer – vi minnes August Andersen som påstår det er første spritsmuglerturen hans når han blir tatt utenfor Homborsund på 26.01.1925.

På 26.06.1923 blir skomaker Petter Thorvald Holm (født 26.04.1886) avhørt. Han sier selv at han er blitt bøtelagt to ganger for ulovlig brennevinssalg. Politiet tilføyer i rapporten at han i tillegg er bøtelagt fire ganger for diverse lovbrudd, noen av dem alkoholrelaterte.

Årsinntekten hans oppgir han til rundt 4.200 kroner, og han har kone og fire barn å forsørge. Han benekter å ha solgt noen spritkanne til Karl Hermansen eller Hartvig Jensen, og sier han

³⁸⁷ L.-nr. 124 P.B./1923. Kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926».

³⁸⁸ Kr.sands D.T.I. j.nr A 795/1923, L.-nr. 124 P.B./1923. I kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912-1926».

har intet kjennskap til kannen. Vi kjenner igjen taktikken fra Mina Honnemyr, Willy Howold, August Andersen, og flere, med å bare benekte.

Dagen etter, 27.06.1923, blir Karl Hermansen konfrontert med forklaringen til Petter Holm, noe som utløser et skred av bortforklaringen – kjøpet skjedde kun i portrommet til Petter Holm og ikke direkte av ham, og spriten ble kjøpt av en ukjent østlending. Hartvig blir også konfrontert med dette ved politistasjonen og forklarer at han ikke var til stede ved kjøpet og hadde bare antatt at det var Petter Holm som personlig hadde solgt den. Vi ser her hvordan begge to, som er gjengangere nede på verkstedet til Fredvold, nå oppfører seg som om dette var eneste gangen, og på tross av politikonstabel Olaf Gangsaas observasjoner av spritsalg fra Skippergata 100 over lengre tid.

Tollvesenets ransaking av Dvergsøya på samme dag, 23.06.1923, er en bomtur. De drar ut med M/B «Speider» for undersøkelse av terreng og eiendommer på Dvergsøya etter ordre fra distriktstollinspektør Gerhard von der Lippe. De treffer David Vogts forpakter, herr Gundersen, og finner bare en tom tiliters spritkanne som ser ny ut, i et av uthusene.³⁸⁹ Men på 02.07.1923 mottar tollvesenet så et tydelig irritert brev fra David Vogt, som da eier den flotte «Vogts Villa», som han engasjerte den verdenskjente norske arkitekten Arnstein Arneberg til å bygge i 1917, som sommerbolig.³⁹⁰ Utover Vogts underskrift er det lite unntatt telegrafadressen «BRITNICKEL» som kan bekrefte brevets opphavsmann, men antydningen til nikkell og eiendommen på Dvergsøya skulle utelukke enhver tvil om at det er kaptein Vogt det er snakk om. I brevet klager Vogt over at han ikke fikk noen som helst beskjed om ransakingen og han betviler at det engang var tollvesenet som var der ute. David Vogt gikk konkurs i 1922 under «nikkelskandalen ... en økonomisk katastrofe for Kristiansand der nikkerverket ble nedlagt, byens største forretningsbank måtte stenges, og mange lokale investorer gikk konkurs eller led store tap, men ingen ble tiltalt eller dømt».³⁹¹ Det er uansett tydelig, ut fra brevet fra Vogt, at han ikke ønsker sitt navn satt i forbindelse med spritsmugling – selv om det ble funnet en tom spritkanne på hans eiendom.

4.4.4 Pågripelsen av Fredvold Andersen, 04.04.1924

³⁸⁹ Kr.sands D.T.I. J.nr. A 807/1923.

³⁹⁰ Aftenposten, Bolig Spesial, 06.03.2004, «Reddet Arnebergvilla fra forfall», side 2.

³⁹¹ Sandvik 2018: 183.

Så, natt til 05.04.1924, 02:00–04:00, blir politiet tilkalt, da det foregår «noget rammel»³⁹² nede ved noen skur ved Markensgatens allmenning og rundt Hartmanns verft. Tollvesenet blir også varslet. Politiet skynder seg ned og politibetjent Berentsen stiller seg opp og venter. Da kommer Fredvold Andersen og en medhjelper, kontorist Per Persen, gående, hver med en tiliterskanne under hver arm. De holder på å losse spritkannene inn til land fra noen båter. Berentsen ser noen flere individer der nede, men de rømmer sin vei, som han forteller. Begge de anholdte mennene forholder seg rolig, selv om politiet oppdager en skarpladd revolver på Fredvolds person. Tollvesenet beslaglegger raskt en motorbåt med nærmere 90 spritkanner om bord. Tre kanner er allerede skjult i bryggen. Hele partiet som blir beslaglagt, består av 92 kanner.³⁹³ Det er dessuten spritkanner skjult på en motorbåt som ligger oppe på land til reparasjon i Hartmanns verft, uten motor. Den viser seg å tilhøre Salve Bech, en rik skipsreder bosatt i Kvadraturen. Hans selskap, «Salve Bech, Aktieselskap», driver med «skipsrederi, mæglervirksomhed, kommission og agenturvirksomhed».³⁹⁴ Fædrelandsvennen er sjokkert over en slik frekkhet og betegner det som «den frækkeste som man på lange tider har fått rusket op i».³⁹⁵ Avisene skriver ikke om saken før 07.05.1924, selv om hendelsen skjedde natt til 05.04.1924, så dette blir tydeligvis holdt tilbake av myndighetene i en god måned. Avisen skriver videre at politi og tollvesen lenge har hatt mistanke til Fredvold Andersen, men har ikke kunnet skaffe bevis mot ham, og at det ikke har vært helt klart hvor spriten kommer fra, men at myndighetene har hatt sine mistanker. Avisen Sørlandet skriver på 08.05.1924 at spriten kommer fra ingen ringere enn Willy Howold og at den har vært lagret på Randøya,³⁹⁶ neste store øy mot sørøst etter Dvergsøya, rett innenfor Grønningen fyr. Hadde tollerne reist litt lenger ut, ville de altså kanskje funnet depotet til Howold og Fredvold. Vi kjenner igjen disse områdene fra «'Carla'-saken». Dommen i Verder-rettssaken, der Willy Howold får sin båt «Carla» inndratt av staten, falt riktignok 08.11.1922, men som nevnt i det delkapittelet, fortsatte han å smugle inn til Kristiansand med ny båt, «Ernst August». Denne rettssaken mot Fredvold er enda et bevis på at Howold ikke har forlatt landet, og at han har norske kontakter eller «agenter» på land som han samarbeider med. Fredvold kunne for så vidt stått som del av case 1 om Howold-brødrene, som en av underleverandørene deres.

Under rettssaken mot Fredvold, forklarer han at han kjøpte 150 tiliterskanner sprit av Willy Howold og lagret dem på Randøya inntil de ble brakt inn til byen. Han påstår samtidig at 60

³⁹² Sørlandet, 18.06.1924, «Den store smugleraffære», side 2.

³⁹³ Agder Tidend, 18.06.1924, «Ei smuglarsak for retten», side 6.

³⁹⁴ Norsk Kundgjørelsestidende, 10.01.1922, «Salve Bech, aktieselskap», side 3.

³⁹⁵ Fædrelandsvennen, 07.05.1924, «88 kander sprit beslaglagt inat», side 2.

³⁹⁶ Sørlandet 08.05.1924, «Den sidste smugleraffære», side 2.

kanner var blitt stjålet fra ham³⁹⁷ av såkalte «lettere». Han får en bot på 4.000 kroner i tillegg til tollavgiftene på 4.800 kroner. Han nekter å vedta, noe som betyr at det går til rettssak. Hans medskyldige, Per Persen, får en bot på 100 kroner, som han betaler.³⁹⁸

Aktor ved rettssaken er politimester Sevaldson. Tiltalen går ut på å ha ført sprit inn til landet ved flere anledninger, samt ført 1.500 liter sprit inn til Kristiansand i mai, og for å ha stått i forbindelse med Willy Howold. Fredvold erklærer seg skyldig i tiltalen, unntatt å ha ført sprit inn til land, et ansvar han legger over på Howolds skuldre. Han innrømmer å ha kjent Howold i en del år, gjennom Braathen, som nevnt innledningsvis. Fredvold forklarer at han fikk et brev fra Howold om å møte ham med båten sin på Koholmen en kveld for å hente et parti brennevin. «Carla» var allerede inndratt og var solgt på tvangsauksjon i løpet av 1923. Koholmen, eller dagens Kuholmene, ligger rett rundt hjørnet fra Kristiansand sentrum, kun én kilometer øst for Otras utløp,³⁹⁹ så dette foregår altså rett under nesen til myndighetene, i likhet med Fredvolds lossing av sprit inn til Kvadraturens sørlige spiss fra «Ørn». Fredvold bruker brorens båt, «Dina», til å hente spritpartiet, ettersom hans egen er i ustand, uten at broren blir implisert. Etter avhenting, etterlater han båten i havnen med låste rom, men han påstår at det har vært innbrudd i båten og at et parti konjakk ble stjålet. Derfor ønsker han å få resten i land med én gang, for å bringe det i sikkerhet. På veien, treffer han tilfeldigvis Per Persen på bryggen og ber ham om å hjelpe med lossingen. Fredvold påstår at det opprinnelig var 150 kanner i båten før innbruddet, og at han ikke har nådd å selge noe av spriten ennå. Dette virker som taktikkeri for å slippe straff for salg av alkohol, eller fordi han allerede har klart å gjemme vekk de 40–60 kannene som han påstår er stjålet. Ved besiktigelsen er ingen fra retten i stand til å se tegn til innbrudd på båten overhodet – også kappen på båten er hel. Politifullmektig Wollnick bekrefter at Fredvold hadde fortalt ham at det opprinnelig var 150 kanner, men at mye var blitt stjålet. I rettssalen sitter også en av Howolds brødre (det må da være Karl) som sier det var færre enn 150 kanner som ble solgt. Willy selv ser ut til å holde seg godt unna norske rettssaler.

Kontorist Per Persens forklaring i retten går ut på at han traff Fredvold tilfeldig på bryggen. Han sier at alle vet at Fredvold Andersen befatter seg med brennevin: «Ja, det kjenner heile byen til».⁴⁰⁰

³⁹⁷ Fædrelandsvennen, 08.05.1924, «Smugleraffæren. Spriten stammer fra Howold», side 3.

³⁹⁸ Stavanger Aftenblad 27.05.1924, «Smuglersaken i Kristiansand», side 5.

³⁹⁹ https://kartverket.no/historiske/16/16223_museum_217-26b_1866_jpg300dpi.jpg. (Hentet 17.04.2024).

⁴⁰⁰ Agder Tidend, 18.06.1924, «Ei smuglarsak for retten», side 6.

K. Ludvig Endresen dukker opp igjen i denne rettssaken, nå som Fredvold Andersens forsvarer (han forsvarte Willy Howold i retten frem til endelig dom falt på 08.11.1922). Motivet for å forsvare smuglere går tydelig frem av forsvarstalen hans, nemlig en sterk motstand mot brennevinsforbudet. Avisen Sørlandet beskriver forsvarstalen hans som en:

«...rolig fremført, men ægte Waldenstrømtale, hvori han fremholdt at alkoholforbudet var uheldig, fordi alkohol var nødvendig. Selv høitstaaende embedsmænd brukte det. Han vilde ikke forherlige lovbrudd, men set paa bakgrund av situationen her i landet idag, maatte man ikke bare regne som lovens bokstavtræl. Forresten var der meget tiltalende ved Andersen, idet han jo selv har erkjendt sig skyldig, og fordi han ikke tidligere var blit dømt.»⁴⁰¹

Den sosialistiske Kristiansandavisen Sørlandet var periodevis tett knyttet opp til Komintern og DNA,⁴⁰² og, som vi skal se i kapitlet om fru Honnemyr, hadde de norske kommunistene en svært ambivalent holdning til brennevinsforbudet. Agder Tidend var også Kristiansandsavis, men var avisen for bøndene, målfolket, avholdsfolket og fiskerne på Sørlandet,⁴⁰³ og den avisen gjengir ikke forsvarstalen til Endresen med ett ord, men betegner den bare som «en merkelig forsvarstale».⁴⁰⁴

Dommen er enstemmig: 500 kroners bot til statskassen eller 30 dagers fengsel, en enorm reduksjon i forhold til opprinnelig påstand om 4.000 kroner pluss tollavgiftene på 4.800 kroner. De 92 kannene skal beslaglegges, og 1.180,80 kroner tilfaller tollvesenet. Ut over dette: en bot på 25 kroner til statskassen i saksomkostninger. Fredvold vedtar med en gang.⁴⁰⁵ Morgenbladet betegner Fredvold som «En heldig smugler»,⁴⁰⁶ mens Stavanger Aftenblad uttrykker irritasjon i sin overskrift: «Han slap for billig», og legger til at påtalemyndighetene har anket saken inn for høyesterett.⁴⁰⁷ Til og med Norgesposten og Nordisk Tidende i New York har fått med seg den store reduksjonen på boten.⁴⁰⁸ Nordisk Tidende oppsummerer på 24.07.2024:

⁴⁰¹ Sørlandet, 18.06.1924, «Den store smugleraffære», side 2.

⁴⁰² https://snl.no/S%C3%B8rlandet_-_avis. (Hentet 13.05.2024).

⁴⁰³ https://snl.no/Agder_Tidend. (Hentet 13.05.2024).

⁴⁰⁴ Agder Tidend, 18.06.1924, «Ei smuglarsak for retten. Da 'Dina' kom med 1500 liter sprit til Hartmanns verft», side 6.

⁴⁰⁵ Morgenavisen, 19.06.1924, «Dømt smugler», side 3; Sørlandet, 18.06.1924, «Den store smugleraffære», side 2; Jarlsberg og Larviks Amtstidende, 19.06.1924, «Meddomsretten nedsatte beløpene», side 1; Den 17de Mai, 19.06.1924, «Mild mot smuglarane», side 4; Nationen, 19.06.1924, «En spritsmugler som fik straffen nedsat», side 1; Norig, 19.06.1924, «Boti vart minka fraa 4000 til 500 kr», side 2; Morgenposten, 20.06.1924, «Dømt spritsmugler», side 1.

⁴⁰⁶ Morgenbladet, 20.06.1924, «En heldig smugler», side 3.

⁴⁰⁷ Stavanger Aftenblad, 01.07.1924, «Han slap for billig», side 4.

⁴⁰⁸ Norgesposten, 10.07.1924, «Spritdom i Kristiansand», side 3, 12; Nordisk Tidende, 17.07.1924, «En spritsmuglersak i Bergen», side 4.

«Fredvold Andersen, blev forleden knepet paa fersk gjerning, og mottok av politimesteren et forelæg paa 8.800 kroner. Han tilstod, men nektet at gi fra sig SAA meget av sin fortjeneste. Ved sakens behandling i meddomsretten lød dommen paa 2300. Det var et bra nedslag, og synderen var meget tilfreds.»⁴⁰⁹

I og med at myndighetene mistenker Fredvold for å ha smuglet atskillig mer enn det han ble tatt for, natt til 05.04.1924, anker de den reduserte boten på 500 kroner inn for høyesterett. Agder Tidend skriver at Andersen hadde tenkt å dra til sjøs, men at det ikke blir noe av det nå.⁴¹⁰

4.4.5 Fredvold i retten på ny for ny sak, 25.08.1924 og 26.09.1924

Retten møter igjen på mandag 25.08.1924 med tiltale mot Fredvold for en ny sak, smugling av 60 kanner sprit i «Kirkegatens almenning» i november 1923,⁴¹¹ så her går myndighetene en del tilbake i tid. Fædrelandsvennen, Agder Tidend og Sørlandet rapporterer alle på 19.09.1924 at boten som ble nedsatt til 500 kroner nå har økt til 2.000 kroner.⁴¹² I rettssalen på 26.09.1924 blir Fredvold imidlertid enstemmig frikjent for smuglingen av de 60 kannene, fordi hovedvitnet sier det var for mørkt til at han kunne si sikkert om det var Fredvold han hadde sett. Fredvold blir også tilkjent 50 kroner i saksomkostninger til sitt forsvar. Wollnick er aktor, og igjen er overrettssakfører Endresen forsvarer.⁴¹³

Men myndighetene gir seg ikke så lett. Etter nederlaget i rettssalen, opprettholdes overvåkingen av Fredvold da både tollvesen og politi fremdeles har mistanker mot ham, og med god grunn. Et telegram om Fredvold Andersen på 07.10.1924, fra von der Lippe til tollinspeksjonen i Arendal, advarer om at: «Storsmugler Fredvold Andersens motorbaat vites avgaatt öster ... paa spritekspedisjon. Signalement: Hvitmalt motorracer, 27 fot lang, hytte forut ...»⁴¹⁴ Så Fredvold ser ut til å være i full gang ennå, trass i flere omganger i retten, og vi ser at han benytter samme taktikk som August Andersen, med levering fra kraftig racerbåt. Få dager senere, på 13.10.1924, sender tolloppsynsmann Arthur Langfeldt i Kristiansand et

⁴⁰⁹ Nordisk Tidende, 24.07.1924, «Smuglingen», side 1.

⁴¹⁰ Sørlandet, 25.07.1924, «Ny smuglersak mot Fredvold Andersen?», side 3; Agder Tidend, 25.07.1924, «Vert det reist ny tiltale mot smuglaren Fredvold Andersen?», side 6.

⁴¹¹ Sørlandet, 20.08.1924, «En spritsak igjen», side 3.

⁴¹² Fædrelandsvennen 19.09.1924, «Fredvold Andersens bot forhøies av høiesteret», side 3; Agder Tidend, 19.09.1924, «Smuglaren Fredvold Andersen dømd til aa betala 2000 kroner i bot», side 6; Sørlandet 19.09.1924, «Fredvold Andersen fik 2000 i bøter», side 3.

⁴¹³ Fædrelandsvennen, 26.09.1924, «Fredvold Andersen i meddomsret igjen», side 2; Sørlandet 26.09.1924, «Fredvold Andersen frifundet», side 3.

⁴¹⁴ Telegram datert 07.10.1924, ikke påført journalnummer, i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926».

håndskrevet brev til von der Lippe som setter Fredvold Andersen og August Andersen i forbindelse med hverandre:

«Storsmugleren Fredvold Andersen solgte i 1921 en mahogniraser ved navn 'Kjell' til en mand i Farsund. Samme mand er seet sammen med smugleren August Andersen Vennesla i en blaa raser her i byen, og hadde da været ved Grisebaerne efter sprit. Der kunde tenkes at denne mand fra Farsund var eier av den blaa raser som er gaat östover for ca. 14 dage siden, og at han denne gang skal rundt trakterne ved Farsund (Spangereid?)»⁴¹⁵

Vi ser her at de to uten tvil kjenner til hverandre, men August har Bremer som leverandør, mens Fredvold har Howold som leverandør.

I et håndskrevet brev til von der Lippe, datert 30.05.1925 og skrevet av Lars Faag ved tollinspeksjonen i Farsund, skriver Faag at han har personlig sett den kjente smugleren Fredvold Andersen i Farsund. Han skriver at han har oppgitt å være i byen for å søke hyre, men at Faag vet at det ikke er tilfelle. Fredvold er tydeligvis fremdeles sterkt under mistanke.⁴¹⁶

Siste gang vi hører noe til Fredvold Andersen er i Vestlandske Tidendes dekning av rettssaken mot Eckmann, Motland og Gjeruld Sivertsen. Fredvolds navn kommer opp i rettssaken, fordi Gjeruld hadde reist fra småbruket sitt på Skare på utsiden av Tromøya, til Kristiansand, for å oppsøke nettopp Fredvold Andersen for å få tak i smuglersprit som han selv kan selge, men Fredvold har ikke sprit til ham i 1925 og Gjeruld må videre til Danmark på eget initiativ.⁴¹⁷ Etter dette, ser vi ikke mye mer til Fredvold i avisene.

4.4.6 Oppsummering

Hvem er Fredvold Andersen? Fredvold inngår i et stort smuglernetverk. Han er involvert med smuglere fra Vestfold, som Einar Olsen Braathen, Robert Karlsen Nygaard og Marius Hansen, så nedslagsfeltet hans er ikke bare Agder-kysten. Han minner mye om August Andersen, både i metode (rask racerbåt) og evne til å holde seg unna lovens lange arm, avisene og rettssalen. Forskjellen er at August Andersen har Ernst Bremer som leverandør mens Fredvold Andersen har Howold-brødrene som leverandør. Selv om de bor på samme

⁴¹⁵ Kr.sands D.T.I. J.nr. 1158/1924, i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926».

⁴¹⁶ Håndskrevet brev med brevhode «Fra Tollkamret i Farsund», ikke journalført, i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926».

⁴¹⁷ Vestlandske Tidende, 01.07.1925, «Den svenske spritagent og hans virksomhet paa Sørlandet», side 1–2.

sted, har jeg ikke funnet bevis på samarbeid eller direkte kontakt dem imellom. De går imidlertid ikke inn på hverandres revir eller nedslagsfelt, både fordi de har forskjellige leverandører, og fordi formålet med smuglingen deres divergerer fra hverandre: August driver høyhastighetslevering langs hele kysten fra Strömstad til Stavanger, mens Fredvold i hovedsak leverer til én by, Kristiansand. Det gjør han selv, stille og rolig, med en saktegående sjekte sent på natt. Han opererer med relativt store kvanta og tollvesenet har rett når de omhandler ham som «storsmugler». Vi ser også hvordan han bruker brorens båt, «Dina», og båten til den velhavende skipsrederen Salve Bech, ved Hartmanns Verft, som lager, samt Randøya, så han er på grossistnivå i smuglingshierarkiet. Ifølge Per Persen er det en kjensgjerning på byen at Fredvold er personen man oppsøker hvis man vil ha smuglersprit, og ryktet hans strekker seg i alle fall helt til Tromøya, til smugler Gjeruld Sivertsen.

Fredvolds smuglernetverk eller -liga, fra øverst til nederst, kan skisseres slik: Howold-brødrene (importører, smuglere), Fredvold Andersen (innsugler, grossist), gutta som venter ved motorverkstedet (distributører, selgere, kundebehandlere), beboerne i Skippergata 100 (detaljhandel, kundebehandling, utsalg).

Når det gjelder smuglermentaliteten hans, ser vi mange antydninger i kildene til hvem han var som person. For eksempel, når han kommer inn med «Ørn» fullastet med spritkanner fra Randøya på 19.06.1923 og nesten blir fakkert av politibetjent Massen og tollbetjent Møller, holder han hodet kaldt og handler raskt, og er til og med i stand til å svare Massen og Møller: «Nei det gjør vi ikke nu» – her fremviser han personlighetstrekk som ro, snarrådighet, og til og med et aldri så lite hint av ironisk eller ertende humor. I retten, fremviser han også smuglernes enestående evne til å vri seg unna tunge straffedommer, to ganger, første gang når boten settes ned fra 8.800 til bare 500 kroner for innsuglingen 04.04.1924 sør i Kvadraturen, og andre gang (rettssaken på 26.09.1924) når hovedvitnet ikke kan si helt sikkert at det var ham de så i november 1923. Fredvold er altså en like stor taktiker som Howold and August. Han er kald og rolig, og smart når han velger Endresen som forsvarsadvokat, slik som også Howold gjorde.

Hvem er Karl Hermansen, Hartvig Jensen og Anna Olsen? Dette knippet av individer er selgere, distributører og kundebehandlere på laveste nivå i smuglingshierarkiet. De har mange likhetstrekk med hverandre. For det første, besitter de ikke båter og kan derfor ikke tjene de store beløpene, men de kan distribuere på laveste nivå og tjene noen få kroner her og der. De kan også forsyne seg av varene selv, slike Hartvig Jensen og Karl Hermansen gjorde – de ser ut til å eksistere i en noe fuktig og arbeidsløs tilstand som ikke er spesielt bærekraftig over tid.

Men det som er mest betegnende for samtlige av disse, er bortforklaringene som de alle har parate. Selv når Hartvig og Karl blir tatt på fersken i Skippergata 100 på 23.06.1923, påstår de at dette er aller første gang de har gjort dette (slik som August Andersen også påstår i retten), og de er også kjappe med ansvarsfraskrivelse ved å angi Petter Holm. Hartvig og Karl ser også ut til å ha glemt at de ble anholdt av politiet da de skulle kjøpe sprit av Fredvold på 19.06.1923 – eller håper at politiet har glemt. Husk også at i rapporten til politikonstabel Olaf Gangsaa fra 22.06.1923, sier han at han mistenker nettopp Karl Hermansen som hovedpersonen bak det ulovlige spritutsalget i Skippergata 100, som da bistås av løsgjengerne som også bor i Skippergata 100, hos huseier Anne Olsen og sønnen hennes, Fritz. Anders Johannesen ble jo også sendt til nettopp Karl Hermansen i Skippergata 100 av den tilfeldig forbipasserende da han spurte hvor han kunne få kjøpt sprit.

Hvem er Petter Holm? Petter Holm har ansvar for fire barn og kona, samt en skomakerforretning, og han har da mer orden på distribusjonsaktivitetene sine og driver tydeligvis i større format enn Hartvig og Karl. Han er en kjenning av politiet, dømt for flere lovbrudd tidligere, de fleste vedrørende ulovlig salg av alkohol. Han bruker samme taktikk som andre brennevinsinvolverte: benekter enhver befatning med alkoholen overfor politiet.

4.5 Case 4: Mina Honnemyr

I dette casestudiet tar jeg for meg «Honnemyrsaken» eller «øl-affæren i Nygaten» i perioden 1922–23. Det gjelder to rettssaker mot kaféinnehaver og kommunist Tomine Bergine («Mina») Honnemyr (28.03.1877–24.05.1970). Jeg skal forsøke å finne ut hvem Mina Honnemyr var, hvem spritleverandøren hennes var, hvilke beveggrunner hun eventuelt hadde for å servere ulovlig sprit, hvem spritkundene hennes var, hvordan hun tilnærmet seg og omgikk myndighetene, og avgjøre hennes posisjon i smuglingshierarkiet. I utgangspunktet kan det fastslås at Mina opererer på laveste nivå i smuglingshierarkiet: kundebehandling, detaljsalg og utsalg.

«Honnemyrsaken» har flere interessante vrier, blant annet det at fru Honnemyr, frem til 1923, er et profilert medlem av Arendal Arbeiderparti, og Arbeiderpartiet støtter brennevinsforbudet fullt ut. Vi aner konturene til en aldri så liten skandale. Samtidig var alkohol og avhold svært omdiskuterte og betente temaer hos både sosialdemokratene og kommunistene, og denne

casen illustrerer nettopp dette. Merk at «Honnemyrsaken» forekommer før våren 1923, da hetvinsforbudet ble opphevet i forbindelse med Stortingets avvisning av avtalen med Portugal,⁴¹⁸ noe som muligens ville fått konsekvenser for dommen mot Honnemyr, hadde rettssakene forekommet litt senere enn de gjorde. Denne saken finner veien helt til New York, der saken blir omtalt i Nordisk Tidende.⁴¹⁹

Hun og ektemannen, overkonduktør eller «jernbaneformand» Olaf Honnemyr⁴²⁰ som har sittet i styret for Arendals Arbeiderparti, står begge oppført som forslagsstillere på valglistene for Arbeiderpartiet ved kommunevalget i 1913.⁴²¹ De feirer sølvbryllup i 1926, der de bor i ved Kittelsbukt, Tyholmen, i Arendal sentrum.⁴²² Dagen etter takker de for oppmerksomheten i avisen: «Hjertelig tak for oppmerksomheten ved vort sølvbryllup. Mina og O. Honnemyr».⁴²³ Hun blir hyllet i Tiden på 50-års-dagen i 1926, for å ha vært aktivt med på Arbeiderpartiets møter og sammenkomster og for å ha gjort en god jobb som kasserer for Arbeiderpartiets kvinneforening. Artikkelen nevner for øvrig at hun ikke lenger er medlem av DNA, da hun ble med inn i Norges Kommunistiske Parti i forbindelse med splittelsen i Arbeiderpartiet i 1923.⁴²⁴ Det er imidlertid ingen bebreidelse å spore i Tiden-artikkelen, for at hun forlot partiet, noe som tyder på at hun fremdeles har en høy stjerne i byens sosialistkretser. Hun står oppført som både forslagsstiller og kandidat på selve valglistene til Småfolkets samlingsliste ved kommunevalget i Arendal i 1931.⁴²⁵ Hun og mannen støtter kommunismens sak livet ut som økonomiske bidragsytere til kommunistavisen Friheten.⁴²⁶

Fru Honnemyr er altså til å begynne med et synlig medlem av Det norske arbeiderparti i Arendal, byen der partiet ble stiftet, på 21.08.1887,⁴²⁷ og hun gir mer enn gjerne lyd fra seg. Vi finner ett eksempel i den radikale Arendalsbaserte AP-avisen Tiden på 23.04.1917, der hun skriver et kvast motsvar til «Hr. X. Y.», som har skrevet en kritisk kommentar om sosialistene i Agderposten på 20.04.1917:

«Vi har set ivrige socialister leve i de groveste laster, vi er vidende om, at socialister med avbrukket gevær paa frakken og signaturen, 'jeg vil ikke slaa i hjel' gi hinanden

⁴¹⁸ Fuglum 1995: 459, 489-490, Kagge 2018: 200–201.

⁴¹⁹ Nordisk Tidende, 03.05.1923, «Arendalsbrev», side 16.

⁴²⁰ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036563001642> (Hentet 21.04.2024).

⁴²¹ Vestlandske Tidende, 21.11.1913, «Offisielle valglistene», side 4.

⁴²² Tiden, 03.12.1926, «Sølvbryllup», side 2.

⁴²³ Tiden, 04.12.1926, «Bekjendtgjørelser», side 3.

⁴²⁴ Tiden, 28.03.1927, «50 aar», side 1.

⁴²⁵ Vestlandske Tidende, 13.11.1931, «Offisielle valglistene», side 4.

⁴²⁶ Friheten, 16.02.1950, side 2; Friheten, 27.06.1950, side 2; Friheten 23.12.1952, «I arbeidet for fred og framskritt...», side 15; Friheten, 18.08.1953, «Vor røst skal bli hørt!», side 5.

⁴²⁷ Theien 2023: 32.

det glatte lag saa blodet har fylt *[sic]* ... Det later til, at de unge, som nu har skrevet sig ind i de socialistiske ungdomslag, vil forsøke at leve saa, at de kan vise sin tro av sine gjerninger». ⁴²⁸

Tre dager senere, 23.04.1917, står Mina Honnemyrs motsvar å lese i Tiden:

«Det er den ungdom som vet hvad den vil, den ungdom som har faat øinene op for den nuværende samfunds skjævheter, ikke den ungdom som lar sig viljeløst kjøre rundt av kapitalisternes svøpe og av de mænd som søker at indbilde de unge at alt blir godt bare de tror og forsaker. Nei ungdommen begynder heldigvis at vaakne op her i Arendal ogsaa, men det blir selvfølgelig ondt at se paa for en del mennesker». ⁴²⁹

Dette skriver hun altså i april 1917, rett etter Februarrevolusjonen i Russland. Med første verdenskrigs gru som bakteppe, ligger det revolusjon i luften. Vi ser at hun er opptatt av ungdommen – slike som de unge mannlige ølkundene og vitnene i rettssaken mot henne. Tiden ble partiorgan for Nedenes amts Arbeiderparti i 1908 og var fra begynnelsen av en avholdsvennlig avis. ⁴³⁰

4.5.1 Å skjenke eller å ikke skjenke – splid rundt alkoholpolitikken

Fru Honnemyrs alkoholskjenking finner sted i en tidvis tørrlagt by der brennevinssamlaget var blitt stemt vekk i 1895. Avholdsfolket tapte omkampen i 1900, men ved kommunevalget i 1904 stilte Ædruelighedsvennerne egen liste og vant 21 representanter i kommunestyret, bare én mindre enn Høyre, og Venstre satt igjen med bare ni representanter. ⁴³¹ Dessuten, kort tid etter denne rettssaken, på 07.05.1923, var det byjubileum i Arendal, midt under de svært krevende og ugunstige økonomisk tilstandene, så feiringen ble følgelig svært innskrenket i forhold til det høyre-ordfører Ove Andersen kunne ha tenkt seg, og borgermiddag med kongen som hedersgjest måtte sløyfes. Det var i tillegg sterke føringer fra ham om at feiringen ikke skulle bli noen fyllekalas. Det ble et svært knapt flertall i formannskapet for at hotellene og restaurantene skulle få servere vin og øl: Skjenkingen skulle foregå med stor forsiktighet og det skulle ikke være alkoholsalg under folkefesten med fyrverkeriet på kvelden etterpå. ⁴³²

Samtidig er det tidsmessig sammenfall mellom de to rettssakene mot henne i 1922–23, splittelsene i Arbeiderpartiet i 1921 og 1923, og hennes bevegelse i atskillig mer radikal politisk retning når hun følger over i kommunistenes rekke. Hos en del av kommunistenes

⁴²⁸ Agderposten, 20.04.1917, «'Tidens' redaktør og 'Klassekampen'», side 1.

⁴²⁹ Tiden, 23.04.1917, «Hr. X. Y.!», side 2.

⁴³⁰ Theien 2023: 33.

⁴³¹ Ibid.: 34.

⁴³² Ibid.: 61–63.

ledere rådde det en overveiende kritisk holdning til forbudet med ønske om å få det opphevet gjennom stortingsbeslutning.⁴³³ Allerede i 1906 hadde den kommunistiske partiledelsen spurt medlemmene om sin holdning til forbud, og 121 partiavdelinger hadde vært negative, og kun 84 støttet tanken. Den gamle garde i partiet mente at det var meningsløst å splitte partiet over alkoholspørsmålet, spesielt når hverken Marx eller Engels hadde tillagt alkohol noe særlig fokus. Men på årsmøtet i 1912 vant forbudstilhengerne i partiet gjennom,⁴³⁴ og det var da også russisk og sovjetisk alkoholforbud i perioden 1914–25. En del av kommunistenes ledere hadde imidlertid en aksjon mot forbudet fra vinteren 1923–24. I 1922 ble vodkaforbudet i Sovjet opphevet, som nok påvirket kommunistenes holdninger til alkohol.⁴³⁵ Honnemyrs første rettssak skjer i oktober 1922, altså noenlunde tidsmessig sammenfallende med avviklingen av vodkaforbudet i Sovjet. Sannsynligheten for at Honnemyr hentet inspirasjon fra dette i sin kamp eller protestaksjon mot brennevinsforbudet i Norge, er ikke utelukket.

Sosialdemokratene, på sin side, støttet offisielt brennevinsforbudet og avholdstanken. Arbeiderpartiet ble forbudsparti da avholdsmannen Oscar Nissen (1843–1911) var partiformann (1906–11) og han hadde vært formann i Det Norske Totalavholdsselskap (DNT) i perioden 1879–1887.⁴³⁶ Arbeiderpartiet gikk inn i Komintern i 1919, som førte til intern strid over Moskvatesene med resultat at høyrefløyen, de moderate, gikk ut i 1921 og dannet Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti, ledet av Martin Tranmæl (1879–1967). Den andre fløyen, kommunistene, ble hetende Det norske Arbeiderparti.⁴³⁷ Tranmæl var avholdsmann og hadde tilhørt godtemplarordenen IOGT «Jarlens Bane» i Melhus fra ungdommen av.⁴³⁸ Faren hans hadde vært alkoholiker og Tranmæl hadde opplevd å se ham drikke seg fra sin gård, Tranmælsøylen,⁴³⁹ noe som preget Tranmæls liv som ung. Han dannet en fløy med vennen Einar Gerhardsen (1897–1987) og flere andre, der avholdstanken ble fremholdt som antitesen til den ikke-tenkende arbeideren som sløste bort lønna og livet på alkohol.⁴⁴⁰ Idealet for dem ble: «Den frie, sterke, disiplinerte og ansvarsbevisste arbeideren.»⁴⁴¹ Scharffenbergs venn, den akademiske Kyrre Grepp (som selv slet med alkoholen)⁴⁴², presenterte også sin appell mot alkoholen på landsmøtet i 1911: «Et samfundsonde innskrenker man ikke, det avskaffer

⁴³³ Fuglum 1999: 389.

⁴³⁴ Kagge 2017: 67.

⁴³⁵ Fuglum 1995: 580–581, 633–634.

⁴³⁶ Ibid.: 21.

⁴³⁷ Kagge 2017: 7; Tønnessen 1974: 110–111, 118; Kjeldstadli 1994: 91.

⁴³⁸ Fuglum 1999: 129–130, 150.

⁴³⁹ Ibid.: 150.

⁴⁴⁰ Ibid.: 27, 150.

⁴⁴¹ Ibid.: 110.

⁴⁴² Kagge 2017: 67.

man.».⁴⁴³ Kyrre Grepp påpekte at avholdsspørsmålet dreide seg om frihet – «om drankerens frigjøring fra alkoholismens lenker og om retten til å føre et menneskeverdig liv for hans hustru og barn.»⁴⁴⁴ Grepp påpekte at det i første rekke var kone og barn som ble skadelidende ved mannens frihet til å drikke. Tranmæl og Grepp ønsket mer enn bare alkoholforbud; de ønsket å gjøre partiet til en mer militant bevegelse i kamp mot kapitalen, men ved bruk av avhold.⁴⁴⁵ LO-lederne Ole Lian (1868–1925) og Halvard Olsen (1886–1966) var også avholdsmenn, i tillegg til Stortingsmennene Adam Egede-Nissen, Meyer Foshaug, Jørg Berge og de senere Stortingsrepresentantene Anders Buen og Andreas Hanssen.⁴⁴⁶

Samtidig var ikke alle blant sosialdemokratenes ledere for totalforbud og de drakk gjerne alkohol, for eksempel Carl Jeppesen og Hans Østerholdt.⁴⁴⁷ Per Ole Johansen skriver at medlemmene i AP ikke likte forbudet selv om ledelsen støttet den.⁴⁴⁸ I forkant av folkeavstemningen i 1926 forbød Arbeiderpartiet medlemmene sine å gå inn i noen av de såkalte antiforbudskomiteene, som tilsier at det har vært en voksende forbudsmotstand i egne rekker.⁴⁴⁹

Vi ser hvordan fru Honnemyr blir trukket inn i denne debatten, og hvordan hennes skjening av smuglersprit foregår i en helt bestemt alkoholpolitisk sammenheng i Arendal. Det er ikke akkurat fordelaktig for henne, som profilert sosialist, å bli tiltalt for å bidra til fyll og alkoholforseelser i Arendals bakgater, uavhengig av hva slags divergerende holdninger til alkohol som rørte seg innad i sosialistkretsene. Har dommen og den offentlige ydmykelsen presset Honnemyr i mer radikal retning? Når Arbeiderpartiet var avholdspartiet fremfor noen, kan skadefryd over det skandaløse og hyklerske ved saken ha bidratt til myndighetenes motivasjon for å få henne dømt? Det ikke utenkelig. Kan hennes posisjon i Arbeiderpartiet lokalt ha påvirket utsagnene til vitnene i meddomsretten, altså spesifikt det at de «ikke husket» eller «ikke visste» hva de hadde drukket? Mange av vitnene tilhørte arbeiderklassen. Disse spørsmålene er selvsagt umulig å besvare med sikkerhet, men de kan danne et bakteppe i den videre gjennomgangen av «Honnemyrsaken» nedenfor.

⁴⁴³ Fuglum 1999: 169, 378.

⁴⁴⁴ Ibid.: 110.

⁴⁴⁵ Kagge 2017: 67; Nilsen 2011, Bd. 3: 181.

⁴⁴⁶ Fuglum 1995: 53.

⁴⁴⁷ Fuglum 1999: 27.

⁴⁴⁸ Johansen 2013: 59–60.

⁴⁴⁹ Johansen 1985: 161.

4.5.2 Alkoholforseelser i Arendals bakgater

I slutten av 1921, midt under høykonjunktur og internasjonalt børskrakk, kjøper fru Honnemyr og mannen et hus i veisnutten Nygaten i Arendal for å drive kafé. Hun er da fylt 45 år.⁴⁵⁰ Mannen figurerer ikke i rettssaken, så kafeen ser ut til å ha vært utelukkende hennes bedrift. Hun har servering av, med hennes egne ord, «middag, lunch, kaffe, smørrebrød, brus og landsøl».⁴⁵¹ Landsøl er svak øl, den eneste alkoholholdige drikken hun har lov til å servere, ifølge aktor.⁴⁵² Det går tydeligvis godt med kafeen, for «Da der ofte var mange folk paa kafeen, blev der ogsaa servert i den private leilighet. Der blev kun servert landsøl»,⁴⁵³ som hun forteller i lagmannsretten på 01.03.1923.

Politiet i Arendal skjønner imidlertid etter hvert at de står overfor et problem i Nygaten. I lagmannsretten forteller politibetjent Baardson: «Efterat kafeen var blit aapnet var det blit et samlingssted for folk som er glad i sterk drik og der var ofte meget leven i Nygaten. Og det var folk som var kommen ut fra tiltaltes kafe.»⁴⁵⁴ Politikonstabel Finsland bekrefter dette: «Den tid kafeen blev drevet var der megen trafik i de tilstøtende gater; efterat den var stængt blev forholdet ganske annerledes. Vidnet hadde det indtryk at der hadde været megen fyld; mange berusede eller halvberusede personer var kommet ut fra kafeen.»⁴⁵⁵ Det er flere tilfeller av slagsmål mellom berusede personer som har vært inne i kafeen, og flere bekymrede foreldre har bedt politiet gjøre noe med sprittrafikken oppe i Nygaten, da de er bekymret for guttene sine.⁴⁵⁶

Opphavet til uroen i Nygaten er i utgangspunktet ikke gitt for politiet. Nygaten er vanligvis en stille og rolig gate. Tiden har for eksempel redaksjonskontoret sitt i Nygaten, oppgitt som redaksjonell adresse i avisene i 1920 og 1921, og så i Folkets hus fra 1923. Politiet klarer å spore opp to unavngitte spritlangere i Nygaten, en av dem en mann som leier rom hos fru Honnemyr (jmfør Anna Olsen i Kvadraturen), og den andre, en håndverker i nærheten. Men når politiet har tatt seg av dem, er det fremdeles spetakkel i Nygaten, og fru Honnemyrs kafé fremstår nå unektelig som opphavet. Agderposten rapporterer: «...man kom efterhvert til

⁴⁵⁰ <https://www.digitalarkivet.no/view/387/pc00000001803959>;

<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036563001643> (Hentet 21.04.2024).

⁴⁵¹ Tiden, 01.03.1923, «Honnemyr-saken for lagmandsret», side 2.

⁴⁵² Vestlandske Tidende 01.03.1923, «Honnemyrsaken for lagmandsret» side 1.

⁴⁵³ Tiden, 01.03.1923, «Honnemyr-saken for lagmandsret», side 2.

⁴⁵⁴ Ibid.: side 2.

⁴⁵⁵ Vestlandske Tidende, 02.03.1923, «Honnemyr-saken», side 1.

⁴⁵⁶ Agderposten, 01.03.1923, «Honnemyrsaken for lagmandsret» side 2.

klarhet over at der servertes sterke drikke i denne kafe, likesom folk muligens fik lov til aa sitte der aa fortære drikkevarer de hadde skaffet sig paa anden maate».⁴⁵⁷

4.5.3 Slåsskamp og politiransaking, 08.09.1922 og 11.09.1922

Politiet gjennomfører da to uanmeldte ransaker av kafeen, den første på 08.09.1922 etter at det er meldt om slåsskamp i Nygaten utenfor kafeen til fru Honnemyr. Politibetjent Baardson finner flere personer samlet utenfor kafeen, blant andre kristiansanderen Aslak Haaland, og Georg Bråtlund, som begge er noe beruset og har slåss med hverandre.⁴⁵⁸ Flere andre har også vært i slagsmål. Baardson tar Haaland og Bråtlund med ned til politikammeret for å tilbringe natten i arresten. Dette stemmer overens med det Per Fuglum skriver for dette året: «De fleste politiinngrep mot drukkenskap endte med arrestasjon. I 1922 var dette tilfellet med 70,4% av sakene.»⁴⁵⁹ Terskelen er lav under forbudstiden.

Neste morgen (09.09.1922) lyder forklaringen fra Haaland: Han hadde sittet i kafeens andre etasje med et par stykker til og drukket 20–30 flasker bayerøl iblandet sprit. Ølet var kjøpt av fru Honnemyr. Han bekrefter for politiet at det var bayerøl, for selv om etikettene på flaskene manglet, kjente han igjen bayerølkorkene, og han kjente det på smaken. Dagen før, i forbindelse med ransakingen, forklarer fire andre også for politibetjent Svalastog, som leder etterforskningen, at de fikk servert bayerøl i kafeen. De fire er sagarbeider Thorvald Kling fra Asdal, fløter Gunnerius Nilsen Lunderød, fløter Johan Olsen fra Vrengen (Bjorbekk, ved Nidelva), og 23 år gamle matros Georg Bråtlund fra Arendal.⁴⁶⁰ Dette sier de altså på 09.09.1923, før de blir «usikre» og påstår at det var landsøl i meddomsretten 30.10.1922, hvorpå de igjen blir «sikre» på at det var bayerøl i lagmannsretten 01.03.1923. Disse fire blir viktige vitner i lagmannsretten.

Under ransakingen på 08.09.1922 finner politibetjent Svalastog 146 uåpnede bayerøflasker, fordelt på et skap i kjøkkengangen, to kurver i andre etasje i bakgården, i et klesskap blant skittentøyet, og i lommene på klærne som henger der. Samtlige flasker er uten etiketter, men har bayerølkorker, som Svalastog forteller i lagmannsretten 28.02.1923 og 01.03.1923. Dette ser i utgangspunktet ille ut for fru Honnemyr, men hun har en forklaring klar til

⁴⁵⁷ Agderposten, 01.03.1923, «Honnemyrsaken for lagmandsret» side 2.

⁴⁵⁸ Vestlandske Tidende, 01.03.1923, «Honnemyrsaken for lagmandsret», side 2.

⁴⁵⁹ Fuglum 1995: 455.

⁴⁶⁰ Tiden, 01.03.1923, «Honnemyr-saken for lagmandsret», side 2; Vestlandske Tidende, 02.03.1923, «Honnemyr-saken», side 1.

politikonstabel Boye, som også er med på ransakingen. Hun sier at flaskene i lommene på klærne tilhører mannen hennes, og han skal ha dem med på en tur til Kristiansand.⁴⁶¹ Resten av ølet, forteller hun, er kjøpt inn av leieboerne hennes til bruk i bryllupsfeiringen til hennes vordende svoger. Slik gjør hun det klart at bayerølet uansett ikke er ment for salg i kafeen. Politiet leverer de konfiskerte flaskene tilbake til de fire privatpersonene som eier dem, som alle er leietakere hos fru Honnemyr: inspektør Gustav Thorsen fra Arendal, arbeider Gjeruld Øiestad fra Arendal, Gustav Thorsen, og en viss Oland. Fru Honnemyr sier det er hun selv som har foreslått spleiselaget til Gustav Thorsen, og han har bidratt med 15 kroner for bayerølet, noe Thorsen selv også bekrefter i lagmannsretten. Gjeruld Øiestad blir også bedt om å bidra med penger for ølet. Honnemyr sier det er veldig uheldig at ølet ble levert like før ransakingen. Noe som også er uheldig for fru Honnemyrs sak, er at det under ransakingen overhodet ikke blir funnet noe lovlig landsøl i kafeen. Hun forklarer det med at det var sent på dagen og alt landsølet var utsolgt,⁴⁶² et poeng som forsvareren hennes også gjør i lagmannsretten.

Det hører med til historien at fru Honnemyr sannsynligvis ber Thorvald Kling om å avgi falsk forklaring i forkant av rettssaken i meddomsretten, 30.10.1922. Dette blir bekreftet av to vitner i lagmannsretten på 28.02.1923: Aslak Haaland påstår at Thorvald Kling treffer fru Honnemyr på byen kort tid etter ransakingen på 08.09.1922, før saken kommer opp for meddomsretten, og hun spør ham da om han har blitt forhørt av politiet ennå. Når han svarer nei, påstår Haaland at hun da sier at hvis politiet kommer, er det bare å nekte. Igjen minnes vi taktikken med å fraskrive seg ethvert ansvar overfor myndighetene. I lagmannsretten på 01.03.1923 benekter fru Honnemyr at hun har sagt noe slikt: «Kling maa ha misforstaat mig. Har aldrig sagt at han skulde negte.»⁴⁶³ «Det er ikke riktig. Jeg traf Kling og spurte om politiet hadde været hos ham. Da han svarte nei, sa jeg: da kommer de straks.»⁴⁶⁴ Men Kling bekrefter igjen at fru Honnemyr faktisk ber ham om å nekte.

I lagmannsretten på 01.03.1923 kommer det frem at politikonstabel Finsland finner en tom spritkanne skjult under gulvet på toalettet ute i gårdsrommet under andre ransakingen på 11.09.1922.⁴⁶⁵ Nok en gang er dette sterke indisier, men indisier som ikke kan knyttes ufravikelig til fru Honnemyrs person – og hvis spritkannen var tom, er det ingenting ulovlig

⁴⁶¹ Tiden, 01.03.1923, «Honnemyr-saken for lagmandsret», side 2–3.

⁴⁶² Vestlandske Tidende, 02.03.1923, «Honnemyr-saken»: side 1–2.

⁴⁶³ Tiden 01.03.1923, «Honnemyr-saken for lagmandsret» side 2.

⁴⁶⁴ Agderposten, 01.03.1923, «Honnemyrsaken for lagmandsret», side 2.

⁴⁶⁵ Vestlandske Tidende, 02.03.1923, «Honnemyr-saken», side 1.

ved kannen. Samlet sett vil likevel slike funn kunne påvirke lagmannsrettens dom i en retning. Under den andre ransakingen finner de ingen ulovlige bayerølflasker.

4.5.4 Frifunnet i retten

Politiet og påtalemyndighetene ser ut til å ha ett primært mål for øyet: å gjenopprette ro i bydelen, og selvfølgelig også å håndheve brennevinsforbudet. Dette søker de å gjøre ved å bøtelegge fru Honnemyr og stenge ned kafeen hennes, i alle fall så lenge den fungerer som en ulovlig bar. Likheter med hovedmålsettingen til Anti-Saloon League, ASL, i USA, er stor. ASL gjorde forarbeidet for alkoholforbudet ved nedstenging av samtlige saloons, eller skjenkesteder, i landet i opptakten til forbudstiden.⁴⁶⁶

Myndighetene har en del borgere i Arendal i ryggen, i alle fall foreldrene som bekymrer seg for guttene sine, og de som ringte vedrørende slåsskampen på 08.09.1922. Det skulle da ikke være urimelig å forvente å slippe slåsskamper mellom fulle unge menn i Arendals gater flere år ut i brennevinsforbudet. Saken kommer opp for meddomsretten på 30.10.1922, og påtalemyndighetene har forberedt seg godt med innstevning av 17 vitner. Så viser det seg under rettssaken, at kun ett av vitnene er i stand til å si at de vet hva slags øl de hadde drukket. Saken står og faller på vitneutsagnene, da alt annet er indisier. Fru Honnemyr blir frifunnet. Dagen derpå uttrykker Tiden mistro til vitneutsagnene: «Kafevertinden frifunnet i meddomsretten. Folk som ikke kjender forskjjel paa landsøl og bayerøl!»⁴⁶⁷ Ikke bare smakte bayerøl og lettøl forskjellig fra hverandre, men den berusende effekten var annerledes, og bayerøl var en tydelig mørkere farge enn landsøl, som aktor påpekte under rettssaken 28.02.1923.⁴⁶⁸ Det er usannsynlig at vitnene ikke visste hva de drakk. Gutta som var i slåsskamp har, som nevnt, allerede erkjent for politiet, i arresten på 09.09.1922, at de visste hva de drakk: bayerøl.

Man kan jo spørre hvilken glede fru Honnemyr skulle ha av å skjenke for sterk øl til sine kunder uten at de vet om det, eller gi dem sterkere øl enn de hadde betalt for? Svaret er at det må være kundene selv som har bedt om å få bayerøl, og betalt for bayerøl hver gang, en høyere pris på 80 øre. Dette må være hovedårsaken til at vitnene ikke ønsker å innrømme i meddomsretten at de har kjøpt bayerøl, for da risikerer de straff selv. Slik sett er det ikke bare

⁴⁶⁶ Hall 2010: 1165.

⁴⁶⁷ Tiden, 31.10.1922, «Ølaffæren i Nygaten», side 1.

⁴⁶⁸ Tiden, 01.03.1923, «Honnemyr-saken for lagmandsret», side 2.

én, men 18 tiltalte (17 vitner, pluss fru Honnemyr) i meddomsretten på 30.10.1922, samtlige redde for straffeskyld. Av bevismateriale ut over vitnene, har politiet de 146 flaskene med bayerøl (avkrefset), spritkannen under gulvet på toalettet (tom), stadig alkoholrelatert uro i gatene utenfor kafeen (indisier), og den konfiskerte regnskapsboken til fru Honnemyr, der hun har ført opp antall solgte flasker, rundt 400 i alt, og prisen, slik: «1 fl. 80 øre», men aldri hvilken type øl det er. Det er ført opp rundt 400 salg av denne typen flasker i regnskapsboken. I retten sier fru Honnemyr at samtlige oppføringer er for landsøl, men: «Som bekjent var prisen paa landsøl 60 øre mens prisen på bayerøl var 80 øre»⁴⁶⁹, står det i artikkelen. Dette, i kombinasjon med at etikettene alltid mangler, og korkene nesten alltid er fjernet fra flaskene hun serverer, virker mistenkelig. Politiet, som er sikre i sin sak, regner det som sannsynlig at fru Honnemyrs fortjeneste på ulovlig ølsalg må ligge på rundt 1.200 kroner, basert på salg av gjennomsnittlig 20 flasker dagen fra 09.08.1921 frem til kafeen ble stengt, altså 8 måneder. Aktoratet mener hun skal betale de 1.200 kronene, pluss en bot på 250 kroner, til statskassen, samt det offentliges saksomkostninger.

Honnemyrs forsvarer, overrettssakfører Einar Klem, har følgelig en enkel jobb. Som han sier: «Der er foregaat ting paa denne kafe som samfundsmæssig set ikke er av det gode, men det kan i denne sak ikke lægges tiltalte tillast.»⁴⁷⁰ Et interessant poeng kommer frem i meddomsretten, som nok også bidrar til Honnemyrs frifinnelse: En del av problemet med fyll i gatene kunne være at Honnemyr, som hun selv innrømmer, har tillatt kunder å nyte medbrakte drikkevarer, for eksempel sprit, i kafeen. Dette skulle tilsi at kilden til alkoholforseelsene ikke nødvendigvis er bayerøl solgt av fru Honnemyr. Påtalemyndighetene anker uansett dommen.

4.5.5 Lagmannsretten, rettssak nummer to, 28.02.1923 og 01.03.1923

Denne gangen har påtalemyndighetene forberedt seg bedre, ved å innstevne 21 vitner. Fem av dem møter ikke opp.⁴⁷¹ Hvis bevisførselen er så vanskelig som den ser ut til å ha vært, og rettssaken står og faller på vitneutsagn, hva skal så påtalemyndighetene gjøre for å få vitnene til å snakke sant? Det beste må være amnesti, fritak for straff. Aktor i lagmannsretten, statsadvokat Hartmann, sier da også innledningsvis at fru Honnemyr ble frifunnet i

⁴⁶⁹ Tiden, 31.10.1922, «Ølaffæren i Nygaten», side 1.

⁴⁷⁰ Ibid.: side 1.

⁴⁷¹ Tiden, 28.02.1923, «Honnemyrsaken», side 2.

meddomsretten «idet vidnerne ikke med sikkerhet kunde si at det var bayerøl de var serveret.»⁴⁷² Det er riktignok kun tre stykker som får amnesti (de blir ikke nevnt ved navn), tre stykker som i etterkant av første rettssak innrømmet at de hadde avgitt falsk forklaring om inntak av bayerøl i kafeen. De blir gitt straffefrihet under sterk tvil, betinget av at de ikke bryter loven igjen på to år. Men signaleffekten er der, og resultatene uteblir heller ikke: En høy andel av vitnene blir plutselig helt sikre på at det *var* bayerøl de drakk i kafeen til fru Honnemyr. Det er alltid fru Honnemyr som har servert vitnene, flaskene mangler alltid etiketter og som oftest også korker som kan identifisere øltypen, og prisen per flaske oppgis gjennomgående av vitnene som 80 øre, uansett om de vet hva slags øl det er snakk om eller ikke.⁴⁷³

Politiet selv vitner om ro i Arendals bakgater etter at kafeen ble stengt. Som politibetjent Baardson sier: «Efter at kafeen er lukket er der blit stille og fredelige forhold i Nygaten, som det var før kafeen blev startet ... [forholdene er nå blitt] ... ikke at kjende igjen».⁴⁷⁴

Politifullmektig Melhus sier at: «... forholdene i strøket omkring kafeen er meget bedre efter at denne kom væk.»⁴⁷⁵

Mange vitner styrker imidlertid Honnemyrs sak idet de påstår at de ikke kjenner forskjell på øltypene. Enkefru Inga Helland, som bor i samme gård som kafeen, har, interessant nok, ikke sett at det har forgått noen som helst drikketraffikk overhodet. Fru Honnemyrs losjerende, inspektør Gustav Thorsen fra Arendal, sier at han aldri har sett at det var salg av ulovlig bayerøl i kafeen. Hennes andre losjerende, arbeider Gjeruld Øiestad fra Arendal, har vært mye på kafeen, men har ikke inntrykk av at det ble servert ulovlig øl.⁴⁷⁶

Statsadvokaten nedlegger påstand om høyrere straff enn boten på 250 kroner som hun opprinnelig fikk av politiet. Han nedlegger påstand om inndragning av fortjenesten på 400 kroner, samt en passende bot til statskassen. Forsvarer Einar Klem påpeker at fru Honnemyr ikke er tidligere straffet og ikke har formue, som formildende omstendigheter.

Lagmannsretten finner fru Honnemyr skyldig, og hun må betale en bot på 250 kroner,

⁴⁷² Tiden, 01.03.1923, «Honnemyr-saken for lagmandsret», side 2.

⁴⁷³ Ibid.: side 2.

⁴⁷⁴ Ibid.: side 2.

⁴⁷⁵ Agderposten, 01.03.1923, «Honnemyrsaken for lagmandsret», side 2.

⁴⁷⁶ Vestlandske Tidende, 01.03.1923, «Honnemyrsaken for lagmandsret», side 1–2; Tiden, 01.03.1923, «Honnemyr-saken for lagmandsret», side 2; Agderposten, 01.03.1923, «Honnemyrsaken for lagmandsret», side 2.

subsidiært 24 dager i fengsel, samt inndragning av 300 kroner og betaling av saksomkostningene på 40 kroner, altså bøter på i alt 590 kroner.⁴⁷⁷

4.5.6 Oppsummering

I dette casestudiet har jeg funnet ut hvem Mina Honnemyr var, hvordan hun tilnærmet seg og omgikk lovverket og myndighetene, og hennes stilling i smuglingshierarkiet på selger- og kundebehandlingsnivå. Så hvem er fru Honnemyr? Hun er en person som befinner seg på radikal side i politikken, i reaksjon mot borgerskapet og kapitalismens krefter. Hun befinner seg imidlertid mellom barken og veden, for selv om hun er reaksjonær og radikal, er hennes meningsfeller og parti ja-folk, forbudsvenner, som støtter innføringen av avholdsfolkets utopi, den alkoholfrie «revolusjon». Samtidig er Honnemyr klar over hvor betent temaet brennevinsforbud er innad hos sosialistene og kommunistene, og hun stiller seg uredd på forbudsmotstandernes side, samtidig med at hun høyt og tydelig toner det sosialistiske flagget. Dette er en kvinne med sterke meninger, som uredd lever ut det hun mener gjennom sine handlinger. Å skjenke for sterk øl under forbudstiden, uten bevilling, i en by der brennevinsamlaget periodevis har vært stemt bort, er en uredd og rebelsk handling. Hun demonstrerer sin reaksjonære personlighet og tilnærming ved å faktisk gå imot sitt politiske partis offisielle avholdsideal.

Det ser ut til at Mina og Olaf Honnemyr senere flytter til Ålefjær,⁴⁷⁸ og så til Vennesla. Hun dør på 24.05.1970, 93 år gammel, og blir bisatt fra Vennesla kirke. Som et siste innblikk i personligheten eller mentaliteten til fru Honnemyr, leser vi følgende tekst i dødsannonsen: «Vennligst ikke kondoler ved graven. Blomster og kranser ønskes ikke».⁴⁷⁹ Vandrer man langs den korte Nygaten i Arendal i dag, ser man en rekke anonyme moderne bygningsfasader, samt ett eldre bygg med stort skilt: «IOGT-huset». Om det er samme bygning der Mina drev kafé, og hvilket år IOGT overtok bygningen, er temaer for videre historiske undersøkelser.

⁴⁷⁷ Vestlandske Tidende, 01.03.1923, «Honnemyrsaken for lagmandsret», side 2.

⁴⁷⁸ Fædrelandsvennen, 24.04.1957, «Hjertelig takk for oppmerksomheten ved min 80 års dag», side 8.

⁴⁷⁹ Fædrelandsvennen 26.05.1970, «Tomine 'Mina' Honnemyr», side 14.

4.6 Case 5: Wilhelm Rosenvinge Kolderup, Fredrik Bugge Storm og Ferdinand Hetting Kolderup

I dette casestudiet, som avisene og myndighetene kalte for «‘Sturmvogel’-saken», skal jeg finne ut hvem Wilhelm Rosenvinge Kolderup, Fredrik Bugge Storm og Ferdinand Hetting Kolderup var, hvordan de smuglet, hvordan de tilnærmet seg og omgikk myndighetene, hvordan nettverket deres så ut, definere deres stilling i smuglingshierarkiet, og undersøke et tilfelle av grov vold.

Tilfellet høyesterettsadvokat Wilhelm Rosenvinge Kolderup i Mandal (36 år gammel under «‘Sturmvogel’-saken») dreier seg omkring to spesifikke hendelser og tre rettsaker der handlingene hans avslører en del om både innsmuglingsmetoder og smuglermentalitet. Kolderup (10.03.1885–12.05.1979), bor i Ytre Sandgate 19, Mandal. Han er født i Ålesund. Ved folketellingen i 1910, i sitt 26. år, står Wilhelm Fredrik Kolderup oppført som sorenskriverfullmektig med bopel Thomas Heftyes gate 75, Christiania, sammen med en rekke andre familiemedlemmer.⁴⁸⁰ Han betegnes da også som innflytter fra Oslo til Mandal under tredje rettsaken mot ham i mai 1925.⁴⁸¹ I folketellingene staves fornavnet hans med enkel V, Vilhelm, men selv staver han navnet sitt «Wilhelm», i annonsering av egne advokattjenester i avisene.⁴⁸² Han er gift med Erikka Bugge, født 26.06.1896. Som tenåring, i 1910, bodde Erikka sammen med foreldrene i Store Elvegata 22, Mandal. Datteren til Erikka og Wilhelm heter Wenche Rosenvinge Kolderup, født 11.07.1918.⁴⁸³ Hun er seks år gammel ved andre rettsak i mars 1925 og figurerer i avisene sammen med sitt to år yngre søsken. Kolderup gir en sjelden karakteristikk av egne kroppslige proporsjoner under rettsaken mot ham i mars 1925: Han sier han ikke er noen bokser, men «Jeg er ingen svækling, men ikke av kjæmpemæssige dimensjoner, som man ser.»⁴⁸⁴

Ferdinand Hetting Kolderup (38 år under «‘Sturmvogel’-saken»), Wilhelms eldre bror, er født 16.04.1883. Han er bankassistent, bosatt på Nesodden.⁴⁸⁵ Mer relevant informasjon om ham har det ikke vært mulig å oppdrive.

⁴⁸⁰ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036392092684>;

<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036576000436> (Hentet 25.04.2024).

⁴⁸¹ Christianssands Tidende, 27.05.1925, «Kolderup-saken», side 3.

⁴⁸² Morgenbladet, 16.04.1924, «Høyesterettsadvokat W. Rosenvinge Kolderup», side 10.

⁴⁸³ <https://www.digitalarkivet.no/view/255/pd00000035762240>;

<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036576000922> (Hentet 25.04.2024).

⁴⁸⁴ Christianssands Tidende, 26.05.1925, «Kolderup-saken for lagmandsretten», side 2.

⁴⁸⁵ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036392092683> (Hentet 25.04.2024).

Gårdbruker Fredrik Bugge Storm (11.10.1873–28.09.1948, 48 år under «‘Sturmvogel’-saken»), er bosatt på sitt gårdsbruk, Rødberg, like ved Snigsfjorden i Sør-Audnedal. Mellomnavnet Bugge, og etternavnet til Erikka, også Bugge, sannsynliggjør familieband. En bror av Erikka, skipsreder Jørgen Bugge, er også vitne ved rettssaken i mars 1925.⁴⁸⁶

Ytterligere to stykker bistår utvilsomt i dette smuglingstilfellet: kjørene Thorv. H. Kristensen og Kristen S. Kristensen, begge fra Mandal.⁴⁸⁷ Kjøretøyene og navnene deres forekommer ikke på politiets liste over mistenkte lokale kjøretøy.⁴⁸⁸

4.6.1 Bakgrunn for første lovbrudd – «‘Sturmvogel’-saken», 1922

I motsetning til andre og tredje rettssak mot Kolderup («Kolderup-saken», for vold, i mars og mai 1925), som blir fyldig gjengitt og kommentert i både lokal og landsdekkende presse, står det intet i avisene om første rettssak, for smugling. Eneste kjennskap vi får til de involverte individene i saken er gjennom tollvesenets og politiets rapport saker. Avisene omhandler riktignok «‘Sturmvogel’-saken» i 1922, men ingen navn på tiltalte offentliggjøres. Det er uklart om det er pressen eller myndighetene som holder tett, mest sannsynlig sistnevnte. Årsaken er nok ikke at de tiltalte vedtar bøtene sine umiddelbart, da det er mange eksempler på andre smuglere som vedtar bøtene sine og får offentliggjort sine navn i pressen. I Verderrettssaken, også en litt delikat sak, der faren til Verder er tollbetjent, blir Verders navn holdt skjult av pressen inntil dommen faller, så det kan være snakk om presseetiske retningslinjer. Men under rettssak to og tre, «Kolderup-saken», for grov voldsbruk, blir det derimot mer tydelig at de presseetiske retningslinjene i Vær Varsom-Plakaten ikke ble formulert før 1936.⁴⁸⁹ Det er lynsjestemming i Mandal og Kristiansand, og hadde den fiendtlige pressen kjent til Kolderups involvering i «‘Sturmvogel’-saken», hadde de utvilsomt benyttet seg av det i sin agitasjon.

Smuglerskipet «Sturmvogel», en «koff» fra Hamburg, figurerer for første gang i avisene på 16.12.1920, med beskjed om at den er utklarert fra Eydehavn til Lübeck.⁴⁹⁰ På 30.03.1921 får vi høre at «Sturmvogel», lastet med sprit og konjakk for Kristiansand, er kommet inn til

⁴⁸⁶ Christianssands Tidende, 17.03.1925, «Kolderup-saken», side 2.

⁴⁸⁷ Kgl. Finans- og Toll-Departement, stemplet Kr.sand D.T.I. J.nr. A. 1195/1922: konfiskationssak no. 6/1922, 27.12.1922.

⁴⁸⁸ Politiets liste over lokale kjøretøy som mistenkes for å brukes i sprittrafikken, i kasse «Kristiansand Tollsted 1320», mappe «Smuglingskontrollen 1912–1926» (uten journalnummer).

⁴⁸⁹ Pressens faglige utvalg 2004: 3.

⁴⁹⁰ Agderposten, 16.12.1920, «Fra havnen», side 2.

Koster og ligger værfast i en uke mens den venter på medvind. Lasten består av 50 fat sprit og store mengder konjakk på flasker.⁴⁹¹ Litt senere på året, 12.10.1921, forteller avisene om tre smuglerskip fullastet med sprit og brennevin, «P. Schou» på vei fra Fredrikshavn til Strømstad, «Hoewe» på vei fra Hamburg til Shetland, og «Sturmvogel» på vei fra Hamburg til Arkhangelsk, som har vært helt oppe i Mandalselven, Marna, angivelig på grunn av storm. I den forbindelse oppgir Grimstad Adresstidende en interessant detalj som minner mye om Howold-brødrenes taktikk for å komme seg inn til land for å selge sprit: «Moewe» blir utvist fra norske farvann og fulgt av tollvesenet ut til territorialgrensen, men vender tilbake allerede samme kveld, under påskudd av at maskinen igjen har begynt å hakke. Omtrent samtidig med at «Moewe» returnerer, kommer også «Sturmvogel» og legger til ved tollbodbyggen. Begge skipene er fullastet med sprit og brennevin. Taktikken er å komme seg inn til land, der kundene befinner seg.⁴⁹²

Så, natt til 23.10.1921, bruker trekløveret Wilhelm Rosenvinge Kolderup, Ferdinand Hetting Kolderup og Fredrik Bugge Storm en motorbåt og en pram til å frakte sprit og brennevin i land fra «Sturmvogel». Varene blir brakt inn til en sjøbod ved Snigsfjorden og senere opp til Fredrik Bugge Storms gård, Rødberg i Sør-Audnedal, rett ved Snigsfjorden. Derfra blir varene ført til Mandal, og mesteparten av lasten blir fraktet videre til Kristiania hvor det blir solgt. De smugler inn 20 kasser sprit (100 liter), 100 kasser whisky, 100 kasser konjakk, og 10 kasser «Benedictiner» med 12 flasker i hver kasse.⁴⁹³ På 16.11.1921 beslaglegger politiet i Mandal smuglervarene som ble igjen i Mandal: 1 kasse sprit (som inneholder 8 kanner, hver på 10 liter), 2 kasser whisky og 9 kasser «Benedictiner» (hver kasse med 12 flasker).⁴⁹⁴ I Oslo blir følgende mengder av partiet anholdt:

«195,3 liter ‘brennevin 1’ av verdi kr. 1560,45. ...er anholdt av politiet i Kristiania hos en person, som hadde kjøpt flaskerne av agent Kolderup ... Resten av brennevinslasten er ikke anholdt og utgjør i alt kr. 2469,7 liter ‘brennevin 1’, hvis verdi settes til kr. 17447,34 og hvorav toll pliktes med kr. 6544,71.»⁴⁹⁵

⁴⁹¹ Kongsberg Tidende, 30.03.1921, «Stor ladning av flytende forbud til landet», side 3; Dagsposten, 30.03.1921, «Det tyske brændevinsfartøi ved Koster», side 4.

⁴⁹² Nationen, 12.10.1921, «Tre brændevinsskuder besøker Mandal», side 2; Grimstad Adresstidende, 13.10.1921, «Smuglerne har et godt øie til Mandal», side 1; Aftenposten: Ukens Nyt, 18.10.1921, «Mandal som smuglerbasis», side 3.

⁴⁹³ Kr.sand D.T.I. (overtredelses) Journal nr. B. 124/1922 Fra tollinspeksjonen i Mandal; Kgl. Finans- og Toll-Departement, 27.12.1922, J.- 4¹²⁴/1922 B³, til tollkammeret i Mandal.

⁴⁹⁴ Kr.sand D.T.I. (overtredelses) Journal nr. B. 124/1922 Fra tollinspeksjonen i Mandal.

⁴⁹⁵ Kgl. Finans- og Toll-Departement, stemplet Kr.sand D.T.I. J.nr. A. 1195/1922: konfiskationssak no. 6/1922, 27.12.1922.

Myndighetene definerer Wilhelm Rosenvinge Kolderup som hovedpersonen bak innsmuglingen og Ferdinand som agent i Oslo. Bugge Storm og Ferdinand eier motorbåten sammen. Den blir beslaglagt, taksert til 1.000 kroner og holdt ved Svinør tollstasjon. De tre straffes etter tollovens §137 og 139, jfr. lov av 17/6 – 1869 § 16 og lov av 30/9 – 1921. I utgangspunktet får de følgende bøter: Alle tre er pliktig toll på 6.544,71 kroner. Wilhelm får en bot på 4.000 kroner, Kolderup 2.000 kroner, og Bugge Storm 2.000 kroner, eller fengsel i 75 dager hver. Politibetjent G. Olsen og politikonstabel Karl Olsen får 1.000 kroner på deling som finnerlønn – samme belønningssystem som i tollvesenet. Domsavgivelsen er undertegnet både Blehr og ekspedisjonssjef Hektoen. Gerhard von der Lippe, distriktstollinspektør i Kristiansand, har undertegnet i blyant.⁴⁹⁶ Dommene blir imidlertid redusert av hensyn til økonomiske forhold hos de dømte: Kolderup må betale 2.000 kroner eller sone 25 dagers fengsel, Ferdinand må betale 1.000 kroner eller sone 25 dagers fengsel, og Bugge Storm må betale 500 kroner eller sone 20 dagers fengsel. Påtale for de to kjørerne faller bort på grunn av bevisets stilling.⁴⁹⁷

Samtidig med denne rettsprosessen (perioden rundt 07.12.1922) ser vi i avisene at Kolderup fortsetter sine advokattjenester som før: Han rykker inn stadfestelser av flere ektepakter⁴⁹⁸, stadfestelse av en adopsjon,⁴⁹⁹ bekjentgjørelse om akkordforhandlinger,⁵⁰⁰ kreditorinnkallelse ved en likvidering,⁵⁰¹ og flere reklamer for advokattjenester, stadig undertegnet «W. Rosenvinge Kolderup, høiesteretsadvokat».⁵⁰² Smuglingsdommen påvirker ikke hans renommé og inntektskilde som advokat. Den blir ikke offentliggjort.

4.6.2 Vold og selvtukt i Mandals bakgater, 17.02.1925: rettssak nummer 2, mars 1925

Siste eksempel på smuglermentaliteten i denne empiriske analysen av Sørlandets smuglere finner sted i Mandals bakgater, på 17.02.1925, en vinternatt rundt 22:30. De to resulterende rettssakene, i mars og mai 1925, er kjent som «Kolderup-saken». De gir oss rikelig med gjengivelser av direkte tale fra Kolderup, som da gir et godt innblikk i hans personlighet.

⁴⁹⁶ Kgl. Finans- og Toll-Departement, 27.12.1922, J.- 4¹²⁴/1922 B³, adressert til tollkammeret i Mandal.

⁴⁹⁷ Kr.sand D.T.I. J.nr. A. 1195/1922. Konfiskasjonssak no. 6/1922.

⁴⁹⁸ Norsk Kunngjørelsestedende, 04.08.1920, «Egtepakt», side 2; Norsk Kunngjørelsestedende, 07.10.1920, «Egtepakt», side 3.

⁴⁹⁹ Norsk Kunngjørelsestedende, «Adopsjonsbevilling», 20.08.1920, side 2.

⁵⁰⁰ Bergens Aftenblad, 27.09.1922, «Akkordforhandlinger», side 4; Norsk Kunngjørelsestedende, «Emil Eikaas akkordforhandlingsbo», 07.12.1922, side 3.

⁵⁰¹ Norsk Kunngjørelsestedende, 10.02.1923, «Kreditorindkaldelse», side 2.

⁵⁰² Morgenbladet, 16.04.1924, «Høiesteretsadvokat W. Rosenvinge Kolderup», side 10; Morgenbladet, 14.05.1924, «Høiesteretsadvokat W. Rosenvinge Kolderup», side 7.

Øyenvitne Sofie Louise («Josefine») Rønning går altså forbi Kolderups bolig i 22:30-tiden og får se Kolderup komme ut av porten til gårdsrommet i stor fart. Hun snakker til ham om et vindu i huset hans som står åpent, men han svarer ikke. Han følger etter en ung mann i lys frakk, handelsbetjent Sverre Johnsen (født 20.04.1900, altså 24 år gammel, bosatt i Kleven 76, Mandal).⁵⁰³ Hun hører Kolderup spørre ham om hva han går og lusker etter, så hun blir stående og se på. Det er mørkt, men av bevegelsene deres får hun inntrykk av at de slåss. Hun ser Johnsen falle overende i gaten og så reise seg opp igjen, så få et nytt slag og falle overende igjen. Kolderup bøyer nå seg over Johnsen, og Rønning hører tre tunge slag fra Kolderup mot den unge mannen. Når Kolderup kommer tilbake, ser hun at den høyre hånden hans er blodig. Da sier han til henne: «Nu fik han, den gutten, som gaar her og lusker og trænger sig ind til pikerne om natten og paafører dem venerisk sygdom».⁵⁰⁴ Per Lillesund og Arthur Stigsen, fetteren til Johnsen, finner ham rett etterpå, full av blod i ansiktet og på klærne. De får ham inn i et av de nærmeste husene der Kaiman og Julle Torjussen bor. De er foreldrene til Thomas Torjussen, Sverre Johnsens kamerat, som også er handelsbetjent i samme forretning som Sverre. Julle forteller i retten: «Hele ansigtet saa ut som en blodig masse og blodet randt av øine, næse og mund. Han var ganske bevisstløs.»⁵⁰⁵ Hun orker ikke å se på det, og går inn. De bærer ham inn i skjulet og Kaiman vasker blodet av ham der. Julle går så ut til ham. Hun forteller: «Han var da ophovnet omkring øinene, saaledes at disse kun viste sig som en smal stripe. Næsen var sterkt ophovnet og underlæben hang som en pose nedover.»⁵⁰⁶ Kaiman forteller om Sverres syn: «Det blev værre, mens han laa der. Det ene øie var aldeles igjengrodd og det andet vistes som en smal stripe. Underlæben var ophovnet og hang nedover. Han blødde av næse og mund.»⁵⁰⁷ Johnsen går inn og ut av bevissthet, men når han er bevisst, sier han at det var Kolderup som slo ham og at han ikke klarer å se. Han ligger der til mellom 00:00 og 00:30, når han kjørt hjem i en bil og må løftes inn i bilen.⁵⁰⁸ Avisen beskriver Sverre Johnsens egen beskrivelse av angrepet slik: «Først fik han et slag, saa det sortnet for øinene, og straks efter fik han et slag paa mundpartiet, saa han faldt og

⁵⁰³ <https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01073893004102> (Hentet 29.04.2024).

⁵⁰⁴ Christianssands Tidende, 16.03.1925, «Forlik i Kolderup-saken?», side 2; Christianssands Tidende, 26.05.1925, «Kolderup-saken for lagmandsretten», side 2.

⁵⁰⁵ Christianssands Tidende, 17.03.1925, «Kolderup-saken», side 1.

⁵⁰⁶ Ibid.: side 1.

⁵⁰⁷ Ibid.: side 2.

⁵⁰⁸ Christianssands Tidende, 16.03.1925, «Forlik i Kolderup-saken?», side 3.

besvimte. Da han kom til sig kravlet han bort til en trap, og her var det just som i en drøm for ham at to stykker kom og fandt ham.»⁵⁰⁹

Første fredag etter overfallet er Thomas Torjussen hjemme hos Johnsen og ser at han ennå er opphovnet rundt det ene øyet, og det hvite i øynene er rødt. Johnsen forteller ham at synet er tåkete, bokstavene går i ett for ham, han har konstant hodepine, og han sover lite. Han har hodeverk og nedsatt syn i 14 dager etter angrepet og føler seg svært dårlig. Thomas ser også at Johnsen har mistet en fortann i overkjeven. Den ble slått ut av Kolderup under angrepet. Sverre fremmer senere krav til Kolderup om 60 kroner for en ny tann. Månedslønnen til Johnsen er på 180 kroner.⁵¹⁰ Sjefen hans, G. O. Saanum, oppgir at han er borte fra forretningen i perioden 16.02.1925–10.03.1925.⁵¹¹

Johnsen blir undersøkt av sin personlige lege, doktor Saxlund, som henviser ham til øyelege Abusdal i Kristiansand. Abusdal vurderer ham slik at han ikke har skade på det indre øyet, at det ikke er fare for synet, og at det ikke kan regnes med varig men etter slagene. Johnsen drar til Abusdal igjen og får attest for arbeidsudyktighet på grunn av skadd syn for 1–2 uker.⁵¹² Ved rettssaken i mai sier Abusdal følgende om skaden på Johnsens syn: «Man kan ikke si at skaden var av nogen betydning».⁵¹³

4.6.3 Bakteppet – årsakene til Kolderups angrep på Sverre Johnsen

Hva får en høyesterettsadvokat til å miste besinnelsen på denne måten og angripe en ung fyr med slik aggresjon, på åpen gate, foran et vitne? Hvorfor tar en lovens tjener loven i egne hender så til de grader, og hva er den bakenforliggende historien? Jeg nevner i forkant at det som nå gjengis ikke handler om smugling direkte, men jeg inkluderer det likevel fordi det ble utført av en smugler og fordi det derfor gir innblikk i smuglermentaliteten.

Det hele bunner i en del forhold som har vært til konstant bekymring og irritasjon for herr og fru Kolderup over lengre tid. Sverre Johnsen har en romanse på gang med barnepiken deres, Alice Genoveva Marthinsen, som har pågått i omtrent et halvt år. Ifølge Kolderups, kommer han jevnlig inn i privathjemmet deres, i beruset tilstand, når de er ute på besøk eller er på byen og forlyster seg på kveldene. De har to små barn, på 4 og 6 år, som sover og skal ha barnepass av Alice. Johnsen har fått klar beskjed av både Kolderup and Erikka om at han ikke får

⁵⁰⁹ Christianssands Tidende, 26.05.1925, «Kolderup-saken for lagmandsretten», side 3.

⁵¹⁰ Christianssands Tidende, 17.03.1925, «Kolderup-saken», side 2.

⁵¹¹ Christianssands Tidende, 18.03.1925, «Kolderup-saken», side 3.

⁵¹² Christianssands Tidende, 16.03.1925, «Forlik i Kolderup-saken?», side 2.

⁵¹³ Christianssands Tidende, 26.05.1925, «Kolderup-saken for lagmandsretten», side 2.

komme inn i deres privathjem når de er ute, men han kommer likevel tilbake, gang på gang. Kolderup har truet med å slippe løs den farlige gårdshunden sin på ham, men Johnsen er blitt bestevenner med den, så det hjelper ikke å true med den heller. Utover å være beruset, skjenker Johnsen, ifølge Kolderups, vin til pikene, han søler vin i sengen til kokkepiken (Dagmar Holmer) ved en anledning, han trekker barnepiken vekk fra hennes plikter overfor barna når han trekker henne inn på kaminstuen eller gjesterommet over garasjen, og han ser ut til å ha røykt på do og slengt fra seg sneipene på teppet. Kolderups frykter at han i en beruset tilstand skal starte en brann i huset – garasjen deres brant ned tre år før dette på grunn av en henslengt sneip, så de er nervøse. Spesielt en hendelse faller Kolderup tungt for brystet: Sverre har nettopp vært på et hemmelig besøk hos Alice mens Kolderups var på byen. Når Johnsen litt etter går bortover veien sammen med to kamerater, ser han Kolderups sammen med banksjef Mathisen og fruene hans. Da tar Johnsen hatten av og sier «God aften» til dem på en måte som Kolderup oppfatter som hånlig, og både Erika og Wilhelm mener han er så sterkt beruset ved den anledningen at han trenger hjelp av kameratene for ikke å sjangle bortover veien.⁵¹⁴

Under første rettssak, i mars 1925, er det en lang rekke vitner som tilbakeviser Kolderups anklager og gir Johnsen meget godt skussmål – for eksempel Jule og Kaiman Torjussen og sønnen, Thomas, sjefen hans, kjøpmann G. O. Saanum,⁵¹⁵ ekspeditrisen som jobber i butikken der han er handelsagent, Trine Torkildsen, og kokkepiken til Kolderups, Dagmar Holmer.⁵¹⁶ De stiller seg bak ham og benekter at han drikker for mye eller at han er full i de tilfellene der Kolderups påstår at han er det.⁵¹⁷ Alice gir imidlertid Kolderups delvis rett når hun sier at Johnsen er «... slem til at drikke; men i Kolderups hus hadde han alltid opført sig pyntelig.»⁵¹⁸

Verdt å merke seg er at broren til Sverre Johnsen, Kristian Johnsen, er politibetjent, eller «politikontorist»,⁵¹⁹ i Mandal, noe som kan være med og forklare Johnsens selvsikre fremferd overfor Kolderups.

4.6.4 Mulig sjalusidrama

⁵¹⁴ Christianssands Tidende, 26.05.1925, «Kolderup-saken for lagmandsretten», side 2.

⁵¹⁵ Christianssands Tidende, 18.03.1925, «Kolderup-saken», side 3.

⁵¹⁶ Tiden, 18.03.1925, «Den bolde ridder av neveretten, eller Kolderup-saken i Mandal», side 2.

⁵¹⁷ Christianssands Tidende, 17.03.1925, «Kolderup-saken», side 2.

⁵¹⁸ Christianssands Tidende, 16.03.1925, «Forlik i Kolderup-saken?», side 2.

⁵¹⁹ Ibid.: side 2–3.

Men, detaljen som blir spart til sist, og som gjør at denne saken preger alle landets aviser, er en detalj som ikke kommer frem før broren til Johnsen, politibetjent Kristian Johnsen, i retten i både mars og mai, påstår at Kolderup selv har en romanse på gang med barnepiken Alice. Slik serverer han publikum et helt nytt og plausibelt motiv for Kolderups angrep på Johnsen. Hvis dette er tilfelle, er det i tillegg et motiv for Sverres utilbørlige og passiv-aggressive oppførsel overfor Kolderup – hvorfor skulle denne gifte tobarnsfaren få ha en kjæreste i tillegg, spesielt når piken det er snakk om, er Johnsens kjæreste? Vi aner dessuten en mulig årsak til at Kolderup ikke bare kvitter seg med hele problematikken med barnepiken ved å si henne opp og skaffe en ny, et spørsmål som faktisk tas opp rettssakene. Kolderup benekter en romanse på det sterkeste, men: «Den 18-aarige unge pike Alice svarte at om det skulde bli hendes siste ord, saa hadde Kolderup kjærtegnnet hende»,⁵²⁰ ved å kysse henne minst to ganger. Ved rettssaken i mai, legger Alice til at Kolderup også har tatt henne om livet to ganger.⁵²¹ Kolderups forklaring blir flere ganger avbrutt av latter fra publikum i rettssalen så dommeren må kalle til orden.⁵²² «Spør likesaa godt om jeg har hat legemlig omgang med hende», sier Kolderup, men da svarer Alice nei. «Advokat Kolderup forlangte rettens kjendelse for at dette tema ikke blev behandlet. Det maatte være grænser for hvad man kunde tillate sig. Det var utslag av en uanstændig mands tankegang.»⁵²³ Men politibetjent Kristian Johnsen krever at det skal frem, for han mener det er «av spesiell betydning».⁵²⁴

Det er for øvrig også en enestående måte å tilsmusse Kolderups karakter. I forkant av rettssaken, er politibetjent Haarde fra Mandal hjemme hos Kolderups når de er ute, for å snakke med Alice, og forteller henne at nå gjelder det å smusse til Kolderup mest mulig, for han har rykte på seg for å være skjørtejeger.⁵²⁵ Alice gjengir Haardes ord slik: «La os bare dra Kolderup ned i skitten, saa kan dere bli opreist».⁵²⁶ Det kunne jo tenkes at Alice er åpen for et slikt forslag: Hun gikk nemlig ned til Johnsen og fikk se hvilken tilstand han var i den kvelden han ble angrepet.⁵²⁷ Episoden har sannsynligvis ført til en grad av friksjon mellom henne og arbeidsgiveren. Men i retten svarer hun nektende på spørsmål om hun tror Kolderup angrep Johnsen fordi han vil ha henne for seg selv.⁵²⁸

⁵²⁰ Jarlsberg og Larviks Amtstidende, 21.03.1925, «Advokaten og hans tjenestepike», side 6.

⁵²¹ Akershusposten, 26.05.1925, «Advokaten som ga juling», side 1.

⁵²² Tiden, 18.03.1925, «Den bolde ridder av neveretten, eller Kolderup-saken i Mandal», side 2.

⁵²³ Christianssands Tidende, 18.03.1925, «Kolderup-saken», side 3.

⁵²⁴ Tiden, 18.03.1925, «Den bolde ridder av neveretten, eller Kolderup-saken i Mandal», side 2.

⁵²⁵ Christianssands Tidende, 26.05.1925, «Kolderup-saken for lagmandsretten», side 2.

⁵²⁶ Ibid.: side 3.

⁵²⁷ Ibid.: side 2.

⁵²⁸ Ibid.: side 3.

4.6.5 Kolderup får lokalsamfunnet mot seg

Angrepet på Johnsen vekker stor harme hos mange mandalitter. Ved rettssaken i mars 1925 er det enorm interesse for saken: «Tilstrømningen til rettslokalet av tilhørere har vært voldsom. Den første dag stormet de slik på at døren til vidneværelset blev splintret.»⁵²⁹ Johnsen og broren ønsker tydeligvis hevn for det som har skjedd og viser ikke tegn til å gi seg i rettsvesenet. Sverre avviser for eksempel Kolderups forsøk på å inngå forlik i første runde i retten i mars.⁵³⁰ Når departementet ikke finner tilstrekkelig grunn til å påstå Kolderup fradømt autorisasjonen som advokat, aner vi litt av den ultimate hevnen som Sverre og Kristian Johnsen hadde tenkt seg.⁵³¹

Kolderup får også redaksjonen i flere lokalaviser imot seg. Tiden beskriver Kolderup som «... ikke fullt så kjepphøi» i rettssalen når han søker å inngå forlik med Johnsen.⁵³² Lokalavisene «Tvedestrand» og «Lindesnæs» går begge hardt ut mot ham. Kolderups forsvarsadvokat under rettssaken i mai 1925, Næser, sier «Lindesnæs» har laget sensasjon ut av dette, og at det at en mann gir en annen pryl vanligvis ikke fører til sak på denne måten – det er en dagligdags hendelse, sier han.⁵³³ Kolderup selv skriver at det «Lindesnæs» har skrevet om ham, er uriktig og tendensiøst og har utsatt ham for hat og tap av den nødvendige tillit for hans sak og inntektskilde i størrelsesorden 25 til 30.000 kroner. Han krever 25.000 kroner i erstatning av avisen. «Lindesnæs» svarer at han kan takke sine *egne* bedrifter for den svekkede tilliten til hans næring.⁵³⁴

Kolderup er ikke uten støtte i lokalpressen. Christianssands Tidende skriver: «... med slike gjester synes en god dragt pryl at være det eneste som hjelper ... Johnsen hadde faat en haardhændt behandling, men den var velfortjent».⁵³⁵ Kolderup har dessuten to kvinnelige støttespillere. Alice sier hun har hørt moren sin si at hun var glad for at Kolderup hadde gitt Johnsen ris. Moren har også sagt at det er beklagelig at faren til Alice ikke kjente til forholdet, for da ville han ha gitt Johnsen enda mer juling. Hun bekrefter at moren hennes har forbudt

⁵²⁹ Tiden, 18.03.1925, «Den bolde ridder av neveretten, eller Kolderup-saken i Mandal», side 2.

⁵³⁰ Aftenposten, 16.03.1925, «Kolderup-saken», side 2.

⁵³¹ Fædrelandsvennen, 05.05.1925, «Kolderup-saken», side 2; Christianssands Tidende, 06.05.1925, «Kolderup-saken», side 3.

⁵³² Tiden, 18.03.1925, «Den bolde ridder av neveretten, eller Kolderup-saken i Mandal», side 2.

⁵³³ Christianssands Tidende, 27.05.1925, «Kolderup-saken», side 3 og 4.

⁵³⁴ Agder Tidend, 20.05.1925, «Advokat Kolderup mot 'Lindenes'», side 6; Agder, 22.05.1925, «Kolderup-saken i Mandal», side 2; Norgesposten, 18.06.1925, «Sidste nyt i Kolderup-saken», side 4.

⁵³⁵ Christianssands Tidende, 16.03.1925, «Forlik i Kolderup-saken?», side 2–3.

henne å gå med Johnsen og at han ikke får lov til å sette sine ben i deres hus. Alices mor har til og med gått til Kolderup og takket ham for at Johnsen fikk pryl.⁵³⁶ Johnsen er altså ikke universelt likt av alle. Den andre kvinnen som står last og brast ved Kolderup, er Erikka. «Det er mig som har animert min mand til at pryle Johnsen»⁵³⁷ sier hun rett ut i retten. Hun sier at Kolderup opptrådte fullt ut korrekt og angrepet på Johnsen var berettiget. Hun mener Johnsens oppførsel har vært en æresfornærmelse mot huset deres. Hun sier: «Ethvert virkelig mandfolk vilde ha gjort som Kolderup i et slikt tilfælde ... [og offerrollen Johnsen spiller er] ... en ussel rolle for en mann, den rene ynkværdighet. Det var næsten rart at han ikke blev pakket ind i bomuld og kjørt rundt i barnevogn.»⁵³⁸

4.6.6 Endelig dom 27.05.1925

Første omgang i retten, i mars 1925, ender med en bot til Kolderup på 720 kroner, som han skjønner er fordelaktig og vedtar der og da. Riksadvokaten mener det burde endt med fengsling. Johnsens krav om oppreisning etter æresfornærmelse tas ikke til etterfølge. Statsadvokat Haavig og riksadvokaten beslutter å reise tiltale mot Kolderup for legemsfornærmelse etter lovens paragraf 228, men ikke for æresfornærmelse. Derfor blir det ny rettssak i mai 1925. Denne rettssaken er til dels et forsøk på å fradømme Kolderup retten til å drive som advokat, samt erstatning for Johnsens utgifter og tapt arbeidsfortjeneste, samt ytterligere erstatning etter rettens skjønn.⁵³⁹ Andre rettssak blir holdt i Kristiansand og interessen er enorm. Det er så trangt at «mange hundre mennesker slapp ikke inn.»⁵⁴⁰

Kolderup kjennes nå skyldig etter begge tiltalespørsmålene, om legemsfornærmelse og om den har ført til skade som har ført til arbeidsudyktighet i minst 2 uker. Dommen blir igjen 750 kroner i bot, eller 21 dagers fengsel, og erstatning til Johnsen på 229,25 kroner og 50 kroner til saksomkostningene hans. Johnsens påstand om oppreisning blir ikke tatt tilfølge, og Kolderup mister ikke advokatbevillingen. I formildende retning er at angrepet skjedde i berettiget harme, og at Johnsens oppførsel i advokatens hus hadde vært utilbørlig og en usedvanlig pågang fra fornærmedes side. I skjerpene retning er at Johnsen er en yngre person

⁵³⁶ Christianssands Tidende, 25.05.1925, «Kolderup-saken for lagmandsretten», side 3.

⁵³⁷ Christianssands Tidende, 26.05.1925, «Kolderup-saken for lagmandsretten», side 3.

⁵³⁸ Christianssands Tidende, 16.03.1925, «Forlik i Kolderup-saken?», side 2.

⁵³⁹ Arbeider-Avisa, 25.05.1925, «Advokaten som banket tjenestepikens kjæreste», side 3; Tiden, 25.05.1925, «Kolderup-saken fra Mandal, side 2; Christianssands Tidende, 04.05.1925, «Kolderup-saken», side 3.

⁵⁴⁰ Aftenposten, 26.05.1925, «Kolderup-saken i lagmandsretten», side 3.

mens tiltalte er en moden mann. Næser avviser erstatningskravet, da det å imøtekomme det vil være en æreskrenkelse av den offentlige rettsbevissthet.⁵⁴¹

Dommen faller ikke i smak hos folkemengden på 5–600 personer (flere tusen personer, ifølge Aftenposten)⁵⁴² som har samlet seg utenfor rettslokalet i Kristiansand. Det er tilløp til piping når Kolderup viser seg etter rettsaken, og mengden bryter gjennom politisperringen og roper og hoier mens de følger etter ham og Næser til Ernst Hotel, der de bor under rettssaken. Utenfor hotellet blir det også mye piping og mishagsytringer. Politiet klarer å forhindre opptøyer.⁵⁴³ «Som en følge av opløpet blev en liten pike overkjørt av en bil og maate kjøres til kliniken.»⁵⁴⁴ I Mandal, etter domsavsigelsen, samler en folkemengde seg utenfor Kolderups hjem i 23:00-tiden for å holde pipekonsert. Politimesteren kommer og folkemengden trekker seg vekk, men går direkte til Malmøy bydel og starter i stedet en voldsom piping utenfor huset til politikonstabel Karlsen, fordi han vitnet fordelaktig for Kolderup i lagmannsretten. Det blir kastet stein mot huset og 5 ruter blir knust. Karlsen selv står med revolveren klar til å forsvare seg når politiet kommer ham til unnsetning.⁵⁴⁵

Avisen «Lindesnæs» ber påtalemyndighetene inntrengende om å anke til høyesterett, da mange er forbitret over at det ikke ble fengselsstraff, og så høyesterett kan avgjøre om dommen er preget av fosterbroderskap – korrupsjon blant innvidde.⁵⁴⁶ Hadde de bare visst om smuglingsdommen til Kolderup. Statsadvokat Haavig anker, da han finner at det er et åpenbart misforhold mellom handlingen og dommen, og han mener også det burde vært anvendt fengselsstraff og at Johnsens krav på oppreisning burde vært tatt til følge.⁵⁴⁷ Anken avvises av høyesteretts kjæremålsutvalg 27.06.1926.⁵⁴⁸ Som Christianssands Tidende setter som overskrift: «Kolderup-saken endelig ute av verden».⁵⁴⁹

I forsvarstalen, før juryen skal avsi dommen på 27.05.1925, påpeker Næser at det her er mye som rører seg under overflaten: Kolderup er innflytter fra Oslo, en outsider, han har fått lokale

⁵⁴¹ Christianssands Tidende, 27.05.1925, «Kolderup-saken», side 4.

⁵⁴² Aftenposten, 27.05.1925, «Advokat Kolderup dømt», side 5.

⁵⁴³ Dagbladet, 26.05.1925, «Kolderup-saken», side 6; Christianssands Tidende, 27.05.1925, «Kolderup-saken», side 3 og 4; Aftenposten, 27.05.1925, «Advokat Kolderup dømt», side 5.

⁵⁴⁴ Vestlandske Tidende, 27.05.1925, «Kolderup fik en bot paa 750 kroner», side 3.

⁵⁴⁵ Christianssands Tidende, 02.06.1925, «Pipekoncert og spetakler i Mandal», side 3; Norgesposten, 02.07.1925, «Mere nytt om Kolderup-saken», side 8.

⁵⁴⁶ Bergens Tidende, 28.05.1925, «Var det en dom mellem augurer?», side 7; Stavanger Aftenblad, 28.05.1925, «Kolderup-dommen», side 6.

⁵⁴⁷ Christianssands Tidende, 05.06.1925, «Dommen i Kolderup-saken paaanket til høiesterett», side 3; Agder, 05.06.1925, «Kolderup-saken», side 2.

⁵⁴⁸ Aftenposten, 27.06.1925, «Kolderup-saken», side 2.

⁵⁴⁹ Christianssands Tidende, 29.06.1925, «Kolderup-saken endelig ute av verden», side 3.

fiender på grunn advokatjobben, og her er én fjær blir til fem fete Mandalshøns. Næser gir en verdifull personkarakteristikk av vår spritsmugler Kolderup når han beskriver personligheten hans som «steil».⁵⁵⁰ Det er heller ikke usannsynlig at den sterke polariseringen i lokalsamfunnet og de store folkemengdene og lynsjestemningen er et utslag av mellomkrigstidens radikalisme og revolusjonære ånd, der Kolderup er blitt tildelt rollen som representant for «fienden» i et forenklet, binært fiendebilde.⁵⁵¹ En annen mulig forklaring på lynsjestemningen kan også være at når Kolderup i retten betegner politibetjent Kristian Johnsen som krav om svar på om han er romantisk involvert med barnepiken, som «... utslag av en uanstendig mands tankegang»⁵⁵², demonstrerer Kolderup psykologisk projeksjon i jungiansk forstand, sett ut fra hans (påståtte) romantiske tilnærmelser til barnepiken, og sett ut fra hans ærekrenkende og injurierende påstand om at Sverre Johnsen «... trenger sig ind til pikerne om natten og paafører dem venerisk sygdom.»⁵⁵³ Altså, han anklager andre for det han selv er skyldig i, og det er dette hykleriet som setter mandalittenes sinn i kok.

4.6.7 Konklusjon

I dette casestudiet har jeg funnet ut hvem Wilhelm Rosenvinge Kolderup, Fredrik Bugge Storm og Ferdinand Hetting Kolderup var, hvordan de smuglet, hvordan de tilnærmet seg og omgikk myndighetene, hvordan nettverket deres så ut, samt avgjort deres posisjon i smuglingshierarkiet. Det har ikke lyktes meg å finne flere tilfeller av at disse tre smugler mer, så «‘Sturmvogel’-saken» var formodentligvis en engangsforeteelse.

Hvem var Kolderup? Dette er et av de meget få tilfellene av rå vold utført av en smugler som jeg har kommet over hos Sørlandets smuglere (det andre er ved politiets pågrep av August Andersen, Ernst Bremer og Hans Olson/Enokson i 1929). Selv om volden ikke ble utført i forbindelse med smugling direkte, gir den innblikk i karakteren til en som smuglet – smuglermentaliteten. Det interessante ved tilfellet Wilhelm Rosenvinge Kolderup er at vi her har å gjøre med en lovens tjener, en høyesterettsadvokat, som ikke bare bryter loven med overlegg og smugler brennevin i land under brennevinsforbudet, men som også omgår rettsprosessen og politianmeldelse og tar i stedet loven i egne hender når han utøver

⁵⁵⁰ Christianssands Tidende, 27.05.1925, «Kolderup-saken», side 3 og 4.

⁵⁵¹ Jensen 1965: 41, 54; Sandvik 2018: 176, 183, 215; Nielsen 2011 (Bd. 3): 64–65; Nielsen 2011 (Bd. 4): 29.

⁵⁵² Christianssands Tidende, 18.03.1925, «Kolderup-saken», side 3.

⁵⁵³ Christianssands Tidende, 16.03.1925, «Forlik i Kolderup-saken?», side 2; Christianssands Tidende, 26.05.1925, «Kolderup-saken for lagmandsretten», side 2.

straffedom over den plagsomme husgjesten og rivalen for Alices hånd, Sverre Johnsen – og er farlig nær å ødelegge synet hans. Domstoler og advokater skal riktignok tolke loven, noe Kolderup absolutt gjør i begge tilfellene, men han blir da også tatt begge gangene og ender opp i rettssalen som siktet og dømt.

Smuglingen, voldsutøvelsen og måten han håndterer påfølgende konsekvenser, sier mye om ham som person, og han føyer seg i rekken av de andre smuglerne, som målbevisst, uredd, «steil», pågående og, i hans tilfelle, hardtslående. Han er også manipulativ og slu i måten han fortsetter å påta seg offentlige verv og oppgaver som advokat samtidig som smuglingsdommen mot ham pågår i det skjulte i 1922. Det er også verdt å nevne at vi nok en gang ser at smuglerne har tilgang til båt og forholdene ligger til rette for innsmugling sjøveien.

I smuglingshierarkiet må trekløveret Wilhelm Rosenvinge Kolderup, Ferdinand Hetting Kolderup og Fredrik Bugge Storm sies å være selvstendige, frittstående aktører som ikke inngår i noe større nettverk eller noen smuglerliga ut over de to kjørerne. Ferdinand betegnes riktignok som «agent» i Oslo, men kontaktnettverket hans forblir ukjent. Smugling var heller ikke noe disse tre levde av da alle tre hadde annen fast inntekt – som advokat, bankansatt og bonde. Det er selvsagt ikke bevist at de ikke hadde vellykkede smuglingstokter før «Sturmvogel-affæren», da de ble tatt. Alle tre opererer på importør- og distribusjonsnivå i smuglingshierarkiet, og det er sannsynlig at Kolderup legger ut for smuglervarene, da han tjener best og defineres av politiet som hovedmannen i trekløveret.

Motivet bak innsmuglingen er kanskje ideologisk, en reaksjonær handling mot en lov de ikke er enige i. Både K. Ludvig Endresen og Wilhelm Rosenvinge Kolderup er advokater som er åpenlyst imot brennevinsforbudet. For å trekke en parallell til Nord-Amerika: Amerikansk alkoholforbud møtte stor motstand i det amerikanske rettsvesenet. På visse steder var aktoratet, og til og med dommerne, så imot forbudet, at håndhevelse var umulig. Stedvis nektet lokale juryer å dømme i saker med ulovlig alkoholomsetning eller smugling, som da førte til store lokale forskjeller på håndhevelsen av forbudet.⁵⁵⁴

Hovedmotivet for innsmuglingen er nok imidlertid økonomisk, da det kun er Kolderup som har en relativt stor årsinntekt, oppgitt til 7.500 kroner i året.⁵⁵⁵ De to andre har fast inntekt,

⁵⁵⁴ Hall 2010: 1165; Burnham 1968: 57–58.

⁵⁵⁵ Christianssands Tidende, 27.05.1925, «Kolderup-saken», side 3–4.

men langt fra så høy som Kolderup, sett ut fra de sterkt reduserte bøtene de får for smuglingen på grunn av lav inntekt som formildende omstendighet.⁵⁵⁶

Kapittel 5: Konklusjon

I konklusjonskapittelet skal jeg sammenligne smuglerne med hverandre og se om det er mulig å få frem noen generelle definerende trekk. Som nevnt i innledningen, er det kategoriene alder, kjønn, utdanningsbakgrunn, jobb, sosioøkonomisk tilhørighet, bopel, geografisk opprinnelsessted, sivilstand, båteierskap, motivasjon for å smugle, voldsbruk, rekruttering, smuglernetverk eller -liga, grad av organisert kriminalitet, og smuglermentalitet, altså personlighetstrekk som går igjen og som skiller smuglerne fra vanlige innbyggere.

I analysekapitlene har jeg analysert rundt 20 smuglere og smuglingsinvolverte. Jeg har allerede diskutert hvorvidt det er mulig å generalisere ut fra så få tilfeller. Jeg har også påpekt at dette er en kvalitativ og ikke en kvantitativ undersøkelse, og at med så få tilfeller, blir generalisering og statistikk mulig kun i svært innskrenket grad. Likevel bør et antall på 20 tilfeller være tilstrekkelig til å være representativt. Man kan videre innvende at mørketallene antageligvis er store, da hemmelighold ligger i smuglingens natur, noe som gjør generaliseringer enda vanskeligere – de eneste smuglerne vi kjenner til, er selvsagt de som ble «knepet», for å bruke tollbetjentenes terminologi. Det er imidlertid sannsynlig, sett ut fra den formidable og iherdige innsatsen tollvesenet gjorde for å overvåke kysten, at de største fiskene (Willy Howold, August Andersen, Fredvold Andersen og Ernst Bremer) ble tatt. Det er disse vi har tilgang til informasjon om, gjennom tollernes rapport saker, politiavhør, og et vell av avisartikler fra samtiden som nå er gjennomgått i analysekapitlene.

5.1 Kategorisering og kartlegging av Sørlandets smuglere

Generelt sett var smuglerne unge folk, men mange av dem gamle nok til å ha fått en god del livserfaring. Eldst blant smuglerne jeg har funnet, er Fredrik Bugge Storm på 48 når han pågripes, og eldst blant de smuglingsinvolverte er Mina Honnemyr på 45 år. Her må nevnes at

⁵⁵⁶ Kr.sand D.T.I. J.nr. A. 1195/1922. Konfiskasjonssak no. 6/1922.

ikke alles alder har vært mulig å oppdrive, så antallet i tabell 1 og 2 er noe lavere enn i tabell

3. Aldersspredningen ved pågripelsen er 19–48 år, og fordelingen på hvert tiår ser slik ut:

Tabell 1:

Tiår:	Alder ved pågripelse
Smuglere i 20-årene: 6 stykker	19/20, 21, 25, 26, 26, 29
Smuglere i 30-årene: 8 stykker	31, 31, 33, 33, 36, 36, 37, 38
Smuglere i 40-årene: 3 stykker	43, 45, 48

Som vi ser, er det en jevn spredning. Fordeler vi individenes aldre på de tre nivåene i smuglingshierarkiet, ser aldersfordelingen slik ut:

Tabell 2:

Nivå i smuglingshierarkiet:	Smuglere med alder:
Øverste nivå (bakmenn, storsmuglere):	<ul style="list-style-type: none">• 31 (Willy Howold),• 31 (Fredvold Andersen),• 33 (August Andersen),• 43 (Ernst Bremer).
Mellomnivå (grossister, importører, innsmugling, lagerfasiliteter):	<ul style="list-style-type: none">• 19/20 (Hartmann Olsen),• 25 (Einar Olsen Braathen),• 26 (Michael Verder),• 29 (Karl Howold),• 33 (Gjeruld Sivertsen),• 36 (Wilhelm Rosenvinge Kolderup),• 36 (Hans Olson/Enokson),• 38 (Ferdinand Hetting Kolderup)• 48 (Fredrik Bugge Storm),
Nederste nivå (detaljhandel, selgere, gaukere, langere, distributører, kundebehandling):	<ul style="list-style-type: none">• 21 (Hartvig Jensen),• 26 (Karl Hermansen),• 37 (Petter Holm),• 45 (Mina Honnemyr).

Her er det heller ikke er mulig å trekke noen slutninger om aldersfordeling på de forskjellige nivåene bortsett fra at fordelingen er spredt og jevn. Det er ingen i 20-årene på øverste nivå.

Rekrutteringen til smuglingen og fordelingen av arbeidsoppgaver har altså vært pragmatisk ordnet, basert på personlig egnethet og individets tilgang på relevante ressurser. Var du pengesterk, investerte du. Var du sjømann eller hadde havvendt yrkesmessig utdanning, eide du eller hadde du tilgang til en farkost, var du fisker, så engasjerte du deg på innsmuglingssiden havveien og enten hentet fra depotskip utenfor norskegrensen, eller dro til

fiskegrunnene mellom Strømstad og Frederikshavn og hentet selv, eller dro hele veien til selve bryggeriene i utlandet og hentet selv for størst gevinst og profitt. Eide du eller hadde du tilgang til bil, lastebil eller drosje, så transporterte du spriten til lands. Hadde du en kafé eller en bolig som kunne brukes til salg av spriten til sluttbrukeren, så engasjerte du deg på nederste nivå med kundebehandling og salg. Evner, egenskaper, personlig egnethet og tilgang til relevant ressurs bestemte din stilling og funksjon i hierarkiet og hvor mye du kunne tjene på smuglingen. Howold-brødrene passer ikke inn i kun én kategori i smuglingshierarkiet; de spenner over de to øverste nivåene i hierarkiet, da de ikke bare henter varene opp fra tyske bryggerier, men leverer dem på land i skjulte depoter på holmene ved Kristiansand sentrum. Wilhelm Rosenvinge Kolderup spenner også de to øverste nivåene, da han er en rik bakmann som finansierer innsmuglingen, men er med på selve innsmuglingen også.

Når det gjelder kjønnsfordeling, ser vi stor overvekt av menn: rundt 19 menn (inkludert Nygren og Malja) mot 4 kvinner, der alle kvinnene opererer på nederste nivå i smuglingshierarkiet (Mina Honnemyr, Ida Andersen, tjenestepiken til August og Ida, Anna Olsen). Dette kommer av at yrkene som egnet seg best for smugling (fiskere, skipper, båteiere) den gang stort sett var besatt av menn.⁵⁵⁷ Spørsmålet om kjønnsfordeling er allerede tatt opp. Både fru Honnemyr og Ida Andersen var tøffe kvinner med bein i nesen, som overhodet ikke holdt lav profil i lokalsamfunnet, og som mer enn gjerne luftet sine synspunkter, både i rettssalen og i avisene.

Når det gjelder fordelingen av sosioøkonomisk bakgrunn og klasse på de forskjellige nivåene i smuglingshierarkiet, har denne undersøkelsen kun klart å avsløre to rike bakmann blant Sørlandets smuglere, Wilhelm Rosenvinge Kolderup og Ernst Bremer. Bremers økonomi var kaotisk, og Kolderup var ikke spesielt rik. Det kan dessuten innvendes at Kolderups innsmugling var en engangsforeteelse og at han derfor ikke hører til på øverste nivå. Begge tilhører middelklassen. Fordelingen ser derfor slik ut:

Tabell 3:

Nivå i smuglingshierarkiet:	Smuglernes sosioøkonomiske bakgrunn
Øverste nivå (rike bakmenn, storsmuglere):	<ul style="list-style-type: none"> • middelklasse (Ernst Bremer, entreprenør), • arbeiderklasse (Willy Howold, skipper), • arbeiderklasse (Fredvold Andersen, skipsfører, bilmekaniker),

⁵⁵⁷ Johansen 2013: 56.

	<ul style="list-style-type: none"> • arbeiderklasse (August Andersen, skipperexamen, skipsfører).
Mellomnivå (grossister, importører, innsmugling, lagerfasiliteter):	<ul style="list-style-type: none"> • middelklasse (Ferdinand Hetting Kolderup, bankassistent), • middelklasse (Wilhelm Rosenvinge Kolderup, advokat), • arbeiderklasse (Hans Olson/Enokson, skipsfører, fisker), • arbeiderklasse (Karl Howold, styrmann), • arbeiderklasse (Michael Verder, elektriker), • arbeiderklasse (Hartmann Olsen, sjømann, kokk), • arbeiderklasse (Gjeruld Sivertsen, småbruker, fisker, skipsfører, maler), • arbeiderklasse (Fredrik Bugge Storm, mekaniker, smed, gårdbruker), • arbeiderklasse (Emil Nygren, gartner), • arbeiderklasse (Vilbo Malja, mekaniker), • uviss klasse (Einar Olsen Braathen).
Nederste nivå (selgere, gaukere, langere, distributører, kundebehandling):	<ul style="list-style-type: none"> • arbeiderklasse (Karl Hermansen, arbeider), • arbeiderklasse (Hartvig Jensen, sjømann), • arbeiderklasse (Petter Holm, skomaker), • arbeiderklasse (Mina Honnemyr, kaféinnehaver) • arbeiderklasse (Ida Andersen, sprittransport) • arbeiderklasse (Anna Olsen) • arbeiderklasse (August og Idas tjenestepike)

På øverste nivå er nesten alle fra arbeiderklassen: kun 1 person fra middelklassen og 4 personer fra arbeiderklassen. På mellomnivået er det 2 fra middelklassen og antageligvis 9 fra arbeiderklassen. På nederste nivå er det 7 personer fra arbeiderklassen. I denne oversikten er det altså 3 personer fra middelklassen og 19 fra arbeiderklassen involvert i smuglingen på Sørlandet.

Det har ikke vært mulig å avgjøre sivilstanden til alle helt nøyaktig, selv om mange av de unge mennene fremstår som ugifte. Minst 7 av smuglerne er gift og 6 av dem har barn: det gjelder August og Ida Andersen, Ernst Bremer, Petter Holm, Fredrik Rosenvinge Kolderup og Gjeruld Sivertsen. Det er sannsynlig at flere enn disse hadde barn.

Når det gjelder opprinnelsessted, ser fordelingen slik ut:

Tabell 4:

Smuglernes opprinnelsesland:	Antall:
Norge	12
Tyskland	4 (Ida Andersen, hennes far, Howold-brødrene)
Danmark	2 (Hartmann Olsen, Hartvig Jensen)

Finland	2 (Emil Nygren, Vilbo Malja)
Sverige	2 (Ernst Bremer, Hans Olson/Enokson)

Dette stemmer med det Fuglum skriver, at smuglingen var et internasjonalt problem.⁵⁵⁸

Utlendingene arbeider selvsagt ikke på sitt hjemsted. Ellers kommer de fleste smuglerne og smuglingsinvolverte fra samme sted som de bor og leverer også smuglervarer der. De som skiller seg ut er Wilhelm Rosenvinge Kolderup (fra Ålesund, og så Kristiania), Fredrik Bugge Storm (bosatt i Sør-Audnedal men fra Årnes, Nes, Akershus, Romerike) og Ferdinand Hetting Kolderup (fra Ålesund, bosatt på Nesodden).

Av smuglerne er det 14 stykker som eier eller har tilgang til båt, som sier alt om hvordan innsmuglingen foregikk – inn fra havet. De som opererer på nederste nivå i smuglingshierarkiet trenger ikke båt, og kildene nevner heller ikke om de har båt. Hadde de hatt båt, ville de muligens operert som smuglere på mellomnivået i stedet. Av de 14 som har båt eller har tilgang til båt, har 9 havvendt utdanning eller erfaring fra havet, i form av skippereksamen eller erfaring som styrmann, sjømann, skipsfører, tjeneste i den tyske marinen under krigen, verneplikt i marinen som sanitetsunderoffiser, eller fiske.

Voldsbruk er et interessant tema når det gjelder smuglermentaliteten. Det er få tilfeller av voldsbruk. Vi har pågripelsen av Ernst Bremer og August Andresen der de bruker nevene og rå muskelkraft for å unnslipe statspolitiet. Vi har Rosenvinge Kolderup som slår ned Sverre Johnsen. Og vi har Fredvold Andersen som blir tatt med en skarpladd revolver, men som ikke bruker den. Av dette kan vi slutte at smuglerne og de smuglingsinvolverte på Sørlandet foretrakk å bruke list, kløkt, lureri, varsomhet, sluhet, bortforklaringer og usannheter som middel, fremfor vold. I alle fall for individene jeg har sett på, gjaldt det å unngå å bli tatt, fremfor å bruke vold overfor politi og tollvesen. I Oslofjorden var det mange tilfeller av temmelig rå voldsbruk og påfølgende dødsfall både hos både tollerne og smuglerne,⁵⁵⁹ men det har ikke vært tilfelle blant Sørlandets smuglere som jeg har funnet frem til.

Når det gjelder motivasjonsfaktorer bak smuglingen, har det ikke lyktes meg å finne noen smuglingsinvolverte som åpenlyst innrømmer at de smugler på grunn av en ideologisk motstand mot brennevinsforbudet. Det eneste som nærmer seg er Ernst Bremer, som innrømmer meget begrenset personlig alkoholinntak.⁵⁶⁰ Brennevinsforbudet var uansett en

⁵⁵⁸ Fuglum 1995: 629.

⁵⁵⁹ Haast et al 2012: 38; Dagbladet, 26.03.1923, «Smuglerbanditter prøver aa slaa ihjel to politifolk», side 1.

⁵⁶⁰ Erling Bakken: Sarpsborg Arbeiderblad, 26.05.2020, «En svensk spritsmugler og folkehelt», s. 8–9.

forutsetning for at smuglingen var så lukrativ. Mina Honnemyr kommer også nær på ideologisk motiverte handlinger, i og med det radikale politiske ståstedet hennes og samfunnskritikken som er tydelig i det hun skriver og sier. Hos mange av disse individene er det for så vidt lett å spore tilfeller av smugling som utslag av en macho kultur med raske båter og biler, preget av action og eventyr, motivert av spenningen ved å utfordre og leke med politi- og tollvesen og drive med kriminelle handlinger. Men det er ingen som innrømmer noe slikt rett ut i kildene, og det er derfor vanskelig å fastslå empirisk. Men hadde det ikke vært muligheter for å smugle brennevin, er det sannsynlig at spesielt Sørlandets profesjonelle smuglerne likevel ville ha oppsøkt spenning ved kriminelle, rebelske eller risikofylte handlinger på andre arenaer. Vi ser for eksempel August Andersen som tjenestegjør som krigsseiler (se fotnote 363) og Johannes S. «Gulosten» Andersen som gikk over fra storsmugler til å bli attentatmann for motstandsbevegelsen og De allierte under andre verdenskrig (se fotnote 352). Hovedmotivasjonen, som er lett å spore hos samtlige, er imidlertid en skattefri og rask inntektskilde, eller superprofitt, under det økonomisk kaotiske 1920-tallet, lenge før den norske velferdsstatens sikkerhetsnett var på plass, og man måtte finne en løsning eller bukke under.

Carl Lund skriver at «smuglingen begynte amatørmessig og tilfeldig, men den utviklet seg raskt til big business ledet av fagfolk» og ble raskt forretningsmessig organisert.⁵⁶¹ Stemmer det for Sørlandets del? Smuglingen på Sørlandets er utvilsomt organisert. De har sine kontakter lokalt, flere med forgreninger til andre landsdeler og utlandet. Inntrykket man sitter igjen med, for Sørlandets del, er det samme som Carl Lund sier, at det var tendenser til forretningsmessig organisert smugling, det var dramatisk, og det satte sitt preg på livet i kystdistriktene, men overhodet ikke i samme størrelsesorden som mafiaen i USA.⁵⁶² Som Per Fuglum skriver: «Smuglingen ble drevet profesjonelt og i større stil. Betydelige kapitalmengder må ha vært involvert i virksomheten, som både når det gjaldt innkjøp og transport og distribusjonsnett til lands var effektivt organisert.»⁵⁶³ Han medgir at smuglingen etter hvert fikk et mer profesjonelt og organisert preg med relativt godt organiserte smuglerfirmaer, og at organiserte kriminelle stod for de store smuglertoktene.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ Lund 1977: 318.

⁵⁶² Ibid.: side 318.

⁵⁶³ Fuglum 1995: 620.

⁵⁶⁴ Johansen 1985: 101.

Samtidig skriver han: «... karakteren av den organiserte kriminalitet i Statene var dog slik at en nærmere sammenlikning med norske forhold ville bli absurd».⁵⁶⁵

Til sist, en oppsummering av smuglermentaliteten. Tar en for seg fordelingen av smuglerne og de smuglingsinvolverte på de tre nivåene i smuglingshierarkiet i tabell 3, fremstår én konklusjon som klar: livsførselen og handlingene til samtlige individer i nivå 2 og 3 fremstår stort sett som tilfeldige, kaotiske, uplanlagte, vilkårlige, kontingente, tilpasningsdyktige, og i visse tilfeller, lite intelligente. Men går en til øverste nivå i hierarkiet, nivå 1, der de fire storsmuglerne August Andersen, Fredvold Andersen, Willy Howold og Ernst Bremer befinner seg, er det 5 fellestrekk og personlige egenskaper som preger alle fire, samtidig med at det er en grad av variasjonsbredde. Det mest påfallende fellestrekket er ganske enkelt nerver av stål. De er hverken uredde eller fryktløse, men disse individenes evne til å bevare roen i ekstremt pressede situasjoner, er bemerkelsesverdig og det gjør inntrykk når man leser om dem. For det andre: når noe går galt og det ikke lenger er fordelaktig å bevare roen, fremviser disse fire en enestående evne til å tenke raskt og handle på impuls, som i de fleste tilfeller medfører fordelaktige utfall for dem selv, inntil de da til sist blir fakkert av lovens lange arm. For det tredje: risikoen disse fire utsetter seg for, og sjansene de er villige til å ta, gang på gang, over flere år, nærmer seg tilsynelatende det skjødesløse og uvørne, men det er samtidig kalkulert og de har gjort sine forberedelser i form av for eksempel raske båter, dekkhistorier, overvåkningssystemer, kontingens-planer dersom de ender i retten, og operasjon under nattens mulm og mørke eller langt ute til havs. For det fjerde: Alle fire er altnuligmenn som både har håndfaste ferdigheter og relevant kompetanse, og er i tillegg utpregede praktikere. De har for eksempel skipsførereksamen, mekanikerkompetanse, entreprenørferdigheter og økonomisk teft, samtidig med at de er i stand til å omsette kunnskapen i praktisk handling. For det femte, og avslutningsvis, er det bare å stadfeste at fremferden til disse fire også preges av samme lovløse kaos og galskap som preger de andre smuglerne og smuglingsinvolverte på lavere nivå i smuglingshierarkiet, i en stresset tilværelse, konstant på kant med loven.

⁵⁶⁵ Johansen 1985: 103.

Litteratur og kilder

Trykte kilder

- Abbott, K. (2019). *The Ghosts of Eden Park. The Bootleg King, the Women Who Pursued Him, and the Murder That Shocked Jazz-Age America*. New York: Broadway Books.
- Behr, E. (1996). *Prohibition: Thirteen Years that Changed America*. New York: Arcade Publishing.
- Berget, B. I. (2011). *Det første skridt paa offentlighedens bane: Innføring av alminnelig stemmerett i Brennevinsloven av 1894*. [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Berlin, I. (1961). *Frihetens grenser*. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- . (1969). *Two Concepts of Liberty. I: Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Bjørnsen, B. (1968). *En mann kalt Gulosten*. Oslo: Bjørnsen & Schram Forlag A/S.
- Bjørnson, Ø. & Haavet, I. E. (1994). *Langsomt ble landet et velferdssamfunn. Trygdens historie 1894-1994*, Ad Notam Gyldendal.
- Brännlund, L. og Lydersen, J. (1996). *Psykologi – en innføring*. Oslo: Gyldendal norsk forlag A/S.
- Bull, E. (1978). *Norges historie. Bd. 13. Klassekamp og fellesskap 1920-1945*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag A/S.
- Burnham, J. C. (1993). *Bad Habits: Drinking, Smoking, Taking Drugs, Gambling, Sexual Misbehavior, and Swearing in American History*. New York: New York University Press.
- Bøe, J. B. & Knutsen, K. (2013). *Innføring i historiebruk*. Kristiansand: Cappelen Damm Høyskoleforlaget.
- Christensen, C. A. R., Coldevin, A., Schreiner, J. & Dahl, T. (1961). *Vårt folks historie. VIII. Fra verdenskrig til verdenskrig*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Christie, N. og Bruun, K. (1985). *Den gode fiende. Narkotikapolitikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dannevig, B. (1971). *Grimstads Sjøfarts Historie*. Kragerø: Naper boktrykkeri.
- De Baets, A. (2009). *Responsible History*. New York/Oxford: Berghahn Books.
- Dons, J. (1941). *Fra det norske tollvesens historie. Tollflagg, tolltegn, uniform*. Oslo: Norsk tollmuseum.
- Drotningshaug, Ø. (1965). «Fold dig ud vort gamle mærke», *Mandals sangforening, 1865–1965*. Mandal: Frithjof Salvesens Trykkeri.

- Ehnebo, P. (1929). *Bremer – spritsmugglarkungen. En verklighetsskildring*. Göteborg: Ewald Elanders bokforlag.
- Fekjær, H. O. (1980). *Ny viten om alkohol. Livsglede og helse sett i lys av nyere forskning*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S.
- Fuglum, P. (1972). *Kampen om alkoholen i Norge 1816-1904*. Oslo: Universitetsforlaget.
- . (1981). *Alkohol eller avhold. (Særtrykk fra Norges kulturhistorie)*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- . (1995). *Brennevinsforbudet i Norge*. Trondheim: Tapir forlag.
- . (1999). *Et onde avskaffer man! Arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*. Trondheim: Historisk institutt. Norges Teknisk- naturvitenskapelige universitet NTNU.
- . (2004). *Asbjørn Kloster: pedagog, forkynner og avholdspioner*. Oslo: Lunde forlag.
- Fuglum, P., Christiansen, H. O., Fjørtoft, A., Fossgard, S. & Risdal, J. (1984). *125 år for alles vel: Det norske totalavholdsselskap 1859-1984*. Oslo: Det norske totalavholdsselskaps forlag.
- Fuglum, P. & Simensen, J. (1984). *Historie nedenfra. Festskrift til Edvard Bull på 70-årsdagen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fuglum, P., Mykland, K. (Red.). (1995). *Norges historie. Bd. 12. Norge i støpeskjeen: 1884-1920*. Oslo: J. W. Cappelen forlag A/S
- Furre, B. (1971). *Norsk historie 1905-1940*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- . (1991). *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990*. Oslo: Det Norske samlaget.
- Gray, J. (Red.). (1991). *John Stuart Mill. On Liberty and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press.
- Green, A. & Troup, K. (2016). *The Houses of History. A critical reader in history and theory*. Manchester: Manchester University Press.
- Hamran, O. & Myrvang, C. (1998). *Fiin Gammel. Vinmonopolet 75 år*, Tano Aschehoug.
- Hamran, O. N. (2005). *Det egentlige drikkeonde. Måtehold i etterforbudstida*. Oslo: Statens Edruskapsdirektorat.
- Hauge, R. (1986). *Alkoholpolitikken i Norge*. Oslo: Statens edruskapsdirektorat.
- Hjalager, A.-M. & Lindgaard, G. (1984). *Livsformer og lokale erhvervspolitiske initiativer*. Oslo: Nordisk institutt for regionalpolitisk forskning (NordREFO).
- Holmsen, C. (1917). *Norsk Toldkalender 1917*. Kristiania: Grøndahl & Søns Forlag.
- Høiden, B. (2000). *Norske tollboder. Norwegian customs houses*. Oslo: Toll- og avgiftsdirektoratet.

- Højrup, T. (1983/1989). *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. København: Institut for Europæisk folkelivsforskning. Statens Byggeforskningsinstitut.
- Haast, R. (Red.), Berg, J., Narjord, S. & Simenstad, T. (2012). *Fra skillingsoppkrever til samfunnsbeskytter. Tollvesenet gjennom fire hundre år*. Oslo: Toll- og avgiftsdirektoratet.
- Jensen, M. (1965). *Norges historie. Fra 1905 til våre dager*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Johansen, P. O. (1985). *Brennevinskrigen: en krønike om forbudstidens Norge*. Oslo: Gyldendal norsk forlag A/S.
- . (1994). *Markedet som ikke ville dø: forbudstiden og de illegale alkoholmarkedene i Norge og USA*. Oslo: Rusmiddeldirektoratet.
- . (2004). *Den illegale spriten: fra forbudstid til polstreik*. Oslo: Unipub forlag.
- Johnsen, B. E. (2000). *Sjøfartsbyen Kristiansand*. Kristiansand: Edgar Høgveldt AS.
- Kagge, G. (2017). *Forbudstid. Den norske krigen mot brennevinet*. Oslo: Spartacus forlag A/S.
- Kaldal, I. (2011). *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Keilhau, W. (1938). *Det norske folks liv og historie i vår egen tid*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Kjeldstadli, K, Helle, K. (Red.), Lange, E. & Sogner, S. (1994). *Aschehougs Norges Historie, Bd. 10*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Koselleck, R. (2002). *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press.
- . (2004). *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press.
- Landverk, H. (Red.). (1967). *Gilde og gjestebod*. Oslo: Det norske samlaget.
- Langholm, S. & Maurseth, P. (Red.). (1975). *Periferi og sentrum i historien. Foredrag ved Nordisk fagkonferanse for historisk metodelære på Røros 16.-20. juni 1974*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lund, C. (1977). *Det Norske Tollvesens historie. Fra 1814 til 1940*. Oslo: Direktoratet for toll og særavgifter.
- Lundholm, K. (2020). *Frederikshavn. En smuglerrede*. Frederikshavn: Brunlynget Bogforlag.
- Melbye, O. (1967). *Norsk toll gjennom tusen år. Glimt fra etatens historie og Tollmuseets samlinger*. Norsk tollmuseum.
- Nelli, H. S. (1970). *Italians in Chicago, 1880-1930: A Study in Ethnic Mobility. The Urban Life in American Series*. New York: Oxford University Press.

- Nielsen, M.-B. O., Orning, H. J. (Red.), Eriksen, T. B., Hegge, P. E. & Søybye, E. (2011). *Norvegr. Norges historie – Bd. 3. 1840-1914*. Oslo: Aschehoug & Co.
- . (2011). *Norvegr. Norges historie – Bd. 4. Etter 1914*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Nilson, S. S. (1972). *Politisk avstand ved norske folkeavstemninger*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S.
- Nordlund, S. (1992). *Metoder og metodeproblemer ved estimering av alkoholforbruk*. Oslo: Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.
- Obrestad, T. (2011). *Smuglinga på Skeie. Ei forteljing frå 1920-talet*. Bryne: Bjørn Moi Markedsføring.
- Omre, Arthur. (1935). *Smuglere*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Pressens faglige utvalg. (2004). *Ord og bilder er mektige våpen. Misbruk dem ikke! Presseetikk med Vær varsom-plakaten*, Oslo: Norsk presseforbund.
- Russell, B. (1947). *Frihet og fornuft. Essays*. Oversettelse: Rokkan, S. Oslo: Ernst G. Mortensen.
- Sandmo, E. (1992). *Tingets tenkemåter. Kriminalitet og rettssaker i Rendalen, 1763-97*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Sandvik, P. T. (2018). *Nasjonens velstand. Norges økonomiske historie 1800-1940*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Scharffenberg, J. (1905). *Krænker den norske afholdslovgivning borgernes retmæssige krav paa personlig frihed?* Kristiania: Det norsk totalafholdsselskabs forlag.
- . (1924). *Bør brennevinsforbudet opheves? Småskrifter fra Avholdsfolkets Landsnevnd Nr. 5*. Kristiania: Avholdsfolkets landsnevnd.
- Schivelbusch, W. (1981). *Paradiset, smaken og fornuften. Nytelsesmidlene i historien*. Oslo: Pax forlag.
- Seip, A.-L. (1984). *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740-1920*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S.
- Sinclair, A. (1962). *Prohibition: The Era of Excess*. New York: Harper & Row.
- Sivertsen, B. (2008). *Storsmuglerne på Frøya. En illegal historie om brennevin, oppfinnsomhet og overlevelse*. Oslo: Cappelen Damm.
- Solnørddal, O. (1926). *Brennevinsforbudet*. Oslo: Avholdsfolkets landsnevnd.
- Steen, S. (1977). *Frihet og liv er ett. Norge fra 1920-årene til 1950*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag A/S.
- Stigen, A. (1992). *Tenkningens historie, Bd. 2. Den nyere tid, fra 1600-tallet til vår egen tid*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.

- Sulkunen, P., Sutton, C., Tigerstedt, C. & Warpenius, K. (2000). *Broken Spirits. Power and Ideas in Nordic Alcohol Control. NAD Publication No. 39*. Helsinki: Nordic Council for Alcohol and Drug Research (NAD).
- Søbye, E. (1995). *Ingen vei hjem. Arthur Omre. En biografi*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- . (2000). *Statistikk og historie*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- . (2010). *En mann fra forgangne århundrer. Overlege Johan Scharffenbergs liv og virke 1869-1965. En arkivstudie*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Sølvberg, E. (1990). *Politisk idéhistorie*. Aschehoug.
- Taraldsen, K. (1999). *Arendals sjømandsforening 1849-1999: 150 år*. Arendal: Arendals sjømandsforening.
- Theien, I. (2023). *Moderne tider. Arendal 1900-2022*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Torstveit, J. G. (2012). *Storsvindel, bankkrakk og nytt politisk parti, Arendal 1886-88*. Arendal: Arendals Tidende.
- Tosh, J. (2010). *The Pursuit of History*. Harlow, England: Pearson Education Limited.
- Tønnessen, J. N. (1974). *Kristiansands historie, 1914-1945, i krigens århundre*. Kristiansand S: Christianssands Sparebank.
- Tønnessen, K. (1998). *Tananger Stavanger i krig og fred. En minnebok*. Stavanger: Dreyer.
- . (1989). *Tollvesenets utvikling på Agderkysten. Fra ca. 1300 til ca. 1930*. Kristiansand S.: I kommisjon hos Lund bok- og papirhandel.
- Wright, J. D. (Red.) et al. (2015). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier Science.
- Yttri, G. (2019). Sentrum og periferi – eit varig modelltyranni? Norsk historieskriving i fagkritisk perspektiv. I Helgesen, Ø., Glavee-Geo, R., Mustafa, G., Nettet, E. & Rice R. (Red.). *Modeller. Fjordantologien 2019*. (s. 242–257). Oslo: Universitetsforlaget.
- Zerubavel, E. (2004). *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Østreim, J. (2018). *Look to Froland*. [Masteroppgave]. Universitetet i Agder.
- Aarrestad, S. (1889). *Bibelen og afholdssagen. Aftryk af redaksjonsartikler i «Menneskevennen»*. Kristiania: Det norske totalafholdsselskabs forlag.

Artikler:

- Barth, N. (1919). Den «spanske syke» i Arendal 1918. *Tidsskrift for Den norske lægeforening*. Nr. 6. 1–9.

- Burnham, J. C. (1968). New Perspectives on the Prohibition «Experiment» of the 1920s, *Journal of Social History*. 2, 51–68.
- Collier, D. & Mahon, J. E. Jr. (1993). Conceptual ‘Stretching’ Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis, *American Political Science Review*. 87, nr. 4, desember, 845–855.
- Fekjær, H. O. (2010). Avholdsbevegelsen: solidaritet eller puritanisme? *Rus & Samfunn*. Nr. 6 / 4. årgang. 24–25.
- Hall, W. (2010). What are the policy lessons of National Alcohol Prohibition in the United States, 1920-1933? *Addiction, SSA, Society for the Study of Addiction*. 105, 1164–1173.
- Johansen, P. O. (2010). De som ikke drakk. *Rus & Samfunn*. Nr. 6 / 4. årgang. 26–28.
- . (2013). The Norwegian Alcohol Prohibition; A Failure. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. Vol. 14, No SI, 46–63.
- Molden, G. (14.09.2019). Avholdslokalet ved Ormetjenn, hvor Det norske Arbeiderparti ble stiftet. *Arendals Tidende*. <https://arendalstidende.no/meninger/avholdslokalet-ved-ormetjenn-hvor-det-norske-arbeiderparti-ble-stiftet/> (Hentet 05.10.2023).
- Olsen, T. (24.08.2019) Smuglerbåten ‘Den Blaa Racer’ fra Vennesla. *Fædrelandsvennen «Lørdag»*, side 2.
- Pickering, M. (2004). Experience as Horizon. Koselleck, Expectation and Historical Time. *Cultural Studies*. 18: 2–3, 271–289.
- Tyrrell, I. (1997). The US prohibition experiment: myths, history and implications. *Addiction, SSA, Society for the Study of Addiction*. 92, (11), 1405–1409.
- Van Moere Præstiin, L. (2013). Korttidsstatistikk for varehandelen 2012. Resultater og metoder. *Notater 10/2013*, Statistisk sentralbyrå. Oslo.

Aviser

Aftenposten 1922

Agderposten 1917, 1923

Agder Tidend 1922–1924

Arbeider-Politikken 1922

Arbeidet 1922

Bergens Aftenblad 1922

Bergens Tidende 1923

Dagen 1922
Den 17de Mai 1921, 1924
Farsunds avis 1922
Friheten 1950
Fædrelandsvennen 1913, 1922-1924, 1957, 1964, 1970
Haugesunds Avis 1922
Hedemarkens Amtstidende 1922
Indlandsposten 1922
Jarlsberg og Larviks Amtstidende, 1924
Lillesands-Posten 1925
Morgenavisen 1924
Morgenbladet 1922, 1924
Morgenposten 1924
Nationen 1922, 1924
Nordisk Tidende 1923, 1924
Norge Handels og Sjøfartstidende 1915, 1922
Norgesposten 1924
Norig, 1924
Skandinavien 1927
Skipet 1984
Smaalenenes Social-Demokrat 1922
Stavanger Aftenblad 1922, 1924
Sørlandet 1924
Tiden 1917, 1922, 1923, 1926
Tidens Tegn 1922–1923
Vestlandske Tidende 1913, 1922, 1923, 1925, 1931
Østlands-posten 1924

Nettsteder:

arkivverket.no

digitalarkivet.no